

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyal Hizmet Anabilim Dalı

**ENGELLİ ÇOCUĞA SAHİP KADINLARIN YOKSULLUK DENEYİMLERİ VE
YAPABİLİRLİKLERİ ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA**

Merve YILDIZ

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022

ENGELLİ ÇOCUĞA SAHİP KADINLARIN YOKSULLUK DENEYİMLERİ VE
YAPABİLİRLİKLERİ ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Merve YILDIZ

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyal Hizmet Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022

ÖZET

YILDIZ, Merve. *Engelli Çocuğa Sahip Kadınların Yoksulluk Deneyimleri ve Yapabilirlikleri Üzerine Nitel Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2022.

Bu araştırmada sosyoekonomik düzeyi düşük olan ve engelli çocuğu olan kadınların yaşantılarını ve yapabilirliklerini incelemek için yapabilirlikler yaklaşımı kullanılmıştır. Yapabilirlikler yaklaşımı her bir bireyin ne olabileceği ve neler yapabileceği sorularını merkeze alan bir yaklaşımdır. Bir yıl süren bu çalışmada, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarından yardım alan engelli çocuğa sahip kadınların aile içi, çevresel ve dışlanma boyutuyla yoksulluk deneyimleri, onlarla uzun süreli görüşmeler yapılarak derinlemesine inceleneceğinden, derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Yapılan bu derinlemesine görüşmeler özne grubunun tercihleri dahilinde daha konforlu hissetmeleri nedeniyle sesli ve görüntülü arama aracılığıyla yapılmıştır. Nitel bir araştırma olan bu araştırma bir anlatı araştırmasıdır ve analiz aşamasında anlatı analizi kullanılmıştır. Kadınlarla yapılan derinlemesine görüşmeler MAXQDA 12 Analytics Pro yazılımı yardımıyla analiz edilmiştir. Araştırma kapsamında kadınların, engelli bir çocuğa sahip olmanın şekillendirdiği deneyimlerine ilişkin öyküleri incelenerek hikayede örtük olan anlamın ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Çalışmanın bulgularında yapısal yapabilirlikler ve psikososyal yapabilirlikler olmak üzere iki farklı ana tema oluşmuştur. Araştırmanın sonuçlarına göre engelli çocuğa sahip kadınların yapabilirlik geliştirme süreçleri birçok yaşamsal deneyimle ilişki içerisindedir. Alınan anlatılardan çıkan sonuca göre araştırmanın özne grubunun temel yapabilirlik düzeyleri literatüre göre olması gerekenden oldukça zayıftır. Bu noktada devlet, yapabilirlik geliştirmenin çok boyutlu bir kavram olduğunu kabul etmeli ve sorumluluk almalıdır.

Anahtar Sözcükler

Engelli Çocuğa Sahip Kadın, Yapabilirlikler Yaklaşımı, Kadın Yoksulluğu

ABSTRACT

YILDIZ, Merve. *A Qualitative Research on Poverty Experiences and Capabilities of Women with Disabled Children*, Master's Thesis, Ankara, 2022.

In this study, the capabilities approach was used to examine the experiences and capabilities of women with low socioeconomic status and disabled children. Capabilities approach is an approach that focuses on the questions of what each individual can be and what they can do. In this yearlong study, in-depth interview technique was used since the poverty experiences of women with disabled children, who received help from Social Assistance and Solidarity Foundations, in terms of family, environmental and exclusion dimensions will be examined in depth by conducting long-term interviews with them. These in-depth interviews were made through voice and video calls, as the subject group felt more comfortable within their preferences. This research, which is a qualitative research, is a narrative research and narrative analysis was used in the analysis phase. In-depth interviews with women were analyzed with the help of MAXQDA 12 Analytics Pro software. Within the scope of the research, it was aimed to reveal the implicit meaning of the story by examining the stories of women about their experiences shaped by having a disabled child. In the findings of the study, two different main themes emerged as structural capabilities and psychosocial capabilities. According to the results of the research, the skills development processes of women with disabled children are in relation with many life experiences. According to the result obtained from the narratives, the basic ability levels of the subject group of the research are much weaker than they should be according to the literature. At this point, the governments should accept that capability development is a multidimensional concept and should take responsibility.

Keywords

Women With Disabled Children, Capabilities Approach, Women Poverty

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR DİZİNİ	ix
TABLOLAR DİZİNİ	x
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: KURAMSAL ÇERÇEVE	7
1.1. YAPABİLİRLİKLER YAKLAŞIMI VE YOKSULLUĞUN TANIMLANMASI	7
1.2. YOKSULLUK VE BOYUTLARI	8
1.3. ENGELLİLİK, ENGELLİ ÇOCUK VE YOKSULLUK	12
1.3.1. Engellilik Kavramı	12
1.3.2. Engelliliğin Epidemiyolojisi	13
1.3.3. Engellilik Türleri	14
1.3.4. Engellilik ve Yoksulluk.....	16
1.3.5. Engelli Çocuk ve Engelli Çocukların Bakımverenleri.....	17
1.3.5.1. Bakım Verenlerin Yaşadığı Sorunlar	21
1.4. KADIN YOKSULLUĞU	29
1.4.1. Kadın Yoksulluğu ve Yapabilirlikler Yaklaşımı.....	30
1.5. KADIN YOKSULLUĞUNU DENEYİMLEYEN BİR GRUP OLARAK ENGELLİ ÇOCUĞA SAHİP KADINLAR	31
1.5.1. Engelli Çocuğa Sahip Kadınların Annelik Deneyimleri	32

1.6. TÜRKİYE’DE YOKSULLUKLA MÜCADELE KAPSAMINDA YOKSULLUK VE POLİTİKA İNCELEMESİ.....	35
1.6.1. Türkiye’de Engelli Çocuğa Sahip Kadınların Yoksullukla Baş Etme Pratiği Olarak Sosyal Yardımlar	36
1.7. KALKINMADA YENİLİKÇİ BİR BAKIŞ AÇISI: YAPABİLİRLİKLER YAKLAŞIMI	39
1.8. YAPABİLİRLİKLER YAKLAŞIMI VE SOSYAL HİZMET	52
1.9. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ	57
1.10. ARAŞTIRMANIN AMACI	58
1.11. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	59
1.12. ARAŞTIRMANIN TANIMLARI	59
1.13. ARAŞTIRMANIN VARSAYIMLARI	60
1.14. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI	60
2. BÖLÜM: YÖNTEM	62
2.1. ARAŞTIRMANIN MODELİ.....	62
2.2. ARAŞTIRMANIN ÖZNELERİ.....	63
2.3.1. Öznelerin Bilgisine Ulaşma Araçları	69
2.5. ANALİZ SÜRECİ	71
3. BÖLÜM: ANALİZ.....	73
ENGELLİ ÇOCUĞA SAHİP KADINLARIN YAPISAL VE PSİKOSOSYAL YAPABİLİRLİKLERİ	73
3.1. YAPISAL YAPABİLİRLİKLER.....	73
3.1.1. Fiziksel ve Maddi İyi Olma Hali.....	73
3.1.2. Kamu Hizmetleri ve Katılım.....	86
3.2. PSİKOSOSYAL YAPABİLİRLİKLER.....	95

3.2.1. Psikososyal Refah ve Sosyal Ağlar	95
4. BÖLÜM: SONUÇ VE ÖNERİLER	108
4.1. SONUÇLAR.....	108
4.1.1. Yapısal Yapabilirliklere İlişkin Sonuçlar	110
4.1.2. Psikososyal Yapabilirliklere İlişkin Sonuçlar	114
4.2. ÖNERİLER.....	116
4.2.1. Yapısal Yapabilirliklere İlişkin Öneriler.....	117
4.2.2. Psikososyal Yapabilirliklere İlişkin Öneriler	120
KAYNAKÇA	123
EKLER.....	134
EK 1. ETİK KURUL/KOMİSYON İZİNİ.....	134
EK 2. KATILIMCILAR İÇİN BİLGİLENDİRİLMİŞ ONAM METNİ/GÖNÜLLÜ KATILIM FORMU	135
EK 3. YARI-YAPILANDIRILMIŞ REHBER GÖRÜŞME FORMU	137
EK 4. ORJİNALLİK RAPORU.....	140

KISALTMALAR DİZİNİ

- ABD** : Amerika Birleşik Devletleri
- SYDV** : Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği
- AKP** : Adalet ve Kalkınma Partisi
- STK** : Sivil Toplum Kuruluşları
- İGE** : İnsani Gelişmişlik Endeksi
- UNDP** : Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
- GSYİH** : Gayri Safi Yurt İçi Hasıla

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1. Özneleri Tanıtıcı Bilgiler	65
Tablo 2. Öznelerin Faydalandığı Sosyal Yardım Çeşitleri.....	66
Tablo 3. Seçilmiş/Oluşturulmuş Yapabilirliklerin Listesi.....	71
Tablo 4. Yapabilirlik Boyutları ve İlgili Sorgulama Yöntemleri	72
Tablo 5. Öznelerin Yaptığı Harcamalar	81

GİRİŞ

Dünya genelinde neoliberal politikalara daha fazla yer verilmesi ile birlikte sosyal devlet olgusu güç kaybetmiştir. Bu durum sonucunda sosyal yardımların ve sosyal hizmetlerin sunumunda gözle görülür bir dönüşüm yaşanmıştır. Devletler bu noktada rolünü özel kurumlara, sivil toplum kuruluşlarına ve özel kişilere devretmeye başlamıştır. Sosyal devlet olgusu zaman içinde önemini yitirmiştir. Bununla birlikte hayırseverliğe yapılan vurgu artmıştır.

Devletin zaman içinde koruyucu ve dengeleyici rolünü kaybetmesiyle sosyal sorunlarda gözle görülür bir artış yaşanmıştır. Toplumdaki eşitsizlikler, çatışmalar, haksızlıklar ve ekonomik gücü elinde bulunduran kitlenin daha da güçlenmesi ile birlikte oluşan sosyal sınıf farkları bu sorunların başında gelmektedir. Bununla birlikte, bu sosyal sorunların ortak paydasında yer alan yoksulluk problemi de büyük önem taşır hale gelmiştir. Sosyal hizmetlerin ve sosyal yardımların güncel sunumunun yoksullukla baş etme noktasında etkililiği de tartışılan konulardan biri olmuştur.

Yoksulluk olgusu sosyal hizmetin ortaya çıktığı yıllardan itibaren temel sorun alanlarından birisi olmuştur. Günümüzde postmodernizmin de etkisiyle yoksulluğun da kendi içerisinde sınıflara ayrıldığını görmekteyiz. 1990'lı yıllardan itibaren ekonomi-politik dönüşümün bir sonucu olarak gelir eşitsizliği ve yoksulluk sorunlarının üzerinde durulmuş; mevcut sorunların görüldüğü alanlardan biri olan kadın yoksulluğu kavramına da odaklanılmıştır (Güzel, 2017). Kümbetoğlu (2002)'nin ifadesiyle kadın yoksulluğu, toplumsal alanda meşru bir zemine dayanmakta ve asimetric toplumsal cinsiyet ilişkilerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte yoksulluk sadece kadın olmak ile ilişkilendirilen bir kavram değildir. Yoksulluk kavramı herhangi bir ülkeden göç etmiş olma, herhangi bir etnik gruba ya da toplumsal sınıfa ait olma gibi durumlarla da ilişkilendirilebilecek bir arka plana sahiptir. Fakat bütün bu grupların içinde kadınların ve erkeklerin yoksulluğu deneyimleme biçimleri farklılaşmakta, yoksulluk olgusu kadınları ve erkekleri farklı düzeylerde etkilemektedir. Bu durum politik alana da yansımış ve 1995'te 4. Dünya Kadın Konferansı Eylem Planı'nda "yoksulluğun kadınlaşması" ifadesine yer verilmiştir. Bu ifade, kaynağını Amerika

Birleşik Devletleri'nde tek başına yaşayan ya da tek ebeveynli kadınların daha yoksul olduğu bulgusunu içinde barındıran bilimsel çalışmalardan alarak literatürdeki yerini kazanmıştır (Şener, 2012). TÜİK (2017)'in raporu incelendiğinde erkeklerin 2017 yılındaki yoksulluk oranı %13,9 iken, kadınların yoksulluk oranı %15,1'dir. Kadın yoksulluğunun içeriğine bakıldığında, kadın yoksulluğunu deneyimleyen bireylerin kendi içinde homojen bir yapıya sahip olmadığı görülür. Yoksul kadınların tümü yoksulluğu aynı düzeyde yaşamamakta, yoksulluğun kadınlar açısından deneyimlenmesi de toplumdaki güç ilişkilerine göre değişkenlik göstermektedir. Dolayısıyla kadın yoksulluğunu incelemek, toplumsal olguların arka planına bakmayı gerekli kılmaktadır. Yani bazı kadınların diğer kadınlara göre daha dezavantajlı olabileceğinin göz önünde bulundurulması gerekir. Türkiye'de yoksulluğu deneyimleyen dezavantajlı kadın grupları arasında; eşi vefat etmiş kadınlar, bekar anneler, şiddete maruz kalan kadınlar ya da engelli çocuğa sahip kadınlar gösterilebilir. Yoksul kadınlar içinde yoksulluğu daha derinden deneyimleyen gruplardan biri, bu çalışmanın da hedef kitlesini oluşturan sosyal yardım alan engelli çocuğa sahip kadınlardır. Türkiye'de engelli çocuğa sahip kadınlar, birçok psiko-sosyal ve sosyo-ekonomik sorunla karşı karşıya kalmakta ve yoksulluktan en fazla etkilenen kadın gruplarından biri olmaktadır. Ekonomik durumu asgari düzeyde olan aileler, engelli çocuk sahibi olduktan sonra çocuğun bakım masrafları ve ailenin toplam giderlerinde önemli düzeyde bir artışla karşılaşmaktadır. Hane gelir yönetiminin ise genellikle babanın elinde bulunması kadınların derin yoksulluk deneyimlerinin oluşmasının başlıca sebeplerinden biridir. Ataerkil toplumsal ilişkilerin bir sonucu olarak bu ailelerde kadınlar genellikle çocuğun bakım vereni olması sebebiyle bir çalışma yaşantısına sahip değildir (Işıkhani, 2005). Ev içi rollerin eşitsiz dağılımı ve devletin kadın işgücünü teşvik etmek için bu hizmetlerin bir bölümünün kamusal zeminde karşılanmasına önayak olacak politik bir temelinin olmaması, kadınların ev dışı alanda gelir getirici bir işte çalışmasını engeller. Bu nedenle engelli çocuk sahibi olmanın ertesinde aile, çocukları ile birlikte kendini derin bir yoksulluk içinde bulabilmektedir. Bu derin yoksulluk içerisinde ise en çok yıpranan ve yapabilirliklerinden yoksun bırakılan kişi tahmin edilebileceği üzere kadındır. Toplumsal cinsiyet rolleri sebebiyle kadının aile içindeki konumu bakım veren ve ev işlerinden sorumlu kişi oluşu üzerine şekillenir. Bu rollerin ve kadınlara atfedilen görevlerin ağırlığı sebebiyle kadınlar büyük bir yapabilirlik yoksunluğu içindedir. Bu durumun toplumda ve aile içinde normalize edilmesiyle birlikte

kadınlar potansiyellerini zorlayarak zorlu şartlar altında yaşamlarını sürdürmeye çalışmaktadır.

Engelli bireylerin bakım vereninin yoksulluğunun azaltılmasında uygulamaya konulan özel bir program bulunmaktadır. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları tarafından finanse edilen bu programın adı “Engelli Bakım Aylığı” programıdır. Halk arasında “bakım parası” olarak da bilinir. İlgili vakfın mütevelli heyetinin kararı sonucunda yardıma hak kazanan engelli bireylere ve/veya bakım verenine miktarı aylık olarak asgari ücretin iki katı olacak şekilde ödeme yapılmaktadır (Yılmaz ve Yentürk, 2017). Bununla birlikte engelli bireylerin ve bakım verenlerinin faydalandığı farklı sosyal yardım programları da bulunmaktadır. Araştırmanın içinde bu yardımlara detaylı olarak yer verilecektir.

Refah devleti ile ilgili araştırmalar çoğunlukla maddi kaynaklar baz alınarak şekillenirken benzer şekilde refah politikaları da, devletlerin yapmış olduğu maddi harcamalar ile değerlendirmeye alınmaktadır. Farklı olarak yapabilirlikler yaklaşımı, toplumu değerlendirirken her bir bireyin neye sahip olduğu (miktar) ile değil sahip oldukları ile neler yapabildiği ile ilgilenen bir yaklaşımdır. Yapabilirlikler yaklaşımı, insanların yaşam kalitelerini karşılaştırmalı bir perspektifle ele almanın yanı sıra, toplumsal adaletin tesis edilmesine önayak olacak bir kuramsal yaklaşım ortaya koymaktadır. Dolayısıyla yaklaşım, insan onuru ve adalet kavramlarına atıf yaparak insanların yaşam kalitelerini değerlendirirken asıl sorulması gereken sorunun “insanlar ne olabilir ve ne yapabilir?” sorusu olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda yaklaşımın üzerinde durduğu husus toplam esenlik rakamı değil; her bir insana sunulan fırsatlardır. Yaklaşım, nihayetinde toplumsal eşitsizlikler ile adaletsizlikler üzerine odaklanır ve yapabilirlik zaaflarıyla ilgilenir. Yaklaşımda, bu zaafların ortadan kaldırılması ve bireylerin yapabilirliklerinin iyileştirilmesi için esas görevin hükümetlere düştüğü ifade edilmektedir. Yapabilirlikler yaklaşımı ilk olarak Amartya Sen tarafından ortaya atılmıştır. Sonrasında Martha Nussbaum’ın katkılarıyla yaklaşım farklı boyutlar kazanmıştır. Amartya Sen ve Martha Nussbaum temel yapabilirliklerin nasıl belirlenebileceği ve neler olabileceği konusunda görüş ayrılıkları yaşamış olsa da bu iki isim yaklaşımın öncüsüdür diyebiliriz (Nussbaum, 2018: 34-35).

Yoksullukla mücadele amacı taşıyan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı sosyal yardım programlarının en temel özelliği, tümünün belirli bir gelir kriteri üzerinden kurgulanması ve yardıma hak kazanıp kazanmamanın esas koşulunun bu kriterle temellendirilmesidir. Yardıma hak kazanmanın koşullarından en önemlisi, hanedeki gelirler ile aile üzerine kayıtlı mal varlıklarının rayiç bedellerinin toplanması ve toplanan bu gelirlerin hanedeki kişi sayısına bölünmesiyle elde edilen miktarın, asgari ücretin üçte birinin altında olmasıdır (Bal, 2018: 17). Böyle bir uygulama kişilerin hangi (miktar) yardım ile neler yapabildiği ve ne olabildiği sorusunu görmezden gelir ve eşitsiz yapabilirlik dağılımlarının oluşmasına sebep olur. Öte yandan, hanenin bir bütün olarak ele alınması ve gelirin hane içindeki dağılımının göz ardı edilmesi hane içi eşitsiz dağılımların pekişmesine hizmet etmektedir ve yoksulluğu asıl deneyimleyen hane üyeleri olarak kadınlar yaşamlarını aynı zorluklar ile devam ettirmek durumunda kalmaktadır. Bununla birlikte, hane gelirinin asgari ücretin üstünde olması durumunda haneye sosyal yardım bağlanmaz ve başvuruda bulunan hane içinde hangi bireyin ne derecede yoksul olabileceğine dair veriler göz ardı edilir

Yapabilirlikler Yaklaşımı, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla yaklaşımını eleştirirken bu yaklaşımın yaşam kalitesini ölçmeye muktedir bir araç olmadığını ifade etmektedir. GSYİH yaklaşımı, toplam gelire odaklanmakta ve gelirin nasıl dağıldığı hususunu göz ardı etmektedir. Dolayısıyla bu yaklaşım yaşamla ilgili bileşenleri bütüncül bir şekilde içermemekte ve hayatın farklı yönlerini bir kerede toplamaktadır (Nussbaum, 2018: 64-67). GSYİH yaklaşımı için yapılan eleştiriyi sosyal yardım programlarının gelir hesaplamaları için de yapmak mümkündür. Gelir hesaplamalarında hanedeki toplam gelir dikkate alınmakta, gelirin nasıl dağıldığı önemsenmemektedir. Dolayısıyla hane içinde ücretsiz ev işçisi olan kadınların yaşadıkları yapısal eşitsizliklerin ve adaletsizliklerin gözler önüne serilmesi ve ortadan kaldırılması için gelirin nasıl dağıldığı hususunun dikkate alınması gerekmektedir. Aksi takdirde; müdahaleler kadınlara yönelik baskı mekanizmalarının yerleşikleşmesine ve meşrulaşmasına hizmet edecektir.

Yoksulluğun maddi odaklı çözümlerini merkeze koyan sosyal yardım programlarının yardım pratiğine ve gelir odaklı testlerine yönelik bir diğer eleştiri ise maddi zenginliğin, insanların gerçekte neler yapabileceklerini ve ne olabileceklerini sağlamaya yönelik tek

bir gösterge olmadığının ifade edilmesidir (Nussbaum, 2018: 74-75). Dolayısıyla sadece gelir kriteri üzerinden bireylerin değerlendirilmesi, müracaatçıların neler yapabileceklerinin ve ne olabileceklerinin sadece gelirle ilişkilendirildiğinin bir göstergesidir. Bu bakış açısı da her bir bireyin amaç olduğu ön kabulünün reddedilmesi anlamına gelmekte, yani maddi kaynakların amaçsal hale gelmesine neden olmaktadır.

Bu bölümde sosyal yardımlara yönelik yapılacak son eleştiri ise, yardımların miktarı ile alakalıdır. Her ne kadar yapabilirlikler yaklaşımında maddi zenginlik sadece bir araç olarak ifade edilse de maddi zenginliğin amaçlara hizmet etme hususunda önemli bir yerinin bulunduğu açıktır. Türkiye’de sosyal yardım programlarında verilen yardım miktarlarına bakıldığında, bütün yardımların açlık sınırının altında kaldığı görülecektir. Nussbaum (2018), her bir yapabilirlik kaleminin ayrı ayrı güvence altına alınması gerektiğini ve bir yapabilirliğin bir diğerinin yerine geçemeyeceğini önemle vurgulamaktadır. Mevcut sosyal yardımların nicel değeri, bireylerin her bir yapabilirliğini ayrı ayrı karşılamaya yetecek güçte olmaktan oldukça uzaktır. Bunun yanı sıra sosyal yardımlar, bütün yapabilirliklerin bir kerede sunumunu içermekte, bireyleri yapabilirlik kalemlerinin ötesine taşımaktan uzak bir perspektif sunmaktadır.

Tez dört bölüm olarak yapılandırılmıştır. Birinci bölüm, kalkınma kavramının tarihsel evrimini sunmakla başlar ve kalkınma kavramının farklı kavramsallaştırmalarına bir bakış açısı sunmaya çalışır. Bu çerçevede öncelikle yoksulluk ve boyutlarının bir incelemesi yapılacaktır. Yüzyıllardır tartışılan bir kavram olan yoksulluk, birçok farklı kavramsallaştırmaya sahiptir. Bu amaçla öncelikle bu tanımların gözden geçirilmesi ve kavramsallaştırılması tarihsel bir bakış açısıyla yapılacaktır. Mutlak yoksulluktan görelî yoksulluk yaklaşımlarına geçişlere genel bir bakış verildikten sonra, kadın yoksulluğu üzerinde durulacaktır. Kadın yoksulluğu ile ilgili giriş verildikten sonra kadın yoksulluğunu deneyimleyen bir kadın grubu olarak engelli çocuğa sahip kadınlara ve bu kadınların kullandıkları sosyal yardım programlarına ilişkin literatür bilgisi verilecektir. Bu bölümü yapabilirlikler yaklaşımı ile ilgili detaylı literatür taramasının yer aldığı bölüm takip edecektir. İlk olarak, Amartya Sen'in yaklaşımının gelişimi ve Sen'in, onu gelir temelli yaklaşımlar, faydacılık ya da birincil ihtiyaçlar yaklaşımı gibi diğer yaklaşımlardan ayıran temel varsayımları ortaya konacak ve bu tür çok boyutlu bir

yaklaşımın geliştirilmesinin gerekliliği tartışılacaktır. Bu arada yaklaşımın işleyiş, yapabilirlikler, temel yapabilirlikler, değerli yapabilirlikler, iç ve dış yapabilirlikler ve kolektif yapabilirlikler gibi önemli bileşenleri tartışılacaktır. Daha sonra yapabilirlikler yaklaşımına yönelik bazı eleştirilere değinilecektir. Bu teorik arka planın ardından, yaklaşımın teoride ve uygulamada işlevsel hale getirilmesi tartışılacaktır. Bu amaçla, farklı bilim insanları tarafından çeşitli yapabilirlik listelerinin oluşturulması ve bunların karşılaştırılması sunulacaktır. Son olarak, araştırmanın problemi, amacı, önemi, tanımları, varsayımları ve sınırlılıkları verilecektir.

Kuramsal bölümün tamamlanmasının ardından ikinci bölüm olan yöntem bölümü paylaşılacaktır. Bu bölümde araştırmanın modeli, öznelere, yeri ve zamanı, veri toplama süreci ile analiz sürecine ilişkin bilgiler paylaşılacaktır.

Tezin üçüncü bölümünde, Türkiye’deki engelli çocuğa sahip kadınların yapabilirliklerine ilişkin saha çalışmasının bulguları sunulacaktır. Bu amaçla, çalışmanın analizinde oluşan ana temaları ve kategorileri açıklanacaktır. Çalışmanın bulguları “fiziksel ve maddi refah”, “kamu hizmetleri ve katılım” ve “psikososyal refah ve sosyal ağlar” olmak üzere üç yapabilirlik boyutu kategorisinde sunulacaktır. İlk iki kategori aynı zamanda bulguların yapısal yapabilirlik boyutlarını da oluşturur. Tezin son bölümünde ise sonuç ve öneriler yer almaktadır.

1. BÖLÜM: KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. YAPABİLİRLİKLER YAKLAŞIMI VE YOKSULLUĞUN TANIMLANMASI

Yoksulluğun çok boyutlu bir olgu olarak kabul edilmesi, kalkınmada yeni bakış açılarının doğmasına yol açmıştır. Bu çerçevede Amartya Sen (1989)'in “Yapabilirlikler Yaklaşımı” yeni bir dönemin başlangıcını işaret etmektedir. Yaklaşım temel olarak insan başarılarının, yapabilirliklerinin ve seçim yapma özgürlüğünün geliştirilmesine odaklanır. Yaklaşım aynı zamanda bu yeni kavramsal çerçevede kimin yoksul olduğunu tanımlamayı da amaçlar. Kişi başına düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'yı temel alan standart gelire dayalı yoksulluk ölçütlerinin ötesine geçen Sen, yoksulluğu ölçebilmek için alternatif yöntemler aramıştır. İnsanların eşit gelir düzeyine sahip olduklarında ne olabilecekleri ve neler yapabilecekleri anlamına gelen işlevsellik ve yapabilirlikler kavramlarını araştırmıştır. Bir kişinin gelişme kapasitesinin bileşenleri, bireyin kişisel özelliklerini, yapabilirlikleri geliştirmenin temel unsurları olarak almanın ötesine geçer ve bunlara ek olarak bir toplumdaki kurumların rollerini ve devletlerin politikalarını da yapabilirliklerin geliştirilmesinde değerlendirmeye almıştır. Bu anlayıştan hareketle, yapabilirlik yoksunluğunun birçok nedeni olduğu kabul edilmelidir. Bu nedenler arasında eşit olmayan servet dağılımı, yetersiz istihdam veya ekonomide talep ve emek uyumsuzluğunun yanı sıra iyi eğitim fırsatlarının yetersizliği, fırsat eşitsizliği vb. sayılabilir. Bunlar dikkate alındığında, ilk olarak Amartya Sen tarafından teorize edilen yapabilirlikler yaklaşımı üzerinde durulacaktır. Bu tez, engelli çocuğa sahip kadınların yapabilirliklerine ve yapabilirliklerini etkileyen bireysel ve yapısal faktörlere daha yakından bakmayı amaçlamaktadır. Engelli çocuğa sahip kadınların hangi yapabilirliklere ne ölçüde sahip oldukları değerlendirilecek ve bu temel yapabilirliklerin bu kadınlar arasında gelişmesini engelleyen etkenler Türkiye çerçevesinde ayrıca detaylandırılacaktır. Bu sayede Türkiye'de engelli çocuğa sahip kadınların kapasitelerini artırabilecek etkin bir kalkınma politikasının oluşturulmasına katkıda bulunulması planlanmaktadır.

1.2. YOKSULLUK VE BOYUTLARI

Yoksulluk, kalkınmanın temel sorunlarından biridir. Milyonlarca insanın yaşam biçimini etkileyen yoksulluk, beslenme yetersizliğinden tutun da insanların yapabilirlik yoksunu olmasına kadar pek çok sorunu beraberinde getirmektedir. Yoksulluk, dünya tarihi boyunca sıkça gözlemlenen bir olgu olmasına rağmen, 16. yüzyıl Avrupa'sında kapitalizmin ortaya çıkmasıyla birlikte kabul edilen bir toplumsal sorun haline gelmiştir. Yeni ortaya çıkan imalat ve hizmet sektörlerinde yeni istihdam biçimleri arayışında kentsel alanlara göç, kentsel yoksulluklar yaratmıştır (Buğra, 2006). 16. yüzyıldan itibaren Avrupa'da özellikle İngiltere'de yoksullara yönelik bazı politikalar uygulanmaya başlanmıştır.

Yüzyıllar boyunca yoksul insanların yaşadığı temel standartlarda bazı iyileştirmeler olmasına rağmen, bugün milyonlarca insan hala maddi yoksunluktan mustaripken, diğerleri zenginlik ve refahın tadını çıkarmaktadır. Aşırı yoksulluk oranları, günlük 1,25 doların altında yaşayanların son on yılda önemli ölçüde azaldığını göstermektedir. Daha spesifik olmak gerekirse, 1981'de %50'nin üzerinde olan bu oran 2010'da %21'e düşmüştür. Aşırı yoksulluk oranları en fazla Sahra Altı Afrika, Hindistan, Güney Asya'da görülmektedir (World Bank, 2015). Bununla birlikte, yoksulluk gelişmekte olan ülkelere özgü bir sorun değildir. Bugün, Avrupalıların %9'u ciddi maddi yoksunluk içinde ve Avrupalıların %17'si ülkelerinin ortalama hane halkı gelirinin %60'ından azıyla yaşamaktadır (Avrupa Komisyonu, 2014).

Yoksulluğun birçok farklı kavramsallaştırması vardır, ancak basit bir ifadeyle yoksulluk; insanların yaşam koşullarını, refahını ve sosyal katılımlarını etkileyen gelir yoksunluğunu içermektedir (Lister, 2004). Genel olarak yoksulluk, mutlak ya da göreceli yoksulluk olarak tanımlanmaktadır. Mutlak yoksulluk yaklaşımına göre en yaygın kullanılan 12 yoksulluk tanımı, hayatta kalmak için gerekli olan gıda, su, barınma vb. temel ihtiyaçların karşılanması için asgari bir gelir düzeyinin olmamasıdır. Mutlak asgari yoksulluk sınırları bu anlayış üzerine inşa edilmiştir. Yoksulluğun mutlak ölçümlerine yönelik ilk girişimler, 19. yüzyılda (Hall & Midgley, 1981) Charles Booth ve Seebohm Rowntree tarafından yapılmıştır. İngiltere'nin York Şehri'ndeki aileler hakkında bilgi toplayan Rowntree,

fiziksel etkinliklerini sürdürmek için yeterli gelire sahip olmayan insanları yoksul olarak tanımlamıştır. Rowntree Amerikalı bir beslenme uzmanının çalışmalarını kullanmıştır ve vücut ağırlığının korunması için gerekli gıda miktarlarını belirlemiştir. Daha sonra bu gıdaların nakit eşdeğerlerini bulmuştur ve minimum giyim, yakıt, kira ve diğer bazı gerekli maddeleri listesine eklemiştir. Bu kalemlerin toplamı yoksulluk sınırını oluşturmuştur (Townsend, 1979). Bu yöntem, yoksulluğu ölçmek ve dünya genelinde kimin yoksul olduğunu belirlemek için yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Öte yandan, mutlak yoksulluk yaklaşımına yönelik eleştiriler arttıkça, mutlak yoksulluk kavramsallaştırmalarından görece yoksulluk kavramsallaştırmalarına geçişe ihtiyaç olduğu ortaya çıkmıştır. Townsend (1974, 1979) bu açıdan öne çıkan bir araştırmacı olmuştur. Yoksulluk kavramsallaştırmalarında çoğu insanın doyum aldığı sosyal beklentileri ve yaşam standartlarını da değerlendirmeye almayı savunmuştur. Yoksulluğun bu çeşit bir ölçümünde, toplam GSYİH açısından diğer ülkelere kıyasla zengin olan bir ülke; yoksul insanların durumu daha iyi olsa da, daha az zengin ülkelerden daha fazla yoksul nüfusa sahip olabilmektedir. Buna göre, toplumların değişen ihtiyaç ve taleplerini dikkate aldığı için görece yoksulluğun insanların gerçek yoksulluğunu daha doğru gösterdiği kabul edilmektedir (Townsend, 1979). Townsend, mutlak yoksulluk ölçümlerini şu şekilde eleştirir:

“Aslında insanların ihtiyaçları, hatta gıda ihtiyaçları, içinde yaşadıkları ve ait oldukları toplum tarafından koşullanır ve ihtiyaçların farklı toplumlarda farklılık göstermesi gibi, tek tek toplumların evriminin farklı dönemlerinde farklılık gösterirler. Mutlak olarak herhangi bir yoksulluk anlayışı bu nedenle uygunsuz ve yanıltıcıdır” (1979:38).

Bunun yerine, Townsend, yoksunluğa dayalı bir yoksulluk kavramsallaştırması önermiştir. Townsend'in yoksunluğu yoksunluk olarak kavramsallaştırması, yeni yoksulluk araştırmalarını da etkilemiştir. Diğer bilim insanları, sadece ailelerin gelirlerini ya da gıda ihtiyaçlarını dikkate alarak bu ölçümlerin barınma, çocuk bakımı, ulaşım vb. gibi diğer 13 önemli mal ve hizmetin maliyet artışlarını yansıtamayacağını da açıkça belirtmiştir (Rank & Hirschi). Ünlü sosyolog Giddens (2009) da yoksulluğun kültürel olarak tanımlanmış ve toplumların ihtiyaçlarına göre değişen bir kavram olduğu için

birçok insanın evrensel yoksulluk standartlarına karşı çıktığını belirtmektedir. Temel ve lüks şeylerin farklılaşması da farklı ülkelerin koşullarına göre değişmektedir. Örneğin gelişmiş bir ülkede akan su ya da sifonlu tuvaletler hayatın standart unsurları olarak kabul edilebilirken, bazı gelişmekte olan ülkelerde bunlar lüks mallar olabilmektedir. Değindiği ikinci bir nokta, bir toplumdaki bireyler arasındaki insani gereksinimlerdeki farklılıklardır. Bu çerçevede, mutlak gıda yoksulluğu sıklıkla yoksul bireyleri belirlemek için kullanılsa da, bireylerin günlük kalori alım ihtiyaçları sağlık durumlarına ya da gün içinde harcadıkları fiziksel efora göre farklılık göstermektedir.

Ancak ölçümlerin görece kolay olması; gelir, temel ihtiyaçların maliyeti ve gıda-enerji alım yöntemlerinin yoksulluk sınırının belirlenmesinde yaygın olarak kullanılmasına yol açmıştır (Thorbecke, 2005). Bu ölçümlerde bir gıda ya da temel ihtiyaç sepeti hesaplanmaktadır ve bu sepetin parasal değerine sahip olmayan kişiler yoksul olarak kabul edilmektedir. Öte yandan, görelî yoksulluk ölçütleri, ülkelerdeki medyan gelir veya gelir dağılımlarına odaklanmıştır. Mutlak yoksulluk ölçümüne göre ülkede yoksul olamazken, görelî yoksulluk yaklaşımına göre bir ülkede yoksulluğu bir eşitsizlik meselesi olarak gördüğü için her zaman bazı yoksullar olacaktır (Şenses, 2002). Avrupa'da ve dünyanın diğer gelişmiş bölgelerinde, görelî yoksulluk ölçümleri genellikle yoksulluk sınırı olarak medyan gelirin yüzde 50 ya da yüzde 60'ı alınarak yapılmaktadır. İnsanların gelirini yüzdelerle dilimlere bölmek, görelî yoksulluğun bir başka örneğidir. Buna göre insanlar gelir gruplarına ayrılmaktadır. Dünya Bankası ise gelire dayalı yoksulluk ölçümlerine ilişkin verilerin yaygınlaştırılmasına öncülük etmekte ve kişi başına düşen gelir 1,25, 2 ya da 5 dolar gibi göstergeler kullanmaktadır.

Bununla birlikte, yoksulluğun parasal ölçütlerinin yanı sıra, öznel yoksulluk değerlendirmeleri ve çok boyutlu ölçüler de son yıllarda yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Öznel katılımcı yaklaşıma göre, araştırmacılar öznelere kendilerini yoksul olarak görüp görmediklerini sormuşlardır. Dünya Bankası'nın Yoksulların Sesi (1999) çalışma serisi bu açıdan önemlidir. Katılımcı yöntemler kullanarak geniş çaplı araştırmalar yapmışlardır. Sonuç olarak, yoksulların 14 yoksulluk tanımının hem maddi hem de maddi olmayan boyutları içerdiğini belirtmektedirler. Yoksulluğun maddi boyutları arasında en temel olanı su, ulaşım gibi temel altyapıya erişim eksikliği;

Yoksulluk kavramının psikolojik yönleri olarak güçsüzlük, ses çıkarmama, bağımlılık, utanç ya da aşağılanma sıralanmaktadır. Ayrıca, okuryazarlık ve eğitimin yanı sıra fiziksel, beşeri, sosyal ve çevresel varlıklar da yoksullar tarafından iyi bir yaşam kalitesi ya da yoksunluğunu tanımlarken çokça dile getirilmiştir. Daha sonra, yoksulların bizzat kendilerinin işaret ettiği bu maddi ve manevi boyutların gerçekten de yapabilirlikler yaklaşımının önemli bileşenleri olduğunu göreceğiz.

Sübjektif değerlendirmeler ile, yoksulluğun parametrik ölçümlerinin bazı dezavantajları -maddi ve manevi boyutlar da dahil olmak üzere yoksulluğun farklı boyutlarını dikkate almaması ve uzmanların yoksullukla ilgili varsayımlarını yansıtması- ortadan kaldırılabilmektedir. Ayrıca, öz değerlendirmelerin insanların uzun vadeli ekonomik durumlarını yakalama olasılığı daha yüksektir (Posel ve Rogan, 2016). Bununla birlikte, sübjektif değerlendirmelerin bazı dezavantajları da vardır. Bazı durumlarda, daha yoksul hanelerdeki insanların ihtiyaçlarını küçümseme eğilimindeyken, daha varlıklı insanların tam tersini yaptığı görülmektedir. Ayrıca kadınlar, yaşlılar gibi dezavantajlı gruplar da kendilerini yaşamdan daha düşük beklentilere sahip olmaya şartlayabilmektedirler (Şenses, 2002). Ayrıca, parametrik ölçütlerine göre aynı standartlara sahip kişiler, kişilik özelliklerine veya ruh hallerine göre kendilerini farklı konumlandırabilmektedirler (Ravallion, 2008).

Öte yandan, uzun vadeli ve kısa vadeli yoksulluk arasında da bir ayrım vardır. Genel olarak kronik yoksulluk, insanların yaşamlarının çoğunda devam eden uzun vadeli yoksunluğu ifade etmektedir. Hulme ve Shepherd (2003: 405) de belirli bir tanım yapmış ve kronik yoksulluğun “bireyin beş yıl ya da daha uzun bir süre boyunca önemli yapabilirlik yoksunlukları yaşadığında” oluştuğunu söylemektedir. Ayrıca, kronik yoksulluk içinde olan kişilerin yoksulluklarını gelecek nesillere aktarma olasılıklarına da dikkat çekmişlerdir. Yoksul olmayan hanelerde de cinsiyetleri, yaşları ya da sosyal statüleri nedeniyle yoksul hane halkı üyelerinin olabileceğine dikkat çekmişlerdir. Aksine, geçici yoksulluk, yoksulluk sınırlarına göre gelir dalgalanmalarıyla ilişkilidir (Gaiha ve Deolalikar, 1993). Yoksulluk durumu geçici bir durum olabilmektedir ve bu iki tür yoksulluk durumu için farklı yoksulluğu ortadan kaldırma stratejileri gereklidir.

Yoksulların kapasitelerini artırmak için kullanılacak yöntemleri yakından etkileyen yoksulluk araştırmalarında ana tema, yoksulluğun nedenleridir. Yoksulluğa atfedilen nedenler devletlerin politikalarını da etkilemektedir. Yoksulluğun tahmin edilebileceği gibi çeşitli nedenleri vardır. İngiltere, yoksulluğun temel nedenleri ile onu ortadan kaldırmaya yönelik politikalar arasındaki yakın bağlantıyı gösteren önemli bir örnektir, çünkü yoksullukla ilgili politikalar erken aşamalarda başlatılmıştır. 17. yüzyıldan itibaren Avrupa'da özellikle İngiltere'de yoksullara yönelik politikalar uygulanmaya başlanmıştır. 1601'de Elizabeth Yoksulluk Yasası, yoksulluğun nedenleri konusunda ayrımlar yapmıştır ve hakim nedenlere göre yoksulluğun önlenmesi için farklı önlemler alınmasını sağlamıştır. Çalışamayacak durumda olan yoksullar için bakılabilecekleri yoksul yardım evleri sağlanmıştır. Öte yandan, başka bir önlem olarak, yoksullar için çalışabilecekleri yerlerde çalışma evleri kurulmuştur. Bu öncü yasanın arkasındaki fikir, ülkenin yoksullarına yardım etmenin, hayır kurumlarının dini bir görevi olmaktan çok, bir dereceye kadar devletin sorumluluğunda olduğu olmuştur. Bu arada yoksulluğun nedenleri üzerine tartışmalar devam etmiştir. Bazı insanlar, belirli becerilerden yoksun oldukları ve çalışmak için motivasyonları ya da iyi durumda olmak için gerekli ahlaki ve fiziksel güçleri olmadığı için, yoksulların kendi sefaletlerinden kendilerinin sorumlu olduğunu düşünmüşlerdir.

1.3. ENGELLİLİK, ENGELLİ ÇOCUK VE YOKSULLUK

1.3.1. Engellilik Kavramı

“Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun İnsan Hakları Evrensel Bildirgesine ek 3447 sayılı Engelli (Özürlü) Kişilerin Hakları Bildirisi’ nin 1. maddesinde, “kişisel ya da sosyal yaşantısında kendi kendisine başkasına bağımlı olmadan yapması gereken günlük yaşam aktivitelerini, yaşanan herhangi bir noksanlık sonucunda yapamayanlar sakattır (engellidir)” şeklinde tanımlamaktadır (Özürölülerle ilgili Mevzuat, 2002: 74).

20 şubat 2019’ da, resmi gazetede yayınlanan 30692 sayılı Erişkinler için Engellilik Değerlendirmesi Hakkında Yönetmelik’ te engelli bireye ilişkin tanımlamalar aşağdaki gibidir:

“Engelli birey: Fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duysal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen birey”,

“Engellilik durumu: Bireyin doku, organ ve/veya fonksiyon ve psikiyatri tanısı ve buna bağlı muhakeme yeteneği kaybından kaynaklı engelliliğini uluslararası yöntemleri temel olarak belirleyen derecelendirmeler, sınıflandırmalar ve tanılamalar” şeklindedir.

2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kanununun 3. maddesinin c fıkrasına göre ise engelli; “Özürlü, doğuştan veya sonradan herhangi bir hastalık veya kaza sonucu bedensel, zihinsel, ruhsal, duygusal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle normal yaşamın gereklerine uyamama durumunda olup, korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyacı olan kişiyi ifade eder.

1.3.2. Engelliliğin Epidemiyolojisi

Engelliliğin epidemiyolojisi, engellilik olgularının toplumdaki sıklığını inceleyen, engelliliğin ortaya çıkış nedenlerini bulmaya çalışan ve halk sağlığı disiplininin içinde yer alan bir araştırma ve uygulama alanıdır (Çalık, 2003; Duyan, 1998; Özcan, 1998; Karataş, 2001). Engelliliğin nedenlerini üç temel grupta incelemek olanaklıdır (Çalık, 2003; Duyan, 1998; Özcan, 1998; Karataş, 2001):

Doğum öncesi nedenler; akraba evlilikleri, kromozom anomalileri, metabolik bozukluklar, kan uyuşmazlığı, annenin sistemik hastalıkları, gebelik sırasında geçirilen hastalıklar, anne yası, sık ve çok doğum, ilaç, alkol ve sigara kullanımı, x-ray ve radyasyona maruz kalmak, yetersiz beslenme ve travmalar.

Doğum sırası nedenler; doğumun geç ve güç olması, zor doğum nedeniyle meydana gelen zedelenmeler, sağlık personeli yardımı olmadan doğum yapma, sağlığa uygun olmayan doğum koşulları.

Doğum sonrası nedenler; hastalıklar, yetersiz beslenme, kazalar, doğal afetler, savaş, terördür.

Kaynağına göre sınıflandırıldığında ise, doğuştan gelen engellilik nedenleri arasında bir takım genetik nedenler, akraba evlilikleri, gebelik sırasında annenin karşılaştığı travmalar, hastalıklar, ilaç kullanımı, ışına maruz kalmak, annenin alkol ve/veya madde bağımlısı olması, kötü beslenmesi gibi nedenler görülmektedir. Sayılan tüm bu nedenler kaçınılmaz, önlenemez durumlar değildir (Çalık, 2003; Duyan, 1998; Özcan, 1998; Karataş, 2001).

1.3.3. Engellilik Türleri

Genel olarak engellilik türleri; görme engelli, işitme engelli, ortopedik engelli, zihinsel engelli, dil ve konuşma engelli ve süregen hastalığa sahip engelli olarak sınıflandırılmaktadır.

Ortopedik engelliler kas ve iskelet sisteminde yetersizlik, eksiklik ve işlev kaybı olan kişilerdir. El, kol, ayak, bacak, parmak ve omurgalarında, kısalık, eksiklik, fazlalık, yokluk, hareket kısıtlılığı, şekil bozukluğu, kas güçsüzlüğü, kemik hastalığı olanlar, felçliler, serabral palsi, spastikler ve sipina bifida gibi rahatsızlıkları olanlar bu gruba girmektedir. Hastalıklar, geçirilen kazalar ve genetik problemlere bağlı olarak kas, iskelet, sinir sistemi ve eklemlerin işlevini yerine getirememesi sonucunda meydana gelen hareket ile ilgili yetersizlikler nedeniyle özel gereksinimi olan bireyler olarak tanımlanmaktadır (Tomanbay-Karaca,2013).

Milli Eğitim Bakanlığının 2018 yılında resmi gazetede yayımlanan “Özel eğitim Hizmetleri Yönetmeliği” ne göre zihinsel engelli bireyler dört grupta sınıflandırılmıştır;

Hafif düzeyde zihinsel engelli birey; zihinsel işlevleri kullanmada yetersizliği olan, kavramsal, sosyal ve uyumsal becerilerinde hafif düzeyde yetersizliğe sahip, özel eğitim ve destek eğitim hizmetine sınırlı ölçüde ihtiyacı olan bireylerdir.

Orta düzeyde zihinsel engelli birey; zihinsel işlevler, uyumsal ve kavramsal becerilerde yaşadıkları yetersizlikler nedeniyle günlük yaşam ve iş becerilerinin kazanılmasında, temel akademik becerilerin kullanılmasında özel eğitim ve destek eğitim hizmetine yoğun şekilde ihtiyacı olan bireylerdir.

Ağır düzeyde zihinsel engelli bireyler; zihinsel işlevler, uyumsal ve kavramsal becerilerde yaşadıkları yetersizlikler nedeniyle öz bakım becerileri, günlük yaşam becerileri dâhil olmak üzere yaşamın her alanında yoğun bir şekilde özel eğitim ve destek eğitim hizmetlerine ihtiyacı olan bireylerdir.

Çok ağır düzeyde zihinsel engelli bireyler; zihinsel yetersizliklerin dışında başka yetersizliklerin de bulunması nedeniyle, günlük yaşam becerileri, öz bakım becerileri ve temel akademik becerilerine sahip olamaması nedeniyle hayat boyu bakım ve gözetime ihtiyacı olan bireylerdir (www.meb.gov.tr, 2018).

İşitme engelli bireyler, tek kulağında veya iki kulağında birden tam veya kısmi duyma kaybı yaşayan kişilerdir. İşitme engellilik doğuştan olabileceği gibi sonradan da ortaya çıkabilmektedir (www.megep.meb.gov.tr).

Görme engelliler beş duyu organından biri olan göz ve görme ile ilgili yapısal bir bozukluk sebebiyle gözün görme işlevini yerine getirememesi sonucu göremeyen ya da az gören kişilerdir. Tek ya da iki gözünde de kısmi bir işleyiş bozukluğu olanlar, göz protezi kullananlar, renk körlüğü, gece körlüğü gibi çeşitli görme bozukluğu yaşayanlar da görme engelliler grubuna girmektedirler (Yıldız-Gürler, 2018).

Dil ve konuşma engelliler herhangi bir nedenle konuşamayan, konuşma ve ifade şeklinde bozukluk olan, sesleri çıkarma ile ilgili sıkıntı yaşayan bireylerdir. İşitmesinde bir sıkıntı olmamasına rağmen konuşamayanlar, konuşmak için bir aparat kullananlar, kekeleyenler, ağız-dil-dudak kısmında yapısal bozukluk olan kişiler dil ve konuşma engeli olan kişilerdir (www.megep.meb.gov.tr).

Diğer engel türlerinden farklı özelliklere sahip olan süreğen hastalıklar da engellilik grubuna girmektedir. Bireyin günlük yaşam kalitesini etkileyen, sürekli bakım ve tedavi gerektiren hastalıklardır. Kalp-damar hastalıkları, böbrek rahatsızlıkları, kan ile ilgili hastalıklar, kanserler, endokrin ve metabolik hastalıklar, ruhsal ve sinir sistemi hastalıkları süreğen hastalıklara örnek olarak verilebilir. TÜİK tarafından 2010 yılında gerçekleştirilen “Özürülerin Sorunları ve Beklentileri” araştırmasında en yüksek orana sahip engel türüdür. Yani ülkemizde ciddi bir nüfus süreğen hastalıklar ile mücadele etmektedir (Yıldız-Gürler, 2018).

1.3.4. Engellilik ve Yoksulluk

Engellilik, yoksulluğun sebeplerinden biri olabilmektedir. Bireylerin engel durumu ve kabiliyetlerinin sınırlanması sebebiyle bir yoksulluk riski söz konusu olabilmektedir. Engellilere uygulanan sosyal ve kurumsal pozitif ayrımcılıklar bu yoksulluğun sonucu olan yoksunluğun kökeninde yatar. Bu durumda engellilere sosyal güvence sağlamak devletin sorumluluğudur. Ancak, engelli bireyler diğer yoksullardan farklı olarak, sadece maddi güvenceye değil, özelliklerine göre çeşitlenen farklı güvencelere de ihtiyaç duyabilmektedir.

Gerçektir ki, yoksulluk bireyin içinde bulunduğu topluma entegrasyonunu zayıflatan bir faktördür. Engelli bireylerin, engel durumları ve düzeylerine yönelik çok çeşitli olmakla birlikte, temel ihtiyaçlarını karşılayamama ya da bakıma ihtiyaç duyma gibi özel durumlar ile birlikte sağlık ve sosyal sorunlarını gidermesi bir bakım vereni olsa dahi oldukça güçleşebilmektedir.

Engelli çocuğa sahip aileler, engelli bir çocuğa sahip olmayan ailelere göre 5-6 kat maddi harcama yapmakla birlikte çeşitli zorlu sosyal ve psikolojik süreçlerden geçmektedir. Bu psikolojik zorluklar ekonomik kaynaktan yoksun olunan durumlarda daha önemli bir hal almaktadır. Maddi yoksulluk açısından değerlendirdiğimizde bahsedilen harcamaları yapan aileler, Türkiye standartlarında ortalama bir gelire sahip ise, yoksul değilse dahi kısa zaman içerisinde yoksullaşmaktadır. Engellilik ile maddi olarak baş etmek böylesine zorlu olduğu durumlarda devletin sosyal yardım mekanizmaları devreye girmektedir.

Türkiye’de bu sosyal yardım dağıtımları SYDV’ler üzerinden yapılmakta, engelli bireye ve bakım verenine yönelik çeşitlenmektedir.

Diğer yandan engellilik, işsizliğin sebeplerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu iki olgu arasındaki neden sonuç ilişkisi açıktır ve kabul görmüştür. Ancak, bu neden sonuç ilişkisinin baş gösterdiği durumlarda genellikle ülkelerin ekonomik durumları iyi değildir ve engelli bireylere istihdam alanı sağlamak için gerekli politikalar yerine getirilmemiştir, yorumu da yapılmaktadır. Ekonomik olarak gelişmiş ülkelerde engellilik işsizliğin nedeni olarak gösterilmez. Bunun yerine, engelli bireylerin topluma kazandırılması için istihdam politikaları yürütülür. Fakat, Türkiye gibi ekonomik zorlukla yaşayan ülkelerde engellilik ve işsizlik bir kısır döngü içerisinde sorun olarak kalmaya devam etmektedir (Besiri, 2009).

1.3.5. Engelli Çocuk ve Engelli Çocukların Bakımverenleri

Engelli çocuk, çocuk sahibi olmak isteyen ailelerin tüm beklentilerini karşılayacak bir çocuk olmadığı için büyük çoğunlukla kaotik bir ortamda dünyaya gelmektedir. Ailenin bu beklentileri toplumun ortaya attığı “ideal çocuk” algısından etkilenmektedir. Bu derin algı yönetimi sebebiyle engelli çocuğa sahip olan aileleri ilk etapta büyük bir duygusal yıkım beklemektedir. Ailelerin çocuklarının farklı olduğu gerçeği ile baş etmesi onlar için oldukça zordur. Bu noktada bazı aileler ya da ebeveynlerden bazıları, çocuğu reddetme davranışı sergileyebilmektedir. Gerçekler ile beklentiler arasındaki farklar büyüdükçe ailenin kabullenme süreçleri de uzamakta ve durum sancılı bir hal alabilmektedir.

Çağdaş ve Seçer, aile kurumunun çocuklara olan etkisini şu şekilde ifade etmektedir:

“Aile çocuğun sosyal ve duygusal gelişimini hızlandırıcı bir etkiye sahiptir. Ailede anne-babanın çocuk üzerine etkisi, daha bebek dünyaya gelmeden önce baslar. Anne-babanın, bebeğin dünyaya gelmesine istekli ya da isteksiz oluşları, gelişine hazır olup olmadıkları ve bebekten beklentileri, bebeğin ilk

izlenimlerini ve çevresi ile duygusal etkileşimlerini etkiler” (Çağdaş-Seçer, 2002).

Aileye katılan çocuk aile içindeki dayanışmayı etkileyen önemli bir etkidir. Çocuk evlilik ilişkisini çeşitli şekillerde etkilemektedir. Anne ve babanın aile içi rolleri eşler arasındaki çatışmanın temel kaynağı olabilmektedir. Anne ve baba nasıl ki bir çocuğun gelişimini ve kişiliklerini etkiliyorsa, aileye katılan çocuk da anne ve babanın davranış stillerini, kişilik özelliklerini etkilemekte ve şekillendirmektedir (Yavuzer, 2003). Anne-baba olmanın verdiği sorumluluk ve kaygı, engelli bir çocuğa sahip olunacağına öğrenildiği ilk andan itibaren ciddi bir artış göstermektedir. Engelli çocuğa sahip aileler diğer ailelerden daha fazla stres ve kaygı yaşamaktadır. Gelişim olarak farklılık gösteren bir çocuğun ihtiyaçları, ailedeki tüm üyelerin yaşam biçimlerini, planlarını etkilemekte bu da ailede yoğun bir kaygıya sebep olmaktadır. Çocuğun sağlık durumu, engel durumu, yaşanan bilinmezlik, tedavi ile ilgili durumlar, sosyal çevreyle ilişki durumu, çocuğun nasıl bir eğitim alacağı konusu başlıca stres ve kaygı sebeplerindedir.

Aileye katılan engelli bir çocuk her ailede aynı tepkilere yol açmamaktadır. Kimi aile çocuklarına nasıl bir eğitim aldıracaklarını düşünmekte, kimisi mevcut durumu kabul etmeyip reddetmekte, kimileri ise yaşadıkları travmanın etkisiyle psikolojik sorunlar yaşamaktadır. Her ailenin verdiği tepki çocuğun içinde bulunduğu engel türüne ve durumuna göre değişiklik gösterebilmektedir.

Aileye engelli bir üyenin katılması, eşler arasındaki iletişimde de değişikliklere sebep olabilmektedir. Bu durum yine her aileye göre farklı yorumlanması gereken bir durumdur. Kimi çiftler arasında çatışmalar artmakta, kimilerinde ise yaşanan ortak sorunlar çiftler arasındaki duygusal bağı artırmaktadır. Engelli çocuk ve aile ilişkisi ele alınırken anne ve baba tepkilerinde de farklılıklar gözlemlenmektedir. Anneler fitratları gereği daha duygusal bir travma yaşarken babalar daha strese dayalı tepkiler vermektedir. Tüm bu durumlar çeşitli değişkenlere göre farklılık gösterse de engel türü ve durumu ne olursa olsun engelli çocuğa sahip ailelerin endişe ve stres oranları oldukça yüksektir. Her ebeveyn çocukları için gelecek kaygısı yaşamakta fakat engelli çocuğa sahip olan aileler bu kaygıyla birlikte ciddi bir korku duygusuna esir olmaktadır.

Engelli bireylerin aile yaşam kalitelerini belirleyici unsurlar; anne-baba ve aile üyeleri arasındaki ilişkiler ağı, gündelik yaşam, ebeveynlik, ailelerin içinde buldukları finansal refah, aile üyelerinin yaşama bakış açılarını gösteren duygusal refah, sağlık, fiziksel çevreye erişilebilirlik, sosyal yaşamda yer alma becerisi açısından üretkenlik, aile üyelerinin sosyalleşmeleri ile ilgili olarak sosyal refah, aile üyelerine ve engelli bireye fayda getiren destekler açısından destek olarak sıralanmaktadır (Burcu, 2015). Aileye dahil olan engelli çocuğun bakımı ise farklı bir konudur. Aileler bu konuda genellikle hazırlıksız ve deneyimsizdir.

Bakım verme; Türk Dil Kurumuna göre bakım “bakma işi, emek verme biçimi, birinin beslenme, giyinme, vb. ihtiyaçlarını üstlenme ve uygulama işi” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2018).

Bakım verme eylemini Swanson (1991), sorumluluğu hissedilen kişinin beslenmesi, bakılması olarak tanımlamıştır. Bakım vermede beş süreçten geçildiğini belirtmiştir. Bu süreçler sırasıyla engelli bireyi tanıma, engelli birey ile birlikte bir şey yapma, engelli birey için bir şey yapmak, engelli bireye fırsat sağlamak ve engelli bireyin inancını sürdürmek olarak ifade edilmiştir. Aile üyesi olan bakım verenin yürüttüğü bakım, tedavi monitorizasyonu, engellilik ya da tedavi ile ilişkili belirtilerle baş etme, duygusal, finansal ve manevi destek, kişisel ve tıbbi alet bakımı gibi bireyin birçok alandaki ihtiyaçlarını karşılamayı gerektirir.

Bakım verici ise; engelli ya da hasta bireye fiziksel bakımda bulunan ya da yardımcı olan kişi olarak ifade edilebilir. Başka bir tanımda ise resmi ya da gayri resmi olarak “*akraba ya da arkadaşlar tarafından yardım ya da destek sağlayan kişiler*” şeklinde tanımlanmıştır (Hunt, 2003). Aynı zamanda bakım verici, kontrol etme, tercümanlık, karar verme, önlem alma, uyum sağlama, ilaç tedavisini yönetme, kaynaklara ulaşma, sağlık bakım sistemi ile görüşme sorumluluklarını da yerine getirmektedir.

Bakım verme sorumluluğu, bakım verenlerin fiziksel ve ruhsal sağlığında bozulma, kendine zaman ayıramama, özgürlüğünün kısıtlanması, hali hazırda çalıştığı işinden çıkmak zorunda kalma ya da çalışma şeklini değiştirme, evlilik ve aile ilişkilerinde

çatışma yaşama, günlük yaşam aktivitelerinde yetersizliğe ve toplum içindeki sosyal rollerinde problemler yaşamasına neden olabilmektedir.

Engelli yakınlarının yaşadıkları sorunlar, farklı çalışmalarda sıkıntı (distress), yük (burden) ve yaşam kalitesi başlıkları altında ele alınmış, aile üyeleri tarafından yaşanan sorunların engellilerin sorunlarına paralellik gösterdiği ortaya konmuştur (Karabuğa-Yakar ve Pınar, 2013).

Tedavi ihtiyacı olan engelli bireylerin tedavisinde aile ile iş birliği yapmak, sadece bireye değil aynı zamanda aileye de destek olmak gerekir. Çünkü bakım vericilerin almış olduğu sorumluluklar oldukça fazladır. Hekimin bireyi ve ailesi ile olan ilişkisinde, gözünden kaçırdığı psikososyal boyutlara değinmek gereklidir. Hekim özellikle sosyal hizmet uzmanından geri bildirimler almalı, aldığı geri bildirimleri tıbbi tedavi süreci içerisine katmalıdır. Aileler ve engelli birey, engel durumu ile ilgili kendilerini suçlayabilir. Engelli birey ve ailesi önemli bir sistem olarak değerlendirilmelidir.

Bakım verene ait faktörler; yaşı, cinsiyeti, engelli birey ile yakınlığı, bakımı kendi rızasıyla yapma durumu, motivasyonu, bakımdaki etkinliği, eğitim ve öğretim düzeyi, kendi hastalığının olup olmaması, aldığı sosyal destek, sorunlarla baş etme becerileri, inancı, bilgisi, maddi durumu, toplumun kültürel özellikleri ve psikolojik sağlığı şeklinde sıralanmaktadır (Bayramova, 2008). Bu faktörlere yaşadığı yer, çocuk sahibi olup olmaması ve mesleği de eklenebilir.

Koç ve arkadaşlarının (2016) yaptığı çalışmaya göre, bakım verenlerin büyük bir kısmını 30 yaş üstü bireyler oluşturmaktadır. Bakım veren bireylerin evlilik oranının fazla olduğu görülmüş ve bakım verme sorumluluğunu kadınlar erkeklere oranla daha fazla üstlenmişlerdir. Bakım verenlerin mesleği ve eğitim durumları incelendiğinde büyük kısmının ilkökul ve ortaokul mezunu olması ile birlikte ev hanımı ve çalışmayan bakım veren bireyler büyük çoğunluktadır. Bu durumda toplumsal cinsiyet rollerinin etkisi büyüktür. Bu rollere göre erkek bireyler evin geçimini sağlamakla sorumlu oldukları için bakım verme sorumluluğunu kadın bireyler üstlenmiştir. Ayrıca bakım verenlerin ekonomik sorun yaşadığı yapılan araştırmada görülmektedir.

1.3.5.1. Bakım Verenlerin Yaşadığı Sorunlar

Bakım verme, büyük oranda yakınlık duygusu ve sevginin artması, bakım verme deneyimi sayesinde anlam bulma, kişisel gelişim, diğer bireylerden sosyal destek alma, kendine saygı duyma, kişisel doyum sağlama gibi olumlu özelliklerinin yanında pek çok güçlüğün de yaşanmasına yol açabilmektedir. Engelli bireye evde bakım veren aile üyelerinin kendi sağlıklarını ve ihtiyaçlarını bir kenara bırakıp, tüm enerjilerini engellinin bakımını sürdürmeye yöneltmesi, ağrı yönetimi, engelli mobilizasyonu, günlük yaşam aktivitelerinin karşılanması, sağlık personeli ile iletişimi sağlama, semptom yönetimi, transferin sağlanması, evde ilaç tedavisinin uygulanması gibi gereksinimlerin karşılanması engellinin olduğu kadar yakınlarının da yaşamlarının olumsuz etkilenmesine yol açmaktadır. Kategorize etmek gerekir ise; bakım veren kişide görülebilecek olan duygusal sorunlar benlik saygısında azalma, depresyon, anksiyete, huzursuzluk, madde kullanımında artış ve problem çözmede beceri kayıpları olarak sıralanabilir (Kasuya ve Polgar, 2000). Bakım verenler yakın oldukları kişiyi kaybetme korkusu ile birlikte, tedavi sürecinin ve engelli bireyin geleceğinin belirsizliği, iyileşme olasılığının değişken olması, tedavi sürecinin psikolojik olarak zor bir süreç olması nedeni ile yoğun duygusal sorunlar yaşamaktadırlar.

Engelli bireylerin yaşadıkları sorunlar, içinde buldukları engel durumu ve engel oranı ile bağlantılı olarak farklılık gösterebilmektedir. Engellinin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmesi veya engellinin başkasına bağımlılık durumu da engellinin yaşadığı sorunları etkileyebilmektedir. Engelli birey kabul ve travma aşamasını en yoğun şekilde yaşayan kişidir. Sonradan engelli olan bir kişinin yaşadığı psikososyal travma, doğuştan engelli bireye göre daha ağır ve gözlemlenebilir düzeydedir. Yani engelliliğin ortaya çıkış şekli ve süreci engelliliğin bireyde bıraktığı etkiler ile orantılıdır (Uzunoğlu, 2019).

Engelliler için iki engel durumu vardır. Birincisi içinde buldukları engel durumunun kişiye olan doğrudan etkisi ile ilgilidir. İkinci engel durumu ise kişinin sosyal ve çevresel ilişkilerden, sosyo-kültürel ilişkilerden, temel hizmetlere erişimden, iktisadi çevreden engellenmesi olarak görülmektedir (Genç, 2016). Bu durum engellilerin yaşadığı sosyal dışlanma sorunu olarak ifade edilebilir. Bu sosyal dışlanmayı sadece engelli birey değil

engelli bireyin ailesi ve yakın çevresi de yaşamaktadır. Engelli bireye sahip ailelerin sorunları çok çeşitli ve kapsamlıdır. Bu sorunları psikolojik sorunlar, sosyal sorunlar, ekonomik sorunlar, fiziksel sorunlar, sağlık sorunları, eğitim sorunları, aile içi etkileşim ile ilgili sorunlar olarak ele almak daha doğru olacaktır (Uzunoğlu, 2019).

Engelli bir üyeye sahip olacağını öğrenen ailelerin yaşadıkları duygular çok karmaşık ve çeşitlidir. Çoğu aile engelliliğin öğrenildiği ilk andan itibaren çeşitli psikolojik sorunlar yaşamaktadır. Başarısızlık, mutsuzluk, kaygı ve belirsizlik duyguları yaşayan aile, farklı bir gelişim gösteren çocukları ile ilgili gelecek korkusunu en derin şekilde yaşamaktadır. Keder ve yas tutma engelli ailelerin yaşadıkları ilk psikolojik sorunlar arasındadır. Çocuğun engel durumu nedeniyle suçluluk duymak, kederlenmek, kendini yetersiz hissetmek, uzmanlara ve onların yönlendirmelerine bağımlı olmak, çocuğu aşırı korumak ve kollamak ya da engelli çocuğu kabullenmemek, inkâr etmek gibi olumsuz tutumlar ebeveynlerin alışılmış düzenini bozabilmektedir (Küçüker, 1993: 23). İnkâr etme, kendini ya da eşini suçlama, kendini yetersiz hissetme, umutsuzluğa kapılma, korkma, acıma ya da acındığını hissetme duyguları hızlı bir şekilde tüm aileyi etkisi altına alır. Her ailenin farklı sosyokültürel yapısı, kişilik özellikleri ve farklı sosyal değerleri olduğu düşünüldüğünde yaşanan psikolojik sorunların da farklılık göstereceği unutulmamalıdır. Ailenin ekonomik durumu da psikolojik sorunları etkilemektedir. Engelli bireyin geleceğinin güvence altına alınamaması, ailelerdeki kaygı ve umutsuzluğu artırmaktadır. Çocuğuna iyi bir gelecek sunamayacağını düşünen ailelilerde çaresizlik duygusu daha ağır basmaktadır (Uzunoğlu, 2019).

Ailede engelli bireyin varlığı ailenin diğer tüm üyelerini etkileyebilmektedir. Yaşanılan sorunların kaynağı olarak engelli birey görülebilmekte ve bu da eşler ve üyeler arası iletişim sorunlarına sebep olmaktadır. Yadsınamaz bir gerçek vardır ki engelli bireye sahip olan ailelerin hayatı eskisi gibi olmamaktadır. Bu değişimin psikolojik sorunları beraberinde getirmesi kaçınılmazdır. Tüm bu süreçten ailenin her üyesi ayrı ayrı etkilenmektedir. Ailenin yakın çevresinin aileye olan ilgisi, yakınlığı da ailenin psikolojik sorunlarla baş etme becerisini etkilenmektedir. Geniş ailelerdeki engellilik algısı ve engelliliğin aileye yüklediği psikolojik etkiler, çekirdek ailelerden farklı olabilmektedir. Örneğin annenin destek alabileceği, kardeşleri, komşuları, akrabaları ne kadar çok ise

anne bu süreci o kadar kolay atlatabilmekte ve sorunlarla başa çıkabilme becerisi daha çok gelişmektedir (Uzunoğlu, 2019).

Ailenin psikolojik sorun ile karşılaşma durumunu etkileyen faktörlerden biri de engelli bireyin bakım yüküdür. Öz bakım becerisine sahip olamayan engelli bireyler aile üyelerini psikolojik anlamda olumsuz etkilemektedir. Bakım yükünün getirdiği sorumluluk psikolojik olarak stres olgusunu tetiklemektedir (Duyan, 2007: 49).

Engelli çocuğa sahip olan ailelerin çoğu çeşitli sosyal sorunlar yaşamaktadır. Aile bir yandan çocuklarının engelliliğini kabul etmeye çalışırken diğer yandan toplumsal yaşama adapte olmaya çalışmaktadır. Yalnızlaşan ve kendilerini çevrelerine kabul ettirmeye çalışan aileler yaşadıkları psiko-sosyal durumu çevrelerine anlatmaya çalışmaktadır. Kalabalık ortamlara girdiklerinde tüm bakışların üzerlerinde olduğunu hisseden aileler, kendilerini toplumdan soyutlanmış ve dışlanmış hissedebilmektedir. Engelli çocuğa sahip ailelerin yaşadıkları en önemli sosyal sorunlardan biri sosyal dışlanmadır.

Geçmişten günümüze engellilik ile ilgili birçok çalışmalar yapılmaktadır fakat konunun sosyal boyutu tıbbi boyutun geri planında kalmaktadır. Engelli bireylerin “hasta” olarak görülmesi bunun altında yatan sebeplerden biridir. Bu sebeple engellilik ile ilgili anlık çözümler aranmış ve “hastalığın” tedavisine odaklanılmıştır. Engelli kişinin “farklı” olarak görülmesi bütünleşmeden çok ötekileştirmeye zemin hazırlamıştır. Elbette ki engelli bireylerin farklı görülmesi onların kişisel ve toplumsal ihtiyaçlarının sağlıklı bir şekilde belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Ancak, bu süreçte engelli bireylerin sosyal ve psikolojik ihtiyaçları da göz önüne alınmalıdır. Engellilerin toplumda yer alan dezavantajlı gruplar arasında olması engelliliğin sosyal bir sorun olarak karşımıza çıkmasına sebep olmaktadır. Toplumsal uyumsuzluk, sosyal dışlanma, fiziki mekâna uyum yetersizlikleri, hizmetlere erişimde yaşanan sıkıntılar, toplumsal algı ve kabul engelli bireylerin ve ailelerinin yaşadıkları sosyal sorunlardan bazılarıdır (Uzunoğlu, 2019).

Engelli bir üyenin aileye katılması aile içi ek masrafları da beraberinde getirmektedir. Kimi ailelerde anne, çocuğu bakıma muhtaç olduğu için çalışma hayatını bırakarak

mevcut işinden ayrılabilir. Ailenin engelli çocuğunun sağlığı için yaptığı harcamalar da aile için ekonomik bir yük olabilmektedir. Bunun yanı sıra hastane masrafları, tıbbi müdahale masrafları da çocuğun sağlığı ile ilgili ekonomik sorunlardır. Ayrıca, çocuğa verilecek eğitimin özel olması ile birlikte gelecek eğitim masrafları, çocuğun engelliliği ile ilişkili özel beslenme masrafları, gerekli medikal malzeme ile ilgili masraflar (tekerlekli sandalye vb.) da ekonomik yük oluşturmaktadır. Bazı ailelerde ise ailenin bulunduğu yerde uygun sağlık, eğitim vb. imkânların bulunmaması durumunda ailenin başka bir şehre gitmek için harcadığı yol masrafları da önemli bir ekonomik yük teşkil etmektedir.

Engellilerin ekonomik yaşamlarına ilişkin yapılan araştırmalara bakıldığında engellilik sorununun ailenin yaşam standartlarının düşmesine yol açtığı görülmektedir. Ancak bu durum engelli bireye, aynı hane içinde yaşayan bireylere, topluma ve hatta ülkelere göre farklılık gösterebilmekte ve farklı yoğunluklarda yaşanabilmektedir. Ailelerin yaşadıkları ekonomik sorunlar ailenin engellilik durumu ile baş etme becerilerini de etkilemektedir. Ekonomik olarak sorun yaşamayan aileler, çocuklarının tüm masraflarını karşılayabilmekte, engelliliği ortadan kaldırmaya ya da engellilikle baş etmeye yönelik daha aktif çaba harcamaktadırlar.

Ekonomik sorun yaşayan ailelerin diğer alanlarda da daha fazla sorun yaşaması muhtemeldir. Örneğin çocuğunun sağlık ve eğitim masraflarını karşılayamayan, özel eğitim alınamayan ailelerde yetersizlik duygusu ortaya çıkmakta bu da ebeveynlerde psikolojik sorunlara zemin hazırlamaktadır.

Engelliliğin beraberinde getirdiği sorunlar her ailede farklı ölçüde yaşansa da bazı ortak noktalar bulunmaktadır. Ailenin, karşılaştığı bu durumla ilgili yaşadığı duygular ve psikolojik sorunlar sağlığını da etkilemektedir. Anne ve babalarda, onlar hayatta yokken çocuklarına kimin bakacağı endişesi ve kaygısı oldukça yüksek bir stres faktörü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu da aile bireylerinde sağlık sorunlarını ortaya çıkarmaktadır. Kas gerilmeleri, baş ağrıları, uyku problemleri, mide sorunları, yüksek kan basıncı problemleri, sinir sistemi rahatsızlıkları, dalgınlık, unutkanlık ailelerin yaşadıkları sağlık sorunlarına örnek verilebilmektedir (Uzunoğlu, 2019).

Ülkemizde engelli bireylerin ve ailelerinin sağlık alanında yaşadıkları sorunlar fiziksel çevre ile de ilişkili olabilmektedir. Engelli bireyler ile görüşme yöntemi ile yapılan araştırmalarda engelli bireylerin sağlık hizmeti alma ile ilgili ulaşım alanında problemler yaşadığı, bazı hastane ortamlarının engellilerin erişimine uygun olmadığı (Asansör, hastane girişi vb.), kısacası fiziksel altyapının engelli bireylere göre düzenlenmediği sonucu çıkmaktadır. Ayrıca sağlık personellerinin engelliler ile ilgili yeterli bilgiye sahip olmadığı konusu da bir başka sorun alanı olarak karşımıza çıkmaktadır (Kördeve, 2017).

Engelli çocuğa sahip ailelerin sağlık hizmetinden yararlanma durumları ile ilgili çeşitli araştırmalar mevcuttur. 516 engelli bireyin ailesi ile yapılan bir araştırmadaki sağlık hizmetleri ile ilgili yaşanan sorunlara ilişkin bulgular aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Engelli çocukların daha sık hastalanması, engelli bireylerde kronik hastalıkların daha çok görülmesi, hastanede yatış sürelerinin ve sağlık giderlerinin daha yüksek olması, sağlık personelinin yaklaşımı ile ilgili olumsuz algılar, engelli çocuğa sahip olan ailelerin sağlık hizmeti ile ilgili daha yüksek beklentiye sahip olması, engelli çocuğa sahip ailelerin engelli bireylere sunulan hak ve hizmetler ile ilgili yeterince bilgi sahibi olmaması, üst solunum yolu enfeksiyonu ve idrar yolu enfeksiyonlarının daha sık görülmesi, ailelerin sağlık hizmeti alımında fiziksel ve psikolojik güçlük yaşamaları (Durduran, 2009).

Ailelerin yaşadığı bir başka sorun da eğitim alanı ile ilgili sorunlardır. Engelli bir çocuğun aileye katılmasıyla aileler hazırlıklı olmadıkları bir durumla karşılaşır. Engelli çocuğa sahip aile bir yandan mevcut duruma alışmaya çalışırken diğer yandan çocuğuna nasıl bir eğitim aldırması gerektiği, eğitimin çocuğun gelişimine ne gibi katkı sağlayacağı konuları ile meşguldür. Yani aile bir yandan engelli çocuğuna alışmaya çalışmakta diğer yandan da ona nasıl yardım edebileceklerini düşünmektedir.

Özel gereksinimi olan bireylerin eğitimleri farklılık göstermektedir. Bu farklılıkta belirleyici olan kıstas engelli çocuğun engel durumu ve derecesidir. Örneğin ortopedik engeli olan bireyler bilinen eğitimi alabilmekteyken, zihinsel engelli çocukların daha özel bir eğitime gereksinimleri vardır. Görme ve işitme engeli olan çocukların ise farklı bir eğitime ihtiyaçları vardır. Engel durumuna ve derecesine göre değişen bu eğitim programı

aileler için daha fazla yük ve daha fazla sorumluluğu beraberinde getirmektedir. Ayrıca aile bireylerinin öğrenim durumu, çocuğun gelişimini ve ailenin mevcut duruma kolay uyum sağlamasını da etkilemektedir (Uzunoğlu, 2019).

Her insan gibi engellilerin de eğitim hakkına sahip oldukları yadsınamaz bir gerçektir. Bu gerçeklik, engelli bireylere yönelik eğitimlerin nasıl ve ne şekilde verileceği, talepleri karşılayıp karşılayamadıkları, eşit olanaklar sunup sunmadığı tartışmasını da beraberinde getirmektedir (Burcu, 2004).

Engelli çocuğu olan aileler psikolojik ve sosyal pek çok sorun yaşamaktadırlar. Yaşadıkları bu sorunlar aileleri daha fazla umutsuzluğa sürükleyebilmektedir. Engelli bir çocuğun aileye katılması ile aile içi dengeler değişmekte, ebeveynlere/eşlere daha çok sorumluluk düşmektedir. Bu sorumluluğun en fazla annelere ait olduğu görülmektedir. Annelerin babalara oranla daha fazla stres yaşadıkları, daha fazla yoruldukları görülmektedir. Annelerin vakitlerinin büyük çoğunluğunu engelli çocuğu ile geçirmeleri, aile ve sosyal çevreden destek alamamaları, ailede umutsuzluk duygusunu tetiklememekte, ailenin ve eşler arası ilişkilerin güçsüzleşmesine neden olabilmektedir (Akgün-Çifci, 2010).

İnsan hayatındaki en önemli ilişki ağlarından bir diğeri kardeşler arası ilişkidir. Aile bağları ile birlikte şekillenen bu ilişki çok küçük yaşlarda başlar. Ortak değerler, ortak yaşam ve paylaşımlar ile birlikte güçlenir. Ömür boyu devam eden bu bağ en önemli iletişim ağlarından biridir. Kardeşler hayatlarının her döneminde birbirlerine maddi manevi destek olurlar. Aileye katılan yeni bir üye diğeri kardeş için mutluluk oluşturmaktadır. Engelli çocuğun dünyaya gelmesi ile birlikte beklentilerde değişimler yaşanır. Anne ve babalardan sonra engelli çocuk ile ilgili en önemli tepkisel yaklaşımlar kardeşlerden gelmektedir (Uzunoğlu, 2019).

Ebeveynler genellikle engelli çocuklarının bakımı için kardeşlerden destek beklemektedir. Dolayısıyla farklı gelişim gösteren kardeşler belirli bir sorumluluk üstlenmekte, aile içinde çeşitli roller paylaşmaktadır. Bu durum beklenen gelişimi gösteren kardeşlerin engelli kardeşlerine ve anne babalarına olan tutumunu da

etkilemektedir (Duru-Duyan, 2017: 38). Engelli kardeşe sahip olan çocuklar bir yandan kardeşlerinin farklılığını anlamaya çalışmakta diğer yandan normal gelişim gösteren kardeşi olan akranlarına oranla daha fazla sorumluluk almakta ve ebeveynlerinden daha az ilgi gördüklerini hissedebilmektedirler.

Engelli bireye sahip ailelerin temel gereksinimlerinden biri bilgi edinmedir. Engelli bireye sahip olan aileler, sahip oldukları engellilik durumunun türüne göre çeşitli tıbbi bilgilere, engellilerin sahip oldukları haklara, politika ve hizmetlere nasıl ulaşabilecekleri konularında bilgiye gereksinim duymaktadırlar (Duyan, 2007).

Beklemedikleri bir durumla karşılaşılana aileler içinde buldukları durum ile ilgili bilgi almak, süreci öğrenmek, ne yapacaklarını bilmek istemektedir. Mevcut engel durumunun neden oluştuğu, tedavi edilip edilemeyeceği, tedavi edilebiliyorsa sürecin nasıl olacağı ile ilgili sorular engelli çocuğa sahip ailelerinin birçoğunun merak ettiği ve cevaplarını öğrenmeye ihtiyaç duyduğu sorulardır. Tüm bu soruların uzman kişiler tarafından cevaplandırılması, kısacası ailenin bilgi gereksiniminin karşılanması ailenin bilinmezlerle mücadelesini kolaylaştırmakta ve engelli bireyin gelecekle ilgili ihtiyaçlarının daha sağlıklı bir şekilde karşılanmasına zemin hazırlamaktadır. Süreçle ilgili daha çok bilgi sahibi olmak problem çözme ve karar verme becerilerini artırabilmektedir.

Engellilerin ve ailelerinin yaşadıkları en önemli sorunlardan biri de fiziksel çevre ile ilgili sorunlardır. Engellilerin sosyalleşmeleri ve topluma katılabilmeleri ulaşım ve fiziksel çevre ile bağlantılıdır. Engelli bireylerin sahip oldukları fiziksel yetersizlikler ve bununla birlikte gelen sınırlılıklar fiziksel çevreye olan uyumlarını zorlaştırabilmektedir. Engellilerin ve ailelerinin yaşadıkları konutlar, ulaşım araçları ve tüm çevresel unsurlar engellilerin özellikleri ve ihtiyaçlarına uygun olarak tasarlanmalıdır.

Ülkemizde mevcut yaya bölgeleri engelli bireylerin hareketlerini kısıtlayıcı çeşitli engellerle doludur. Konut girişlerinden itibaren, sokak ve caddeler, kaldırımlar engellilerin hareketlerini kısıtlayıcı özellikler içermektedir. Bu eksiklikler kaldırımlardaki kot farkları, güvenlik önlemi alınmamış inşaat alanları, rampasız ya da

yüksek eğimli rampalar, zemin döşemelerindeki hatalar, yanlış yere yerleştirilen bilgilendirme levhaları, altyapı çalışmaları, hissedilebilir yüzey çalışmalarının yetersizliği vb. şeklinde sıralanabilir (Işıksan, 2016).

Bakım veren bu süreçte iki türlü stres yaşamaktadır. Birincil stres hastanın fiziksel bakımının sağlanmasından dolayı ortaya çıkan sorunlar karşısında yaşanan strestir. Yaşanan bu stres düzeyinde hastanın hastalık derecesi, bakım verme süresi, hastanın fonksiyonel yeterliliği (banyo yapma, yemek yeme vb.) gibi durumlar stres düzeyini etkilemektedir. İkincil stres bu bakım sırasında ortaya çıkan ekonomik sorunlar, iş kaybı, sosyal hayatın kısıtlanması, aile içi çatışmalar gibi nedenlerden dolayı yaşanan strestir (Yıldız ve Gürler, 2016).

Gerekli desteği (hastanın bakım yükünün diğer üyelerle paylaşılması, sağlayacağı bakım için gerekli eğitimi ve psikolojik desteği alması) aldığı takdirde sorumluluklarının altından daha kolay kalkabilen bakım verenlerin baş etme mekanizmaları bazen tedavi sürecinde yetersiz kalmaktadır. Bu tür durumlarda yoğun olarak yaşanan stres hem bireyi ve tedavi sürecini olumsuz etkilemekte hem de bakım vereni daha yıpratıcı bir bakım verme eylemine sürüklemektedir.

1.4. KADIN YOKSULLUĞU

Kadın yoksulluğu 1970’li yıllardan itibaren ABD’de kadın hane reislerinin sayısı ve enformel sektördeki kadın çalışanların sayısının artmasıyla birlikte gündeme gelmiştir. Buna göre, Amerika’da tek başına yaşayan ya da tek ebeveynli ailelerde çocuklarıyla yaşayan kadınların daha yoksul olduğu ortaya çıkmıştır. Aile yapılarının değişmesi, boşanma oranlarının artması ve evlilik dışı çocuk sahibi olma gibi etkenlerin, kadın yoksulluğunu pekiştiren etkenler olduğu ifade edilmiştir (Şener, 2009). 1980’li yıllardan itibaren ise az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde uygulamaya konan yapısal uyum programlarının yol açtığı ekonomik krizlerin sonuçlarına ilişkin araştırmalarda kadın yoksulluğunun ölçülmesine yönelik çalışmalar yaygınlaşmıştır. 1990’lı yıllardan itibaren ise artan yoksulluğu önlemeye yönelik uluslararası çalışmalarda kadın yoksulluğuna geniş biçimde yer verildiği görülmektedir. (Kardam ve Yüksel, 2004). Kadın yoksulluğu kavramı, yoksulluk ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkiye vurgu yaparak kadınların, yoksulluğu daha ağır ve dezavantajlı bir pozisyonda deneyimlediklerini ifade etmektedir. Yoksulluğun artmasıyla birlikte kadınların daha çok yoksullaşması, yoksullaşma riskinin daha yüksek düzeyde olması ve araştırmalarda kadınların yoksulluğu nasıl yaşadıklarına daha çok vurgu yapılmasıyla “görünmezlik”, toplumsal cinsiyet ve yoksulluğun yeniden kavramsallaştırılması gündeme gelmiştir. Kadın yoksulluğunun gündeme gelmesinden itibaren yoksul kadın oranının erkeklerin oranından yüksek olması, kadınların yoksulluğu daha şiddetli yaşamaları ve kadın hane reislerinin sayısının artması vurgulanır hale gelmiştir. Böylece hem yoksulluk hem de yoksulluk ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişki, yoksulluğun niceliksel boyutu yanında birçok boyutu göz önünde bulunduran karmaşık analizlerle zenginleşmiştir (Kardam ve Yüksel, 2004). Dolayısıyla yoksulluk kavramı ataerkil cinsiyet ilişkileri bağlamında kadınlık üzerinden varlık göstermekte ve asimetrik toplumsal cinsiyet ilişkilerinin bir göstergesi olarak kadınların, yoksulluğu daha dezavantajlı bir şekilde deneyimlemelerine yönelik kavramsal ve ampirik çalışmalar gelişmeye devam etmektedir.

Derin Yoksulluk Ağı’nın 2021 yılında yayınladığı Kadın Yoksulluğu raporuna göre evsiz kalan kadınların 4te 1i ev içi şiddet sebebiyle evsiz kalmaktadır. Aynı zamanda kadınların yoksulluk içinde yaşama olasılığı erkeklere göre %35 daha fazladır. Bunların yanında

dünya çapında gelir karşılaştırması yapıldığında, aynı iş için kadınlar erkeklerden %24 daha az ücret almaktadır.

1.4.1. Kadın Yoksulluğu ve Yapabilirlikler Yaklaşımı

Yapabilirlik yaklaşımı, sadece gelir ve maddi kaynakları ölçüt alan normatif değerlendirmelere karşı gelmektedir. Maddi kaynakları ölçüt gösteren yaklaşımlar, kişilerin bu kaynakları çeşitli bireysel, ailesel ve toplumsal farklılıklar dolayısıyla yapabilirliklere dönüştürme bakımından farklılıklar gösterebileceklerini dikkate almamaktadırlar. Ancak, maddi kaynaklar, kişilerin refahlarını ve olanaklarını geliştirmede yalnızca birer araç olmaktadır. Fakat yapabilirlikler üzerinde durmak maddi kaynakların bireylerin iyi olma haline ne denli önemli katkılar yapabileceğini görmezden gelmek değildir. Bu nedenle, kadın yoksulluğu konusunu yakından ilgilendiren toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin analizi, yalnızca işlevsellikler ve yapabilirlikler açısından cinsiyet rolleri farklılıklarını ortaya koymakla kalmamalı, bununla birlikte maddi kaynaklar açısından hangi eşitsizliklerin bu duruma ortam oluşturduğunu analiz edebilmelidir.

Yapabilirlikler yaklaşımının toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri üzerinde bu denli duruşu, kadın yoksulluğu ile doğrudan ilişkili olmasının nedenidir. Kadın yoksulluğu kavramı yapabilirlikler yaklaşımının temel ilgi alanlarından biridir. Kadın yoksulluğu, basitçe cinsiyete atfedilen çeşitli roller ya da isimler sebebi ile ortaya atılmış bir kavramdır. Yapabilirlikler yaklaşımı ise toplumdaki eşitsizlikler sebebi oluşan yoksulluk ve yapabilirliklerden yoksun olma durumlarını; mal, gelir ve maddi kaynakları temel alan teorilere kıyasla farklı denklemleri göz önünde bulundurarak değerlendirmektedir.

Martha Nussbaum, Sen'in ortaya attığı yapabilirlikler yaklaşımına kendi yorumunu katarken Hindistan'da yaşayan yoksul bir kadının kendi yapabilirlikler geliştirme öyküsünü anlatmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri sebebi ile kadının karşılaşılabileceği zorluklar ve erkeklerinkine kıyasla farklılaşan yapabilirlik engelleri Nussbaum'ın Yapabilirlikler Yaratmak (2011) kitabında bulunmaktadır.

Bu sebeple dezavantajları farklılaşan bir grup olarak kadınların yoksulluğu, erkeklere göre farklıdır. Yoksulluğu deneyimleyen kadınlar erkeklere kıyasla farklı zorluklarla yaşam içerisinde başatme çabası göstermektedir. Bu durumda yapabilirlikler yaklaşımına göre, cinsiyetler için yapabilirlik setlerini eşitlemek çözüm değildir. Her bir grup hatta her bir birey için farklılaşan yapabilirlik geliştirme boyutları devrede olmalıdır. Bu sebeple her bir birey birer amaç olarak kabul edilmektedir.

Yapabilirlikler yaklaşımı feministler için de oldukça önemlidir. Başladığı günden bugüne, üreme sağlığı, seçme hakkı, politik güç, ev-içi şiddet, eğitim ve statü gibi basit biçimde gelire dayalı refah ile açıklanamayacak problemleri odağına alan kadın hareketi ve özellikle de toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin değerlendirilmesi açısından Sen'in ve Nussbaum'ın yapabilirlikler yaklaşımı feministler için önemli bir inceleme potansiyeli olarak kabul edilmiştir. Yapabilirlikler yaklaşımının her bir bireyi ele alarak refah çalışması yapması, kadının da "bir kadın birey" olarak değerlendirilmesi anlamını taşıdığı için feministler açısından önemlidir.

1.5. KADIN YOKSULLUĞUNU DENEYİMLEYEN BİR GRUP OLARAK ENGELLİ ÇOCUĞA SAHİP KADINLAR

Kadın yoksulluğunun genel yoksulluktan daha farklı bir kavramsal içeriğe sahip olduğu ifade edildikten sonra, kadınların da kendi içinde homojen olmadığını, bazı kadınların diğer kadınlara göre yoksulluktan daha fazla etkilendiğini ifade etmek gerekir. Kadınlar arasında, diğer kadınlara göre daha dezavantajlı konumda olan gruplardan biri de engelli çocuğa sahip kadınlardır. Engelli çocuğa sahip kadınlar hem kadın olmaları hem de engelli çocuğa sahip olmaları dolayısıyla birçok psikososyal sorunla karşılaşmaktadırlar.

Kamusal politikaların eksikliği ve cinsiyet temelli iş bölümünün bir sonucu olarak kadınların ev dışı alanda çalışma ve gelir kazanma pratikleri engellenmekte ve engelli bir çocuğa sahip olma sonucu bakım yükünün artması ile birlikte kadınlar daha da yoksullaşmaktadır. Bu olgu, asimetric cinsiyet ilişkilerinin ve kadınlara yönelik ayrımcılık pratiklerinin yanı sıra çalışma yaşamında ve sosyal güvenlik sisteminde bulunan sorunları da gözler önüne sermektedir. Bu süreçlerin sonucu olarak engelli

çocuğa sahip olan birçok kadın kamusal ve özel yardımlara muhtaç olmakta ve günlerini yardımlarla kurtarma çabası içerisine girmektedir (Daşlı, 2016).

Türkiye’de kadınlar, yoksulluk bağlamında evlilik içinde ve evlilik dışında çeşitli ciddi sorunlar ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Toplumsal cinsiyet rollerinin etkisiyle kadınların evlilik içinde söz hakkı genellikle erkeklerden daha az olmaktadır. Bu durum, başta yoksulluk olmak üzere kadınlar için birçok soruna kaynak olmaktadır. Bu bağlamda dezavantajlı olan bir kadının engelli çocuk sahibi olması durumunda bakım veren sorumluluğunun artması ile yoksulluk oranı daha da fazlalaşmaktadır (SPF, 2011).

Yoksulluğun yanı sıra kadının bakım veren rolünün baskınlaşmasının ardından engelli çocuğa sahip kadınlar, birçok psikososyal problem ile bu daire içerisinde baş etmeye devam etmektedir. Bakım veren rolünün bu denli pekişmesi ile birlikte kadınlar sosyal yönlerini tamamen bir kenara bırakıp kendilerine evin içinde sürekli hizmet eden bir bakıcı rolü biçmektedir. Bu durumu Cantürk (2017), “sosyal engelli” kadınlar olarak ifade etmektedir. Bununla birlikte Cantürk (2017), toplumda birçok dezavantaj ile karşılaşan kadınların engelli bir çocuk sahibi olduktan sonra evdeki yaşantılarının bakım verme üzerine şekillenmesi ile birlikte “çifte dezavantajlı” bir duruma geldiklerini ifade etmiştir.

1.5.1. Engelli Çocuğa Sahip Kadınların Annelik Deneyimleri

Engellilik yalnızca engelli olan bireyi değil, aynı zamanda yakın çevresini ve özellikle bakım vereni olan kişiyi olumsuz etkileyen bir durumdur. Ailelerin yaşadığı bu zorluklar; psikolojik ve ekonomik çocuğun durumu, yaşam tarzı, aile ve sosyal çevre ile ilişkisi ve engellilik durumu gibi süreçleri etkilenmiş olabilir. Engelli bireye bakım veren kişiler bu araştırma tezinde de anlaşılacağı gibi genel olarak annelerdir. Annelerin çocuklarına bakma ve eğitiminde babalardan daha aktif bir rol oynadığını göz önünde bulundurulduğunda, bir annenin çocuğundan en büyük beklentisi kendine yeterlidir. Çocuğun kendi kendine yeterliliği annelerin bakım yükünün azaltılmasında ve çocuğunun durumuyla ilgili kaygısını azaltmak önemlidir.

Engelli bir çocuğun doğumu, aile düzenini özellikle stresli ve kaygı uyandıran bir şekilde değiştirir. Aile gelişimindeki bu geçiş, çocuğun normal olmadığı gerçeği ile yüzleştikten sonra şok edici bir şekilde meydana gelmektedir (Kazak ve Marvin 1986). Çocuğun engeli ilk fark edildiğinde, çoğu annenin ilk tepkisi şok olur. Şok olan anneler genellikle çocuklarının engelli olduğunu inkar ederler. Çocuklarının her gün normalden farklı davranmalarını kabullenmekte zorlanırlar. Bu kabullenmeme durumu bilinmeyene karşı bir tepkidir (Erkan, 1998). Annelerin engelli çocukların durumuyla babalardan daha fazla ilgilendikleri belirlenmiştir. Babalar, çocuklarının bakımıyla annelerden daha az ilgilenmektedir (Dönmez ve diğerleri, 2000). Ayrıca engelli çocuğu olan annelerin babaya göre daha fazla stres yaşadıkları da görülmüştür (Rodriguez ve Murphy, 1997; Milgram ve Atzil, 1988). Anneler engelli çocukların gelişimlerini, ihtiyaçlarını ve sorunlarını daha yakından gözlemler, deneyimlenirler ve daha fazla bilgi edinirler.

Winton (1986), babanın engelli çocuğa yeterince ilgi göstermemesinin annenin kaygısını artırdığını ileri sürmüştür. Hanson ve Harris (1986), ebeveynlerin çocuklarının geleceği konusunda endişeli ve hayal kırıklığına uğramış hissedebileceklerini belirtmektedir. Ayrıca bu ebeveynlerin, çocuklarının diğer çocuklar gibi büyüüp büyüemeyeceğini, onlar gibi öğrenip öğrenemeyeceğini ve bağımsız birer yetişkin olarak yaşayıp yaşamayacağını sorguladıklarını tespit etmiştir.

Engelli çocukların bakımından sorumlu annelerin, sağlıklı çocukların annelerine göre daha fazla stres yaşadıkları, psikolojik ve fiziksel sağlıklarının daha kötü olduğu ifade edilmektedir (Cummings ve ark., 1996). Hayden ve Foldman (1996: 657668) engelli çocukların annelerinin stres düzeylerinin; çocukların zeka düzeylerinden, sağlık durumlarından ve uyumsuz davranışlardan etkilendiğini belirtmektedir.

Çocuklarına bakma sorumluluğunun çoğunu üstlenen annelerde, aşırı strese bağlı olarak kronik yorgunluk, öfke, çeşitli psikolojik ve fiziksel rahatsızlıklar gibi belirtiler görülmektedir (Cummings ve ark. 1996; Rodriguez ve Murphy, 1997).

Knussen ve Sloper (1992), çalışmalarından sonra; annenin davranış sorunları, düşük işlevsellik ve çocuğunun engelli olmasından kaynaklanan bazı sorunların strese neden

olduğunu bulmuşlardır. Bununla birlikte yeterli maddi ve maddi kaynak yoksa; aile içinde veya dışında yeterli sosyal desteğin olmaması; çocuğunun engeli nedeniyle değerleri, inançları veya kişilikleri değişen ve zorluk yaşayan ebeveynlerin çok az başa çıkma kaynağı kullanabildikleri tespit edilmiştir.

Engelli bireylerin büyük çoğunluğu annelerine bağımlıdır ve be nedenle anneler bu sürecin etkisini büyük ölçüde hissetmektedir. Engelli çocuğa sahip olma duygusunun anneler üzerinde oluşturduğu utanç, korku, suçluluk, çaresizlik, öfke ve gelecek kaygısı gibi sıkıntı yaratan duygulardan dolayı yıkıcı bir etkisi olabilmektedir. Engelli çocuğa sahip olan annelerin, bakım veren rollerinin bu kadar öne çıkması nedeniyle bu konu ile ilgili “bakım veren yükü “ya da “aile yükü” kavramları üzerinde durulan önemli kavramlardır.

Engelli çocuğa sahip olan aileler üzerindeki en belirgin etkilerinden biri “aile yükü” kavramıdır. Yük kavramı hasta bir üyeye yaşıyor olmaktan dolayı diğer aile üyelerinin günlük yaşamda karşılaştığı zorluklar ve hayatlarını etkileyen olumsuzluklar, sorunlar olarak nitelendirilebilir. Aile yükünde nesnel ve öznel yük olarak ayırım yapılabilmektedir. Nesnel yük hastalığın yol açtığı ekonomik zorluklar, günlük yaşamdaki kısıtlanmalar, hastanın rahatsız edici davranışları, aile üyelerinin ruh ve beden sağlığı üzerindeki olumsuz etkiler olarak nitelendirilirken öznel yük ise bu olumsuzlukların aile üyelerini ne ölçüde rahatsız ettiği olarak tanımlanabilmektedir. Bizim gibi gelişmekte olan ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğini fazla olduğu toplumlarda aile içinde annenin engelli çocuğu olmasa dahi ev içi emekleri diğer aile üyelerine göre daha fazladır. Engelli çocuğu sahip annelerin ise aile yükü düşünüldüğünde hem nesnel hem de öznel yüklerinin annelerin yaşamının olumsuz etkilediği düşünülmektedir.

Engelli çocuğa sahip anneler, ailelerin işlevsellik düzeylerinin düşük olması ve birçok aile işlevselliklerinin bozulması nedeniyle çoğu zaman karmaşık bir ruh halinde olabilmektedir. Örneğin, engel durumun yeni öğrenen bir anne sürecin başlarında bilgilerinin olmaması nedeniyle tedirgin olabilmektedir. Bu tedirginlik zaman zaman aile bireylerinde öfke olarak kendini gösterebilmektedir. Annenin öfkesi ailedeki diğer üyelere yönelenerek ailenin ruh sağlığını olumsuz etkileyebilmektedir. Anne bu durumda

güçsüzlük ve çaresizlik hissedebilir. Bununla birlikte, engelli bireyin çeşitli davranışları da annenin kendisini yük olarak hissedebilmesine neden olabilmektedir. Bu bağlamda annede sosyal geri çekilme, ilgi kaybı, utandırıcı, rahatsız edici ya da öngörülemeyen davranışlar görülebilmektedir.

1.6. TÜRKİYE'DE YOKSULLUKLA MÜCADELE KAPSAMINDA YOKSULLUK VE POLİTİKA İNCELEMESİ

Türkiye'de yoksulluk, 1990'lı yıllardan itibaren artan kentleşme ve değişen ekonomik yapı ile birlikte daha çok bir politika sorunu haline gelse de, uzun bir geçmişe sahiptir. 1950'li yıllardan itibaren ülkede kırsal alanlardan şehirlere göç başlamış, dezavantajlı bölgelerde yaşayan insanlar iş ve daha iyi yaşam koşulları arayışına girmiştir. Göç, Türk halkının yaşamını önemli ölçüde etkilemiştir. Bu göçmenler, daha önce yerleşmiş olan yakın akrabaları sayesinde kentsel alanlara entegre olma ve onlardan ve diğer enformel ağlardan yardım alma şansına sahip olmuşlardır. Bu ağlar yeni göç edenlerin iş bulmalarına, geçici konaklama düzenlemelerine ve kendi gecekondularını inşa etmelerine yardımcı olmuştur (Buğra, 2012). Ancak, 1980'lere kadar kırsal nüfus, kentsel nüfusu aşmaya devam etti. 1980'lerin ortalarında, tarımın makineleşmesi, sanayileşme ve artan nüfus arasında toprak paylaşımı sonucunda çok daha fazla sayıda insan aileleriyle birlikte köylerden şehirlere göç etmiştir. Bu durum, bazı yeni gelenlere ücretli istihdam için fırsatlar sunarken aynı zamanda birçok vasıfsız insan, sınırlı sosyal güvencelere sahip marjinal sektörlerde faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır. Önceki göçmenlerin şehirlere nispeten sorunsuz entegrasyonu, daha karmaşık ve zor bir sürece yol açarken şehirlerdeki istihdam olanakları azalırken güvencesiz işlerde çalışan insan sayısı artmıştır. Bu evrim sonucunda Türkiye'de kalıcı yoksulluk oranları yükselmiştir (Keyder, 2004).

Yoksulluk daha önemli bir sosyo-ekonomik sorun haline geldiğinden, devlet kurumları yoksulluk hakkında düzenli olarak veri toplamaya başlamıştır. Ağırlıklı olarak ulusal yoksulluk ölçütleri Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yapılmaktadır. TÜİK, Türkiye'deki yoksulluğu hesaplamak için hane halkı bütçe anketlerini kullanmaktadır. Yoksulluğu, insanların temel ihtiyaçlarını karşılayamama durumu olarak tanımlamışlardır. Kurum, yoksulluğu açlık ve barınma yeri olmaması durumu olarak dar

anlamda tanımlamıştır. Genel anlamda TÜİK, yoksulluk sınırını toplum ortalamasından daha düşük yaşam standartlarına sahip olma durumu olarak tanımlamaktadır. TÜİK'in 2002-2009 yılları arasındaki yoksulluk araştırması için kurum, yoksulluk hesaplamasına esas olmak üzere 80 maddelik bir gıda sepeti oluşturmuştur. Besin miktarı kişinin ihtiyaçları göz önünde bulundurularak belirlenmiştir ve günlük 2100 kalori olarak ayarlanmıştır. Sepetteki bu 80 kalemin toplam fiyatı gıda yoksulluk sınırını oluşturmaktadır. Bunun dışında tüketim düzeyi gıda yoksulluğu seviyesinin biraz üzerinde olan haneleri belirleyerek, gıda dışı mal ve hizmetlerin toplam harcamaları içindeki payını hesaplamışlardır. Gıda ve gıda dışı yoksulluk oranları, kişi başına eşdeğer tüketim düzeyi yoksulluk sınırının altında olan hanelerdeki nüfusun tüm nüfus içindeki payı olarak hesaplanmaktadır. Buna göre Türkiye'de gıda yoksulluğu çok düşük oranlarda olmuştur. 2002 yılı için yüzde 1,35 2009 yılı için yüzde 0,48 olarak hesaplanmıştır.

Gelire dayalı göreceli yoksulluk sınırları ise Avrupa uygulamalarına paralel olarak Türkiye'de kişi başına ortalama gelirin yüzde 40, 50, 60 ya da 70'ine göre çizilmiştir. Bu ölçümlere göre ortalama gelirin yüzde 60'ı olan yoksulluk oranı yüzde 21,9'dur ve bu da Türkiye'de 16 milyon insanın yoksulluk içinde yaşadığı anlamına gelmektedir. Oranlar ayrıca 2006 ve 2015 yılları arasında yoksullukta yüzde 4,5'lik bir düşüş olduğunu göstermektedir (TÜİK, 2016).

1.6.1. Türkiye’de Engelli Çocuğa Sahip Kadınların Yoksullukla Baş Etme Pratiği Olarak Sosyal Yardımlar

Sosyal yardım, sosyal politika içerisinde sosyal hukuk ve güvenlik kapsamında yer almakta, sosyal hizmetler ile birlikte sosyal güvenlik sisteminin primsiz rejim ayağına dahil edilmektedir (Kutlu, 2016). Buğra (2008), Türkiye’de Cumhuriyet tarihi boyunca sosyal yardımların dönüşümünü incelediği eserinde, sosyal yardıma bakışı birkaç parametrede ele almaktadır. İlk olarak yoksulluğun nasıl tanımlandığı sorusuna odaklanmaktadır. Yoksulluk yalnızca asgari gereksinimlerden yoksun kalmak olarak mı ele alınmalıdır yoksa sosyal dışlanma sorunu olarak mı sorusuna yönelik olarak düşünmek gerektiğini ifade etmektedir (Buğra, 2008). Bu noktada yoksulluğa ilişkin çok boyutlu sosyal dışlanmayı da içeren bir perspektif geliştirmek gerekli görülmektedir.

Böylece yoksulluğun geçici ve işsiz kalmaya bağlı bir durum olarak görülemeyeceğine, nesilden nesile aktarıldığına ve çalışan yoksulları da içine aldığına yönelik vurguyla birlikte yeni durumu tarif etmek mümkün hale gelmektedir (Uyan-Semerci, 2011). Buğra (2008) 'ya göre ikinci parametre, yardımı hak edenler ve etmeyenler arasında ayırım yapılmasıdır. Bu ayırma göre yardımı hak eden dürüst vatandaşlar ile rahata alışmış, tembel kişiler arasında etik olarak sorunlu bir ayırım yapılmaktadır. Üçüncü parametre de sosyal yardımı kimin sağlayacağı sorusu üzerinden şekillenmektedir (Buğra ve Adar, 2008). Sosyal yardımın tüm bu parametreler ışığında kişilere yönelik hak temelli biçimde sunulmasının sağlanması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Nitekim sosyal yardımlar sosyal haklar arasında yer almaktadır. Sosyal yardımların da içinde yer aldığı sosyal haklar, insan hakları olarak kabul edilmiş ve yaygınlaşmıştır (Kutlu, 2016).

Türkiye’de sosyal yardımlara bakıldığında, Anayasa’nın 60. maddesindeki “Herkes sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Devlet, bu güvenliği sağlayacak gerekli tedbirleri alır ve teşkilatı kurar.” ifadesi sosyal yardımların hukuki temelini oluşturur, 3294 Sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu sosyal yardımın hukuki çerçevesini çizmekte, ancak yardımın sağlanacağı “muhtaç kişiler”in kimler olduğuna ilişkin bir tanımlama yapmamaktadır. Bu konuda sorumluluk, vakıfların Mütevelli Heyetlerine bırakılmaktadır. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nca Vakıflara bildirilen muhtaçlık gelir düzeyi hanede kişi başına düşen gelirin asgari ücretin 1/3’ünden az olması ölçütüyle tanımlanmaktadır. Muhtaçlık kriterinin esnek biçimde uygulanması, düzenli merkezi yardımlar dışındaki yardımların dağınık ve düzensiz nitelik taşıması, yardımların nesnel ölçütler etrafından uygulanmasını güçleştirmektedir. Bu da yardımların hak temelli olma niteliğini zedelemektedir.

Kutlu (2015)’ya göre Türkiye’deki sosyal yardım rejimi göz önüne alındığında sosyal yardımların sosyal hak niteliğinden uzaklaşmasına etki eden bazı faktörler bulunmaktadır. Bunlar, yardım alanların sosyal yardımlar konusundaki bilgilerinin yetersiz olması, sosyal yardım talep etme süreçlerinde karşılaşılabilen güçlüklerin bulunması, sosyal yardımların dağıtımları sırasında karşılaşılan sorunların olması (örneğin kömür yardımının dağıtım sürecinde müracaatçının gizliliğinin ihlal edilmesi vb.), sosyal yardımların siyasi iktidar ilişkilerinin yeniden üretilmesiyle bağının olması,

sosyal yardım hakkı bilincinin hak temelinden ziyade mecburiyet, alışkanlık, psikolojik bağımlılık ve verilen oy karşısında devletin bakma yükümlülüğü ile ilişkili olarak gelişmesidir.

Engelli çocuğa sahip kadınlar, sosyal güvencelerinin olmayışı ve gelir yetersizliği karşısında devlet tarafından birtakım sosyal yardımlar almaktadır. Bu yardımlar başta evde bakım yardımı ve engelli aylığı olmak üzere gıda yardımı, kömür yardımı ve çeşitlenebilen ayni-nakdi yardımlar olarak sıralanmaktadır.

Engelli çocuğa sahip kadınlara devlet tarafından sağlanan nakdi yardımlar temel ihtiyaçları karşılamaya yetecek düzeyde olacak şekilde artırılrsa dahi bu politika, kadınların yapabilirlik düzeylerini olumsuz etkilemektedir. Nakdi yardımlar yalnızca maddi problemleri çözmektedir; ancak aynı zamanda bu yardımlar kadınları sosyal yardımlara bağımlı hale getirmektedir. Bu nedenle nakdi yardımların daha yapılandırılmış bir politika ile kadınlara ulaştırılması onları bağımlılıktan koruyacaktır.

Amartya Sen'in yapabilirlikler yaklaşımı; kalkınma ekonomisi, yoksulluk, sosyal seçim kuramı ve sosyal adalet konularında şu ana kadar cevap verilmemiş birçok soruya cevap veren bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımı kullanarak sosyal yardımları yapılandırmak, kadınları sosyal yardımlara bağımlılık geliştirmekten koruyacaktır. Bununla birlikte yaklaşım; kadınların temel yapabilirliklerini besleyerek onların toplumda var olabilmesi için destek mekanizması oluşturmaktadır (Nussbaum, 2011).

Engelli çocuğa sahip kadınların yaşadığı mevcut sorunların bir nebze azaltılması için tatbik edilen programlardan biri Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları tarafından verilen engelli evde bakımı yardım programıdır. Bu yardım programının yanı sıra engelli çocuğa sahip kadınlar sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıfları bünyesindeki diğer ayni ve nakdi yardımlardan faydalanabilmektedir. 65 yaşın üzerindeki kadınlar ise sosyal güvencelerinin olmaması koşuluyla yaşlılık aylığına başvuru yapabilmektedirler.

Evde bakım aylığı programından faydalanacak kadının herhangi bir sosyal güvence kapsamına dahil olmaması gerekmektedir. İlgili vakfın mütevelli heyeti tarafından muhtaç olduğuna ve yardıma hak kazandığına karar verilen engelli çocuğa sahip kadınlar, muhtaçlıkları ve şartları sağlama durumu devam ettiği sürece aylık 1800 TL olmak üzere düzenli nakdi yardım alma hakkına sahip olmaktadır (SYGM, 2019).

1.7. KALKINMADA YENİLİKÇİ BİR BAKIŞ AÇISI: YAPABİLİRLİKLER YAKLAŞIMI

Amartya Sen'in (1989) insan başarılarının, yapabilirliklerinin ve insanın seçim yapma özgürlüğünün geliştirilmesine önem veren "Yapabilirlikler Yaklaşımı", son yıllarda daha dar kalkınma görüşlerinden farklı olarak kalkınma politikasının oluşturulmasında ağırlık kazanmıştır. Yaklaşımın teorik temeli ve uygulaması kalkınma alanıyla sınırlı olmayıp refah ekonomisi, sosyal politika ve siyaset felsefesini de kapsamaktadır (Robeyns, 2005).

Yaklaşımın teorik köklerinin Aristoteles, John Stuart Mill, Adam Smith ve Karl Marx'ın çalışmalarında olduğu kabul edilmektedir. Yaklaşımın güçlü kavramsal bağlantıları, Aristoteles'in politik dağılım ve insan gelişimi teorisiyle ilgilidir (Nussbaum, 1990). Felsefi olarak liberal bir teoridir, yani bireysel özgürlüklere değer verir. Ancak bu liberal temel, belirli liberal sosyal ve ekonomik politikaların uygulanmasını gerektirmez; daha çok bireylerin yapabilirliklerini artırmaya yönelik doğru politikaları bulmaya çalışır (Robeyns, 2005). Sen, yaklaşımını 1980'lerin başında, ülkelerin ekonomik başarılarındaki ve yaşam beklentisi, bebek ölümü ve çocuk ölüm oranları açısından performanslarındaki farklılıklara dayanarak geliştirmiştir. Daha sonra cinsiyet ayrımcılığı, engellilik vb. farklı faktörlerden kaynaklanan bireyler arasındaki ve ülkeler arasındaki farklılıklara dikkat çekmiştir (Sen, 1999). Sen'den sonra yaklaşıma öncülük eden bir diğer isim ise Martha Nussbaum'dur.

Nussbaum'ın yapabilirlikler yaklaşımının kalkınma teorisine önemli katkılarından biri, toplumun ortalama refahından ziyade her bir bireyin refahını gelişimin bir amacı olarak ele almasıdır (Nussbaum, 2011). Sen, eşitsizlik literatürünü, insanların o ülkelerdeki gerçek özgürlükler yerine ülkelerin ekonomik sıralamasına odaklandığı gerekçesiyle

eleştirmekte ve yapabilirlikler yaklaşımının birincil değerler, kaynaklar ya da gerçek gelir gibi değişkenlere dayalı bireysel ve toplumsal değerlendirmeye yönelik yaklaşımlardan açıkça farklı olduğunu belirtmektedir. Sen'e göre bunlar sadece refaha ulaşmanın ve özgürlüğün araçlarıdır. Sen, yaklaşımıyla dikkatimizi metalar, gelirler, kamu hizmetleri vb. alanından yaşamın kurucu unsurlarının alanına çekmektedir. Bu anlamda Sen, hem refahçı hem de gelir/kaynak temelli yaklaşımları eleştirmektedir.

Sen (1999), refahçı yaklaşımların yalnızca faydaya dayandığına ve fiziksel farklılıkların yanı sıra sosyal ve ahlaki sorunları dışarıda bıraktığına işaret etmektedir. Klasik biçiminde faydacılık, Jeremy Bentham tarafından geliştirilmiş ve zevk, fayda, mutluluk ya da tatmin olarak tanımlanmıştır. Buna göre, adaletsiz bir toplum, insanların bir arada daha az mutlu olduğu bir toplumdur.

Sen, kamu hizmetlerine odaklanmanın, refahın önemli boyutlarını gizleyebileceği ve değerlendirmemizi yanlış yönlendirebileceği konusunda bizi uyarmaktadır. Özgürlük, medeni hakların yerine getirilmesi, yaşam kalitesinin yönleri ile ilgili ölçülebilir bir analize dayanmamakla birlikte fayda üzerindeki etkileri aracılığıyla önemli rollere sahiptir. Ayrıca Sen, bu yaklaşımın toplu bir çerçeveye sahip olduğunu ve hizmetlerin bireysel dağılımına bakmadığını açıklamaktadır. Ayrıca, fayda ölçümü, kolay olmadığı için, bir kişinin gözlemlenebilir tercihlerinin sayısal temsili olarak tanımlanır. Bu, bir kişi y yerine x alternatifini seçeceği zaman, bu kişinin x'ten y'den daha fazla faydaya sahip olduğu anlamına geldiğini belirtmektedir (1999:59-60). Faydacılığın daha modern biçimlerinde fayda, arzuların yerine getirilmesi olarak görülür, ancak yaklaşımın eksiklikleri var olmaya devam etmektedir. Faydacı yaklaşım, kişinin içeriğini, mutluluğunu ya da arzularının yerine getirilmesini değerlendirdiği için, eşit derecede mutlu oldukları sürece fiziksel ve zihinsel olarak sağlıklı bir kişi ile sağlıksız bir kişi arasında ayırım yapmaz. Ayrıca, insanların zihinsel şartlandırmalarını ve uyum sağlayan tercihlerini de göz ardı etmektedir.

Nussbaum (2000) da yerleşik/değiştirilmesi zor tercihlerin evrensel normlarla nasıl çatışabileceğini vurgulamıştır. Araştırmasında, yetersiz beslenen ve haksızlığa maruz kalan kadınların öfkelerini dile getirmediklerini ve uğradıkları haksızlığı protesto

etmediklerine tanık olduğunu ifade etmiştir. Bu kadınlar başka bir yol bilmedikleri için de durumlarını sağlıklı olarak görmemişlerdir. Ancak Nussbaum'a göre uyarlanabilir tercihleri önleyecek önlemler alınabilmektedir. Bu örnekteki kadınlar, bilinçlendirilerek, yerel yönetimi protesto etmelerine ve toplulukları için temiz su, elektrik ve sağlık imkanı talep etmelerine teşvik edilmiştir.

Sen (1992), yapabilirlik yaklaşımının, yerleşik yoksunluğa fayda temelli yaklaşımlardan daha duyarlı olduğunu savunmaktadır. Uyumsal tercihler sorununa ilişkin bu noktaları göz önünde bulundurarak, Sen ve Nussbaum, refah eşitliği yerine yapabilirlikler eşitliğini önermektedir. Bununla birlikte, Qizilbash (1997), yapabilirlikler yaklaşımının da yoksunluğa uyum sağlamaya karşı savunmasız olduğuna işaret etmektedir. Yoksun bir kişinin, tercihlerini uyarlamak yerine dezavantajlı konumuna uyum sağlama yapabilirliklerini geliştirme olasılığının da olduğunu savunmaktadır.

Fayda yaklaşımındaki ölçme ve uyarlamalı tercih problemlerine ek olarak, yardımcı programlar arasındaki farklılıklar sorunu da bulunmaktadır. Sen'in verdiği bir örnekte, düzgün bir yaşam sürmek için büyük miktarda paraya ihtiyacı olan bir engelli ve engeli olmayan ama çok para harcamaktan hoşlanan bir bireyi ele alalım. Basit bir fayda analizinde, marjinal faydayı eşitlemek, ikincisine daha fazla para vermeyi gerektirirken, ihtiyacı olan daha az alır. Bu örnekle Sen, bir kişinin arzularının yerine getirilmesinin, onun refahının ya da yaşam standardının göstergesi olmayabileceğini açıklamaktadır. Sen ayrıca, kendi kendine bildirilen faydanın bilgi ve sosyal koşullar tarafından önyargılı olabileceğini de vurgulamaktadır. Bu durumu örneklendirmek için Hindistan'daki iki devlet örneğini vermektedir. Neredeyse evrensel eğitime ve yüksek yaşam beklentisine sahip olan Kerela eyaleti, kendi bildirdiği en yüksek morbidite oranlarına sahipken, Hindistan'ın en fakir eyaletlerinden biri olan ve düşük yaşam beklentisi olan Bihar, kendi bildirdiği en düşük morbidite oranına sahiptir. Bu durum Bihar'daki insanların kendi sağlık durumlarını değerlendirememeleri ya da durumlarını düzeltme konusunda daha az umutları olması ile açıklanabilir (Deneulin, 2009). Bu gerekçelere dayanarak Sen, iyilik hali değerlendirmesinde faydayı diğerleri arasında değerli işlevlerden sadece biri olarak almaktadır.

Sen bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“Gerçekten de mutlu olmak, diğer tüm başarıları ve özgürlükleri kapsamaz (ve diğer tüm değerlerin temsilcisi olarak da hizmet etmez) ve yine de acıdan kaçınmak ve neşeli bir yaşam sürmek, değer vermemiz gereken çeşitli amaçlar arasında yer alır. Bu nedenle, yalnızca kaynakların dağıtımına odaklanan ve kişilerarası başarılar ve özgürlükler karşılaştırması yapmadan yapmaya çalışan herhangi bir adalet teorisine sahip olma girişimi, birçok farklı ve temelde ayrı seviyelerde başarısız olur (2002:83)”.

Gelir temelli ya da kaynak temelli yaklaşımlara gelince, Sen, gelirin yapabileceklerimiz ya da yapamayacaklarımız üzerinde çok önemli bir etkisi olmasına rağmen, refah farklılıklarının önemli boyutlarını gözden kaçırdığı için sadece yapabilirliklerin bir temsilcisi olabileceğini vurgulamaktadır. Buna göre kaynaklar, yalnızca insanların refahını artırmanın araçlarıdır (Robeyns, 2005). Feminist ekonomi çerçevesinde Robeyns (2005) ayrıca gelir ve kaynak temelli yaklaşımların bakım emeği, ev işi, aile içi şiddetten kurtulma ya da sosyal ağların mevcudiyeti gibi refahın önemli yönlerini dışladığına işaret etmektedir. Bunun aksine Sen, iyilik hali değerlendirmesinde piyasa dışı mal ve hizmetleri de içermektedir. Sen'in görüşü Nussbaum (2011) tarafından da paylaşılmaktadır. Kaynak temelli yaklaşımı, bir ülkenin eşit olarak bölündüğü sürece daha fazla kaynağa sahip olduğunda daha iyi yaptığı fikrine dayanan GSYİH yaklaşımının eşitlikçi bir versiyonu olarak tanımlar. Ve bu görüş, insanların benzer bir işlevsellik düzeyine ulaşmak için farklı kaynaklara ihtiyaçları olduğunu ve aynı zamanda kaynakları işlevlere dönüştürmek için farklı yapabilirliklere sahip olduklarını göz ardı eder.

Sen (1999), refaha yönelik gelir yaklaşımındaki en büyük zorluğun insan çeşitliliği olduğunu belirtmiştir. İnsanların geliri ile refah ve özgürlükleri arasındaki farklılıkların farklı kaynaklarını beş kategoride açıklamaktadır.

Birincisi, insanların engellilik, hastalık, yaş ya da cinsiyet gibi farklı fiziksel özelliklerine bağlı olarak kişisel farklılıklar vardır. İnsanların mağduriyetlerinin telafisi değişkendir ve hatta bazıları gelirele telafi edilemez. Örneğin hasta bir kişi, sağlıklı bir kişiyle aynı refah

düzeyine ulaşmak için daha fazla paraya ihtiyaç duyacaktır ve gerekli gelir ve tıbbi tedavi ile bile aynı yaşam kalitesinden yararlanamayabilir.

İkincisi, çevresel farklılıklar bulunmaktadır. İklim koşulları, hastalıklar, kirlilik vb. durumlar gelir ve refah arasındaki ilişkiyi etkilemektedir. Örneğin, daha soğuk bölgelerdeki yoksulların ısınma ve giyim gereksinimleri, daha sıcak iklimlerdekilerle aynı olmayacaktır ya da dünyanın belirli yerlerinde AIDS gibi bazı hastalıkların yaygınlığı, orada yaşayan insanların yaşam kalitesini önemli ölçüde değiştirmektedir.

Üçüncüsü, eğitim düzenlemeleri, suçun yaygınlığı ya da yokluğu ya da sosyal sermaye gibi sosyal iklimde farklılıklar vardır. Daha sonra Sen (2005) bu noktayı kişisel olmayan kaynaklardaki varyasyonlar olarak açıklamakta ve halk sağlığı bakımı düzenlemeleri, toplumsal uyum ve toplumun yardımseverliği gibi örneklere yer vermektedir.

Dördüncüsü, ilişkisel bakış açılarında farklılıklar vardır. Bu, gelişmiş ve gelişmekte olan bir ülkede yoksul olma farklılıklarını içerir. İlkinde, yoksullar bazı temel işlevlere sınırlı erişime sahip olabilirken, gelirleri gelişmekte olan dünyada yaşayanlardan çok daha yüksek olacaktır. Ya da daha az somut bir işleyiş olarak özsaygının gerçekleşmesi Sen'e göre bireyler arası değişkenlikten ziyade toplumlar arası bir değişkenliğe sahiptir.

Beşincisi, aile içinde bir dağılım vardır. Aile içi gelir, hane halkının bir ya da daha fazla üyesi tarafından kazanılır ve bu gelirin aile içi dağılımı farklılık gösterecektir. Bu, bireylerin farklı ihtiyaçlarına göre ya da cinsiyete ya da yaşa bağlı olabilir. Sen, bu noktaları açıklayarak, refah değerlendirmesinde gelirin önemli bir faktör olduğunu kabul ederken, gelir temelli yaklaşımların eksikliklerini de bize açıklamaktadır.

Sen'in eleştirdiği diğer yaklaşımlardan biri de Temel İhtiyaçlar Yaklaşımıdır. Yaklaşım, belirli değer ve hizmetlerin tüm insanlar için erişilebilir olması gerektiğini savunur. 1970'lerde başlatılmış ve Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve Dünya Bankası tarafından benimsenmiştir. ILO, temel ihtiyaçları “bir toplumun, halkının en yoksul grupları için belirlemesi gereken asgari yaşam standardı” olarak tanımlar (1976: 7).

Ancak teoride istihdam, katılım, siyasi haklar, kültürel gelişme gibi maddi olmayan faktörler yaklaşıma dahil edilse de, bunların pratikte dahil edilmesi zor olmuştur. Bu nedenle Dünya Bankası ve ILO temel olarak sağlık, eğitim, giyim, barınma ve hijyen gibi maddi ihtiyaçlara odaklanmıştır. Sen, bu temelde yaklaşımı materyalist olmakla ve meta fetişizmine tabi olmakla eleştirmiştir. Ancak, Stewart ve Deneulin gibi bilim insanları, temel ihtiyaçlar yaklaşımı ile yapabilirlik yaklaşımı arasındaki benzerliklere dikkat çekmekte ve bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“Pratik çalışmada Sen, sağlıklı, iyi beslenmiş ve eğitilmiş olmanın temel yapabilirlikler olduğunu ve muhtemelen her zaman demokratik destek alacağını kabul eder. Aslında bu, yaklaşımı, temel ihtiyaçlar yaklaşımı ile neredeyse aynı olana kaydırır, ancak bunun çok daha geniş bir kapsamı ve daha ayrıntılı bir felsefi temeli vardır (Stewart ve Deneulin, 2002: 64).”

Öte yandan feminist bilim insanı Ingrid Robeyns (2003: 66) standart refah yaklaşımlarının zayıflıklarına dikkat çeker ve bunları eşitliği “erkek terimleriyle” ölçtüğü için eleştirir. Ayrıca, birçok teorinin ailelerin sevginin olduğu sosyal kurumlar olduğunu varsaydığını eleştirmektedir. Hane ilişkilerine ek olarak, örneğin pazardaki cinsiyet ayrımcılığının kişinin yapabilirlik setini etkileyebileceğini ya da sosyalleşme sürecinin erkeklerin ve kadınların seçimlerini önemli ölçüde etkileyebileceğini belirtmektedir.

Özetle, gelire ve değerlere dayalı tek boyutlu ölçü ve kavramsallaştırmaların insanların çoklu yoksunluklarını ifade edemeyeceğini söyleyebilmekteyiz. Bu eksiklikleri gören Sen, refah değerlendirmesi için yeni bir çerçeve olarak yapabilirlik yaklaşımını önermektedir. Yapabilirlikler yaklaşımı uygulanarak, gelir temelli yaklaşımların eksiklikleri bir dereceye kadar giderilebilir ve yapabilirlik eksikliği, sağlık, sosyal ve kişisel izolasyon ve cinsiyet ayrımcılığı gibi öznel iyi oluşun önemli boyutları analize dahil edilebilir. Bu amaçla Sen, insanların diledikleri hayatı yaşama özgürlüklerinin önündeki engelleri kaldıran politika ve projeler önermektedir ve insanların kaynaklarını işlevselliğe dönüştürme yapabilirliği de onun yaklaşımı içinde dikkate alınır.

Yapabilirlik yaklaşımının iki temel kavramı vardır. Bunlar yapabilirlikler ve işlevlerdir. İşlevler, çeşitli fiil ve varlık kombinasyonlarına atıfta bulunur ve iyi beslenmek ve iyi

korunaklı olmak gibi temel konuların yanı sıra kendine saygı ve itibar sahibi olmak, siyasi karar alma süreçlerinde yer almak vb. daha karmaşık konuları da içerir (Sen ve Nussbaum, 1993). İşlevsellik, insan refahı kavramının merkezinde yer alırken, önemli olan yalnızca elde edilen işlevler değil, aynı zamanda yetenekler de dikkate alınmalıdır. Yapabilirlikler, bir kişinin sahip olmayı seçebileceği alternatif işlevler kombinasyonunu yansıtır (Sen ve Nussbaum, 1993). Yapabilirlikleri olan bir kişi, istediği bir hayatı sürdürme özgürlüğüne sahiptir. Yapabilirlikler bize bir kişinin kaynaklarını nasıl işlevlere dönüştürdüğünü gösterir. Örneğin, isteyerek oruç tutan ya da açlık grevinde olan bir insan aç kalmama yapabilirliğine sahiptir ve aç olabilmeyi seçer. Sen, işlevler ve yapabilirlikler arasındaki farkları şu şekilde açıklamaktadır:

“İşlevsellik bir başarıdır, yapabilirlik ise başarma yapabilirliğidir. İşlevler, yaşam koşullarının farklı yönleri olduğundan, bir anlamda yaşam koşullarıyla daha doğrudan ilişkilidir. Yapabilirlikler, aksine, olumlu anlamda özgürlük kavramlarıdır: sürdürebileceğiniz yaşamla ilgili ne gibi gerçek fırsatlara sahipsiniz (Sen, 1987:36)”

Bu çerçevede önemli bir kavramsallaştırma temel işlevler ve yapabilirliklerdir. Sen (1985) bazı işlevleri özünde önemli olarak tanımlar. Bunlar; mutlu olmak, özgürce hareket etmek, seçebilmek, özsaygı sahibi olmak, sağlıklı olmak ve yeterince beslenmek ve toplum içinde utanmadan ortaya çıkmaktır. Bu işlevler istense de istenmese de değerlidir.

Deneulin (2008) de değerli ve değersiz işlevler hakkında yorum yapmaktadır. Ona göre sağlıklı olmak değerli bir yapabilirlikken, intihar edebilmek değersizdir. Çocuk ölümlerini ortadan kaldırmak gibi değerli toplu yapabilirlikler, bireysel yapabilirliklerin de mümkün olmasını sağlar. Değerli ve değersiz yapabilirlikler arasındaki ayrım, farklı bilim insanları tarafından geliştirilen yapabilirlik listelerinin de temelidir. Hangi işlevleri değerli işlevler olarak ele aldığı noktasında Sen şunları ifade etmektedir:

“Daha zengin ülkelerde, uzun ömür, beslenme, temel sağlık, salgın hastalıklardan kaçınma, okuryazar olma vb. ile ilgili işlevler kişiden kişiye daha az farklılık gösterebilir, ancak büyük ölçüde farklılık gösteren başka işlevler de vardır. Arkadaşları ağırlama, görmek istediği insanlara yakın

olma, topluluk yaşamında yer alma vb. yapabilirliği, ABD ya da İngiltere gibi zengin bir ülkede bile büyük ölçüde değişebilir (1985:30-31).”

Yapabilirlikler yaklaşımı, bireysel avantajın refah başarısı, refah özgürlüğü, vekalet başarısı ve vekâlet özgürlüğü kategorilerinde değerlendirilebileceğini belirtmektedir. Sen (1993), bir kişinin gerçek anlamda iyi yaşama ve iyi olma özgürlüğünün hem sosyal hem de kişisel değerlendirmede önemli olduğunu açıklar. Refah başarısı, elde edilen işlevlere bağlıken, refah özgürlüğü, yapabilirlik setindeki farklı işlevlerle ilişkili çeşitli iyiliklerden yararlanma özgürlüğünü temsil eder. Yapabilirlik kavramı, pozitif özgürlüğü yansıtır. Pozitif özgürlük kavramı, özgürlüğü bir kişinin gerçekte ne yapabileceği ya da olabileceği açısından görürken, negatif özgürlük onu hükümetlerin, kurumların ve diğer kişilerin müdahalesinin olmaması olarak görür. Bir kişi açlıktan kurtulamıyorsa ve kendini yeterince beslemek için araçlardan ve pratik fırsatlardan yoksunsa, o kişinin pozitif özgürlüğünden tamamen ödün verilmiş olarak görülmelidir. Öte yandan, yeterli yiyecek elde edememesi, başkalarının müdahalesiyle durdurulmasından kaynaklanmıyorsa, olumsuz özgürlüğü tamamen ihlal edilmemiş olabilir (Sen, 1987:3).

Nussbaum (2011:18-20), yapabilirlikler yaklaşımının temel sosyal adaleti kuramsallaştırdığını belirtmektedir. Yaklaşım, toplumları karşılaştırırken ve değerlendirirken, “her insan ne yapabilir ve ne olabilir” diye sorar. Dolayısıyla toplumun refahının bütününe değil, her insanı bir amaç olarak alır. Bu açıdan iyi bir toplum, insanlarına bir dizi fırsatlar ya da önemli özgürlükler sağlayan bir toplumdur. Ayrıca, yaklaşım değer konusunda çoğulcudur, bu da temel yapabilirlik kazanımlarının hem nitelik hem de nicelik açısından farklılık gösterdiği anlamına gelir. Bireyin merkeziliği, aileyi kamu politikalarının merkezi hedefi olarak alan diğer yaklaşımlardan yapabilirlik yaklaşımını farklılaştırmaktadır. Nussbaum, kendi yapabilirlikler yaklaşımı versiyonunu, uluslar için yeterli bir sosyal minimum belirleyen kısmi bir sosyal adalet teorisi olarak geliştirdiğini ve önerilen yapabilirlikleri sağlamanın sosyal adalet için gerekli bir koşul olduğunu vurgular.

Nussbaum'a göre yapabilirlik, bir tür özgürlüktür. Nussbaum bu noktayı “yapabilirlikler sadece bir kişinin içinde bulunan yapabilirlikler değil, aynı zamanda kişisel

yapabilirliklerin ve politik, sosyal ya da ekonomik ortamın bir kombinasyonunun yarattığı özgürlükler ya da fırsatlar” olarak açıklar. Bunlar, Nussbaum tarafından önemli özgürlükler ve birleşik yapabilirlikler olarak adlandırılır. Kişilik özellikleri, zeka, duygusal kapasite, içselleştirilmiş öğrenme vb. gibi insanların özelliklerinin, bir kişinin birleşik yapabilirlikleri üzerinde önemli etkileri vardır. Nussbaum'a göre, en önemli insani yapabilirlikleri teşvik etmek için, öncelikle iç yapabilirliklerin geliştirilmesi desteklenmelidir ve bu yapabilirlikleri desteklemenin araçları eğitim, sağlığı geliştirecek kaynaklar, aile bakımı vb. hiç kullanılmaları boşta kalırlardı. Geliştirdiği çerçevede yapabilirlikler yaklaşımının “özgürlük alanlarının, ortadan kaldırıldığında insan onuruna yakışmayan bir yaşam haline getirecek kadar merkezi hale getirilmesine” odaklandığı sonucuna varmaktadır.

Bazı bilim insanları, yalnızca bireylerin sahip olduğu yapabilirliklerin değil, aynı zamanda daha geniş sosyal grupların bağlamının da önemli olduğunu vurgulamaktadır. Alkire (2008), yapabilirlik değerlendirmesinde, kolektif ve grup yapabilirliklerinin yanı sıra sosyal grupların daha geniş bağlamının da, onlarsız bazı yapabilirliklerden yararlanılamayacağını dikkate alınması gerektiğini belirtmektedir. Kolektif yapabilirlikleri bir örnek vererek açıklamaktadır. Buna göre, bir grup içinde bir müzik aleti çalabilme ve grup üyeleriyle arkadaşlıktan zevk alabilme becerisi, öncelikle bireysel yapabilirlikler olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, bir müzik grubundaki deneyimini bireysel bir yapabilirlikten çok daha fazla algılayabilir ve bir grup içinde birlikte müzik çalma yeteneğine kolektif bir yapabilirlik olarak değer verebilir. Öte yandan, bir grubun bazı üyeleri kolektif bir yapabilirlikten yararlanırken, diğerleri heterojenlikler olacağından zarar alabilir. Stewart (2005)'a göre, kolektif yapabilirliklerin içsel değeri vardır, bu da bu yapabilirliklerin bir gruba katılmadan yararlanılamayacağı anlamına gelir. Stewart, gruplara ait olmanın refah üzerinde olumlu etkileri olduğunu açıklıyor. Ayrıca, grupların verimliliği ve kaynak paylaşımını belirlemede önemli olduğunu ve insanların değerlerini ve seçimlerini etkilediğini belirtmektedir.

Yapabilirlikler yaklaşımında, işlevlerden çok yapabilirliklere odaklanılarak bir seçim yapılır. Sen ve Nussbaum, bu yolla insanlara belirli bir iyi yaşam biçiminin dayatılmadığını ve bunun yerine bir dizi olası yaşam biçimi sağlamayı amaçladığını

açıklıyor. Nussbaum (2011), bu şekilde insanların belirli bir şekilde işlevsel hale getirilmeyeceğinden, işlevlerden ziyade yapabilirliklerin teşvik edilmesinin daha doğru olacağını vurgulamaktadır. Öte yandan, Richard Arneson gibi diğer bazı bilim insanları, daha paternalist işlev odaklı hükümet politikalarını savunmaktadır. Nussbaum bu görüşe karşı çıkmaktadır. Ancak, bir istisna olması gerektiğini de belirtmektedir, o da hükümetlerin saygıyla muamele görme ve aşağılanmama işlevlerini koruması gerektiğidir (Nussbaum, 2011).

Öte yandan, bireylere ve yapabilirliklere odaklanmak, Robeyns (2006)'e göre yapabilirlikler yaklaşımına liberal bir nitelik kazandırmaktadır. Bu aynı zamanda bireylerin kendi seçimlerinden sorumlu olmaları gerektiği anlamına gelir. Başka bir bilim insanı Peter Evans (2002), yapabilirlikler analizinde bireylere odaklanması nedeniyle Sen'i bir 'Manchester liberali' olarak tanımlıyor ve yaklaşımın, insanların sahip olduğu özgürlüklerin genişletilmesinde piyasaların olumsuz rolünün kapsamlı bir analizinden yoksun olduğunu savunuyor. Evans, bireysel yapabilirliklerin kolektif yapabilirliklere bağlı olduğunu vurgular ve Sen'i "kültürü üretme ve yayma araçları üzerindeki ekonomik gücün yoğunlaşmasının yollarını araştırmaktan" (2002: 56) kaçınmakla suçlar. Evans, bireylerin ilgi ve değerlerimizi paylaştığımız arkadaşlar, aile, topluluklar ve diğer gruplarla etkileşimlerinin önemini vurguluyor ve "değer vermek için nedenimiz olan şeyleri yapma özgürlüğünü kazanmanın birey olarak nadiren başarabileceğimiz bir şey olduğunu" söylüyor. Bu etkileşimler, Evans'a göre kimliklerin ve değerlerin geliştirilmesi için hem fayda kaynakları hem de anahtardır. Evans'ın yaptığı bir başka eleştiri noktası da Sen'in tercih oluşumunda ekonomik ve politik aktörlerin insanların sistematik 'zihinsel koşullandırmasında' oynadığı rolü dikkate almamasıdır. Benzer şekilde, kolektif yapabilirlikler hakkında da bazı tartışmalar vardır. Deneulin (2008) de bireysel özgürlükler ve yapabilirlikler alanındaki gelişimi değerlendirmenin yeterli olup olmadığını sorgulamaktadır. Yapabilirlik yaklaşımı ile alınan gelir temelli yaklaşımlardan gelen olumlu hareketi takdir ediyor, ancak bireysel konuları merkeze alarak birey ve toplum arasında kavramsal bir gerilim yarattığını savunuyor.

Sen, eleştirilere yanıt olarak, insanların toplumlarda yaşadığını ve etkileşime girdiğini ve toplumlarında siyasi ve sosyal ilişkilere katılmadan ve ortak karar alma süreçlerine katılmadan gelişemeyeceklerini çok iyi bildiğini belirtiyor. Bunu şöyle açıklıyor:

“Hiç kimse, çevresindeki toplumun doğasından ve işleyişinden bir şekilde etkilenmeden düşünemez, seçemez ya da hareket edemez. Örneğin, geleneksel olarak cinsiyetçi toplumlardaki kadınlar, kadınların konumlarının doğal olarak erkeklerden daha aşağı olduğunu kabul etmeye başarlarsa, o zaman bu görüş -toplumsal etki altındaki tek tek kadınlar tarafından paylaşılan- hiçbir anlamda toplumsal koşullardan bağımsız değildir (2002: 89).”

Sen, sömürülen ve mağdur edilen insanların uyarlanabilir tercihlerini hatırlatıyor ve sosyal adalet sürecinin bir parçası olarak sınıf temelli direniş ya da ırkçılık karşıtı mücadeleler ya da feminist meydan okumalarla ilgili siyasi aktivizm çağrısında bulunuyor. Bu gerekçelere dayanarak, yaklaşımının metodolojik olarak bireyci olduğu iddiasını da reddeder. Ayrıca, bireyleri belirli bir grubun üyesi olarak görmenin, farklı türde düşünce, seçim ve eylemlere sahip kişilerin çeşitli kimliklerini ve aidiyetlerini görmeyi engelleyebileceğini belirtmektedir.

Yapabilirliklerle ilgili bir başka nokta da Basu ve Lopez-Calva (2011) tarafından öne sürülmüştür. Bu bilim insanları kişilerarası özgürlükler sorununu vurgularlar. Basu ve Lopez-Calva, insanların fırsat kümelerinden herhangi bir işlevi seçmekte gerçekten özgür olup olmadıklarını sorguluyor. İnsanların fırsat setlerinin diğer insanların seçimlerine de bağlı olduğuna dikkat çekiyorlar. Örneğin, bir kadın hafta sonu boş zaman geçirmeyi tercih eder, ancak kocası da bunu tercih ederse ve bakmak zorunda olduğu çocukları varsa, bunlardan biri boş zaman fırsatından vazgeçmek zorunda kalacaktır. Bir bakıma, fırsat kümelerinin seçim yanılımasına sahip olduğunu iddia ediyorlar. Bu aynı zamanda feminist akademisyenler tarafından da sıklıkla vurgulanan bir noktadır. Kadınların yaptığı birçok seçimin gönüllü ya da gerçek seçimler olmadığını, daha geniş sosyal ve kişisel etkileri yansıttığını belirtiyorlar (Robeyns, 2008).

Öte yandan, Nussbaum (2011)’in belirttiği gibi, bazen yapabilirlikler rekabet halinde olabilir ve bu da trajik bir seçim durumuna yol açabilir. Nussbaum, trajik seçimi, iki önemli yapabilirlik çakıştığında ve seçilen herhangi bir yol, birine yanlış yapmayı

içerdiğinde meydana gelen bir durum olarak açıklıyor. Örnekler, dünyanın birçok gelişmiş yerindeki kadınların, refah kurallarının gereklilikleri nedeniyle çocukları için yüksek kaliteli çocuk bakımı ile iyi bir yaşam standardı arasında seçim yapmak zorunda kalmasıdır. Ona göre, özellikle ABD’de boş zaman ve iyi bir yaşam standardı arasında bir seçim, başka bir trajik seçim örneğidir. Benzer şekilde, Hindistan gibi gelişmekte olan ülkelerde ebeveynler, çocuklarını okula göndermekle para kazanmak için onları çalıştırmak arasında ikileme karşı karşıyadır. Bu durumların bazılarında hükümetler, insan kayıplarını telafi etmek için bazı çözümler önerebilir. Hindistan örneğinde, Kerala eyaleti, başarılı olduğu kanıtlanan çocukların kayıp ücretlerini dengelemek için esnek okul saatleri ve çocuklar için besleyici bir öğle yemeği programı başlatmıştır.

Yapabilirliklerin nasıl artırılacağı sorusunun cevabı, işlevleri ve yapabilirlikleri etkileyen faktörlerin bilinmesine bağlıdır. İlk olarak, değerlerin bir kişinin işlevlerini yerine getirebileceğini biliyoruz ve bu durumda insanların işlevlere ulaşmak için hangi değerlere sahip olması gerektiğini de bilmeliyiz. Ayrıca bu değerlere ulaşmanın kişinin gelirin de bağlı olduğunu biliyoruz. Ancak gelir yaklaşımının eksiklikleri açıklanırken bahsedildiği gibi kişinin işleyişini etkileyen başka faktörler de vardır.

Robeyns (2008)’in ifade ettiği gibi, “Gelir, tam zamanlı çalışan, sağlıklı, fiziksel ve psikolojik durumu iyi olan ve önemli bakım sorumlulukları olmayan idealize edilmiş bağımsız bir bireyin refahının çoğunu ortaya çıkarabilir. Ancak işsiz bir kişi, bakıcı ya da bağımlı bir kişi için, refahın diğer boyutları, genel refahları için çok daha önemli olabilir.”

Sen ve diğer bilim insanları tarafından kabul edildiği gibi, yapabilirlikler sosyal, kültürel, politik, biyolojik ya da bölgesel faktörlere bağlıdır. Bu nedenle gelir, yapabilirlikler yaratmanın tek aracı olarak değerlendirilemez. Bu nedenle Sen, yalnızca araçsal olarak önemli olan gelirin aksine, özünde önemli olan yoksunluklar üzerinde yoğunlaşır. Gelir ve yapabilirlik arasındaki ilişkinin topluluklar, aileler ya da bireyler arasında değişken olduğunu kabul eder. Bu ilişkinin belirleyicileri arasında kişinin üzerinde sınırlı ya da hiç kontrol sahibi olmadığı yaş, cinsiyet, sosyal roller, konum, epidemiyolojik atmosfer vb. vardır. Ayrıca, engellilik, yaş ya da hastalık gibi engeller, gelir elde etme yapabilirliğini azaltmakta ve gelirin yapabilirliğe dönüştürülmesini zorlaştırmaktadır. Örneğin iki

kişinin kitap alacak parası olabilir ama kişilerden biri görme engelli ise aynı işlevi göremezler. Bu durumda aynı işlevin sağlanması için farklı bir ihtiyaç ortaya çıkmaktadır. Örnekler çoğaltılabilir, daha yaşlı ya da daha fazla engellinin, daha genç ve sağlıklı insanlara kıyasla aynı işlevleri yerine getirebilmesi için daha fazla gelire ihtiyaç duyabileceğini görüyoruz. Ya da bir kişinin belirli bir gıda alımının yeterliliğini değerlendirdiğimizde, o kişinin biyolojik ihtiyaçlarını yaşına, fiziksel iş yüküne ya da özel sağlık gereksinimlerine göre değiştiği için bilmeliyiz. Belli bir miktar yiyeceğin yeterliliği, küçük bir çocuk, hamile kadın ya da bir işçi için olup olmasına bağlı olacaktır. Diğer bir nokta da, bir hane halkının gelirinin aile üyeleri içinde eşit olarak harcanacağı varsayılmaz. Aile içinde gelirin orantısız kullanımı, bazı aile üyeleri lehine, diğerlerinin ise aleyhine, olabilir. Örnek olarak, aile içinde kız çocuklarının daha az beslenmesi, daha fazla sağlık sorunları ile baş etmesi, mobilitesinin az olması vb. verilebilir (Sen, 1999). Bu nedenle, bir kişinin genel yaşam kalitesini belirlerken belirli işlevlerinin nedenlerine daha yakından bakmak önemlidir. Bir kişinin işlevlerini sahip oldukları kaynaklara göre yargılamak, azim eksikliği ya da kişisel tercih gibi bireysel aralıklı değişkenlere odaklanmamıza neden olabilir (Pfister, 2012).

Bazı yapabilirlikler girdi olarak bir mal ya da hizmet gerektirmez. Bu yapabilirliklere örnek olarak akranlarımız tarafından saygı duyulması ya da aile ve arkadaşlarla iyi ilişkiler kurulması verilebilir. Burada da dönüşüm faktörleri bu yapabilirliklerin gerçekleşmesini etkiler. Örneğin siyaset arenasında kadına saygısızlık edilmesinin nedeni herhangi bir maddi temele dayanmamakta, toplumsal normlar ve gelenekler üzerinden gerçekleşmektedir. Ayrıca Robeyns, yetenekler kümesinden elde edilen işlevlerin seçiminin salt rasyonel olmadığını, akran baskısı, sosyal uygunluk ya da beklentiler gibi tercih oluşturma mekanizmalarından etkilendiğini belirtmektedir (Robeyns, 2008). Bu kritik noktada, kişinin bir yapabilirliği özgürce kullanmayı mı tercih ettiği yoksa bir yapabilirliği kullanma tercihinin mi toplumsal normlar tarafından kısıtlandığı sorgulanabilir.

İnsan çeşitliliği, yapabilirlikler yaklaşımında merkezidir ve yaklaşım, kaynaklar ve mallar gibi refahı sağlamaya yönelik araçlardan ziyade, refahın özünde önemli boyutlarına odaklanır. Yapabilirlikler yaklaşımı, refahın insanların sahip olduğu özgürlük ve

yapabilirliklerin kapsamına göre değerlendirilmesi gerektiği önermesini alır. Böylece, geliştirme sürecinde tasarlanan ve uygulanan programların politikalarını değerlendirmek için alternatif bir çerçeve sunar (Alkire, 2008). Temelde, yapabilirlik alanındaki politikaların farklı etkilerini dikkate almamıza rehberlik eder. Olası seçenekler arasında, yapabilirlikleri ve özgürlükleri genişletmek için bilinçli bir değer yargısı oluşturulmalıdır. Bir kalkınma politikasının başarılı olması için kendimize hangi yapabilirliklerin nasıl teşvik edileceğini sormalıyız.

Yapabilirlikler yaklaşımı ile ilgili temel kavramları gözden geçirdikten sonra, devam eden bölümde yaklaşımın sosyal hizmet disiplini ile hangi noktada birliktelik sağladığı açıklanacaktır.

1.8. YAPABİLİRLİKLER YAKLAŞIMI VE SOSYAL HİZMET

Yapabilirlikler yaklaşımı, insani ihtiyaçlar ile toplumsal cinsiyet ilişkilerinin bütünleştirilmesinde yeni bir perspektif ortaya koymaktadır. Bu perspektif kadın haklarını insan refahının gelişiminin odağına almakta, kadınların ihtiyaçlarını toplumdaki eşitsizlikler bağlamında ve bu eşitsizliklerin ortadan kaldırılması süreçlerini içinde barındıracak bir şekilde tanımlamaktadır. Sosyal hizmet alanında yoksullukla mücadelede kadınların yoksulluğu yapabilirlikler kavramı çerçevesinde ele alınmaktadır (Hatiboğlu-Eren, 2016).

Sosyal hizmet mesleğinin bilgi ve değer temeline bakıldığında, yapabilirlikler yaklaşımı ile olan yakın ilişkinin görülmesi mümkündür. Sosyal hizmetin bilgi temelinde önemli bir yer edinmiş ekosistem ve güçlendirme yaklaşımı yapabilirliklerin desteklenmesinde ve genişletilmesinde kuramsal bir arka plan sunmaktadır. Bu bilgi temelini meşruiyetini ise mesleğin temel değerlerinden aldığı açıktır. Dolayısıyla sosyal hizmet ve yapabilirlikler arasında kurulacak ilişkinin sağlam bir zemine oturtulması için yapabilirlikler yaklaşımının temel kuramsal içeriği ile sosyal hizmetin bilgi ve değer temeline bağlı kalarak bir çerçeve çizilmelidir.

Sosyal hizmet disiplininin en temel kuramlardan biri olan ekolojik sistem yaklaşımı hem içsel hem de dışsal faktörlere vurgu yaparak bireylerin ve çevrelerinin baş etme kalıplarını incelemeye zemin hazırlamakta, çevresi içinde birey kavramına odaklanmaktadır. Bu kavramsallaştırma bağlamında ilk olarak, sosyal hizmet bireyi merkezine almakta ve onun sorunlarına odaklanarak sorun çözmelerine, başa çıkmalarına ve gelişimsel kapasitelerini artırmalarına vurgu yapmaktadır. İkinci olarak birey ve bireyin çevresindeki sistemler arasındaki ilişkilere odaklanılarak insanların gereksinim duyduğu kaynaklarla bağlantılandırılmasının önü açılabilir. Son olarak ise sistemlere odaklanılarak, bireylerin gereksinimlerinin karşılanması amacıyla kurumsal işleyişe yeni bir biçim verilmesi için çalışılabilir. Ekosistem yaklaşımı, bireyin sorun çözme kapasitesini geliştirerek bireylerin zihinsel kapasitesinin yükseltilmesini amaçlamakta ve bireylerin ihtiyaçlarının etkili bir şekilde karşılanması için sistemleri değiştirmeyi hedeflemektedir (Duyan, 2014). Nussbaum (2018: 49), her bireyin onurlu ve asgari gelişmesine imkan tanıyacak bir yaşam standardının sağlanması için on temel yapabilirlik kalemini içeren yapabilirlikler listesi geliştirmiştir. Buna göre yapabilirlikler yaklaşımının politik hedefi, seçim yapma ve özgürlük unsurlarına odaklanarak her bir bireyi birleşik yapabilirliklerin eşik düzeylerinin ötesine taşımaktır (Nussbaum, 2018: 40). Görüldüğü üzere ekolojik yaklaşımın en temel vurgularından biri olan “bireylerin gelişimsel kapasitelerinin artırılması” hususu, yapabilirlikler yaklaşımında bireylerin her bir yapabilirlik kaleminde eşik düzeylerinin ötesine taşınması olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla bireylerin gelişimsel kapasitelerinin artırılması hedefiyle, her bir yapabilirlik kaleminde eşik düzeyin aşılması hedefi arasında kuvvetli bir ilişki kurulabilir. Aynı zamanda yapabilirlikler yaklaşımının hükümetlere biçtiği bu rol, yapabilirliklerin geliştirilmesi ve toplumsal alana yayılması için kurumsal reformun da gerekliliğini gözler önüne sermektedir. Böylece ekolojik yaklaşım, bireylerin refahı için sistemlerin değiştirilmesi hedefine karşılık gelmektedir.

Nussbaum (2018:170-171) eğitimin insanların mevcut kabiliyetlerini çeşitli içsel yapabilirliklere dönüştürme kudretine sahip olduğunu, iş imkanı ve politik güç kaynağı olarak görüldüğünü ve kadınların ev içindeki pazarlık gücünü de artırdığını önemle vurgulamaktadır. Bu vurgu, ekolojik yaklaşımın odaklandığı bir diğer önemli alana karşılık gelmektedir. Yani bireylerin ihtiyaçlarının karşılanmasında çevresel sistemlere

odaklanmak ve bireylerin bu kaynaklar, hizmetler ve sistemlerle bağlantılandırılması ile Nussbaum'ın vurguladığı husus arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır.

Sosyal hizmet disiplininde önemli bir konuma sahip olan güçlendirme yaklaşımının kuramsal çerçevesi, sosyal hizmet disiplini ile yapabilirlikler yaklaşımını ortak bir zeminde buluşturmaktadır.

Güçlendirme; insanların, örgütlerin ya da toplumların kendi yaşamları üzerinde kontrol sahibi olması için kullanılan bir kavramsal içeriğe sahiptir. Güçlendirme, toplumdaki daha az güce sahip olan bireylerin ve grupların güçlendirilerek toplumda oluşmuş güç ilişkilerindeki mesafenin kapatılması amacını taşıyan bir süreç ya da çıktı olarak ortaya çıkmaktadır. Sosyal hizmet mesleğinde güçlendirme kavramı, bireylerin yaşamları üzerinde kontrol sahibi olmaları için ihtiyaç duydukları kişisel, kişilerarası ve politik güce sahip olmalarına yardımcı olacak biçimde müracaatçılarla birlikte çalışma sürecini içermektedir (Duyan, 2014). Nussbaum (2018: 40) yapabilirlikler yaklaşımının temel politik hedefinin, liyakate dayanan meritokratik bir yaklaşımdan ziyade, eşik olarak belirlenen düzeyin aşılmasında dezavantajlı konumda olanlara daha fazla yardım edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Güçlendirme yaklaşımında ifade edildiği gibi yapabilirlikler yaklaşımında da güçlendirmenin hedefi, toplumsal güç ilişkilerinden mahrum kalan bireylerin daha fazla desteklenmesi üzerine kurgulanmıştır.

Güçlendirme yaklaşımında önem arz eden kişilerarası ve politik güç kavramları, yapabilirlikler yaklaşımında iki önemli yapabilirlik kalemi olarak belirtilmektedir. Kişilerarası güç kavramının yapabilirlikler yaklaşımındaki karşılığı “bağlanma” yapabilirliğidir. Nussbaum (2018: 50-51), bağlanma yapabilirliğini insanların çeşitli toplumsal ilişkilerde yer alabilmesi ve kendine saygının ve hor görülmemenin toplumsal bir zeminin olması şeklinde kurgulamıştır. Dolayısıyla bu yapabilirlik, bireylerin kişilerarası güçlerinin ortaya çıkarılmasında önemli bir konuma sahiptir.

Politik güç kavramsallaştırmasına karşılık gelen yapabilirlik ise “kişinin çevresine yönelik denetimi” yapabilirliğinin alt başlığı olan siyasi yapabilirliktir. Nussbaum (2018: 51) siyasi yapabilirliği, siyasi seçimlere etkin bir şekilde katılım, ifade özgürlüğü ve

dernekleşme haklarının korunması olarak çerçevesini oluşturmuştur. Bu çerçeveye yakın bir kuramsal temele sahip sosyal hizmet disiplini, yapabilirliklerin yaratıcısı ve genişleticisi olacak bir arka plana sahiptir.

Sosyal hizmet pratiğinin temellerini aldığı kuramsal yaklaşımlardan bazıları ile yapabilirlikler yaklaşımı arasındaki ilişkiye değinildikten sonra, sosyal hizmetin temel değerleri ve yapabilirlikler yaklaşımı arasındaki ilişkiyi de ele almak gerekir. Yapabilirlikler yaklaşımı ile sosyal hizmet disiplini arasında kurulan ilişkide, “bireyin onuru ve değeri”, “sosyal adalet” ve “insan ilişkilerinin önemi” değerleri çerçevesinde değerlendirme yapılacaktır.

İnsan onuru, kimi yaşam koşullarının insan onuruna yakışan bir yaşam standardı sağlarken, kimi yaşam koşullarının bu standarttan uzak olduğunu ifade etmek için kullanılmaktadır. Onur odaklı yaklaşım, insanları hiçbir eylem yapmadan, sadece yardım alan edilgen bireyler olarak ele alan politik kurgunun aksine, insanlardaki failliği koruyan ve destekleyen politikaların hayata geçirilmesini sağlar. Onur odaklı yaklaşım, temel yapabilirlik kavramıyla da ilişkilidir; insanın doğuştan getirdiği ve desteklenmesi gereken bir içeriğe sahiptir. İnsanların içsel güçleri her bireyde farklılaşmasına rağmen, insan onuru, fail olan herkeste eşittir. Genel olarak yapabilirlikler yaklaşımı, ortadan kaldırıldığı takdirde geriye insan onuruna yakışır bir hayatın kalmayacağını düşündüren temel özgürlük alanlarının korunmasına odaklanmaktadır (Nussbaum, 2018: 46-48). Sosyal çalışmacılar bireyin doğuştan getirdiği onuruna ve değerine saygı duymakla, müracaatçıların failliğini destekleyerek kendi kaderlerini tayin haklarını özendirmekle ve bireylerin kendilerini ifade etme fırsatlarını ve kapasitelerini güçlendirmekle yükümlüdürler (NASW, 2008 akt Reamer, 2018: 45-46). Çerçevesini insan onuru kavramını merkeze alarak kurgulayan yapabilirlikler yaklaşımı ile sosyal hizmet disiplini arasındaki ilişki yukarıdaki açıklamalarla pekişmektedir. Mesleki değerleri gereği bireylerin onuru ve değerini önceleyen sosyal hizmet disiplini, insanlardaki failliği harekete geçiren politikaların hayata geçirilmesinde ve bireylerin hayatına uygulanmasında önemli bir çerçeve sunmaktadır. Sosyal hizmet uzmanları, insan onurunu merkezine alarak bireylerin kendi kaderlerini tayin etme hususunda mesleki

pratiğini yeniden üretmekte ve yapabilirliklerin genişletilmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Yapabilirlikler yaklaşımı aynı zamanda kısmi bir toplumsal adalet kuramı olarak varlık göstermektedir. Dolayısıyla yaklaşım, bir toplumda yeterli görülebilecek asgari bir adalet düzeyi belirlemektedir. Bu noktada toplumsal adalet çerçevesi, on kalem yapabilirliğin tümünün toplumun tamamına ulaştırılmasını gerektirir. Fakat toplumsal adalet bu anlayışla sınırlandırılmamakta, bu anlayıştan fazlasına karşılık gelmektedir (Nussbaum, 2018: 57). Sosyal hizmet uzmanları, sosyal adaletsizliklerle mücadele etmekle birlikte, özellikle incinebilir ve dezavantajlı grupların lehine ve onların katılımıyla değişim çabalarına katkı vermektedirler. Sosyal hizmet uzmanlarının mesleki pratiği, işsizlik, yoksulluk ve sosyal adaletsizliğin diğer formları üzerine yoğunlaşmakta ve baskıya uğrayan gruplara yönelik sosyal değişim çabalarına cevap vermektedir (NASW, 2008 akt Reamer, 2018: 45). Görüldüğü üzere sosyal adaletsizliklerle mücadele etmek, sosyal hizmet disiplininin en başat özelliklerindedir. Sosyal adaletin tesis edilmesinde önemli bir yere sahip olan sosyal hizmet mesleği, asgari bir toplumsal adalet kuramına denk gelen yapabilirlikler yaklaşımını büyük oranda desteklemektedir. Hem sosyal hizmet perspektifi hem de yapabilirlikler perspektifi, incinebilir ve baskı altındaki bireylerin daha fazla desteklenmesinin gerekliliğini vurgulayan bir sosyal adalet anlayışına sahiptir. Dolayısıyla sosyal hizmet uzmanları, sosyal adaletin tesis edilmesi amacıyla bireylerin yapabilirliklerinin eşik düzeyde sağlanmasını üstlenmekte ve baskı mekanizmalarının etki ettiği bireylere yönelik daha yoğun mesai harcamaktadır.

Merkezi yapabilirliklerde özellikle bağlanma ve karar alma yapabilirliklerinin, diğerlerini düzenleyen ve kapsayan mimari rolleri bulunmaktadır (Nussbaum, 2018: 56). Merkezi yapabilirliklerde bağlanma yapabilirliği, sosyal hizmet disiplinde “insan ilişkilerinin önemi” değerine karşılık gelmektedir. NASW (2008)’a göre sosyal çalışmacılar, insan ilişkilerinin değiştirici ve dönüştürücü bir araç olduğunu bilmektedirler. Bu bağlamda sosyal çalışmacılara düşen görev, bireylerin, ailelerin, grupların, örgütlerin ve toplumların refahını teşvik etmek, sürdürmek ve güçlendirmek için insanlar arasındaki ilişkilerin pekişmesini sağlamaktır (Reamer, 2018: 46). Bu bağlamda, sosyal

çalışmacıların insan ilişkilerinin geliştirilmesi için yapacağı her müdahale “bağlanma” yapabilirliğinin geliştirilmesine ve eşik seviyenin aşılmasına hizmet edecektir.

Sosyal hizmet eğitimi insan hakları ve sosyal adalet ilkelerine dayalı yapılandırılmış, sosyal adaletsizlik ve eşitsizliklerin karşısında olduğunu içeren müfredata sahip bir disiplindir. Sosyal hizmet uzmanları böyle bir eğitim süzgecinden geçtiğinde, normal olarak, savunuculuk rolüne bürünen, hak temelli yaklaşım sergileyen bir bireye dönüşmektedir. Sosyal hizmet uzmanının en temelde amacı müdahalede bulunduğu dezavantajlı grubu kendisi ve sistemlerini de bir bütün olarak ele alarak güçlendirmektir. Tez çalışmasının odak noktası olan yapabilirlikler ile sosyal hizmet terminolojisinde önemli bir yer tutan güçlendirme kavramı birbiriyle ilişkilidir. Tez çalışmasının öznelerini sosyal yardım alan engelli çocuğa sahip kadınlar oluşturmaktadır. Kadınların yapabilirliklerini artırabilmek için öncelikle kadını “yapabilmesine” inandırmak gerekmektedir. Bu nedenle bu kadınların yapabilirlik geliştirme öncesi içsel olarak güçlenmesi gerekmektedir. Güçlü yanlarını keşfeden bir birey aynı zamanda zayıf yönlerini de keşfeder ve potansiyelinin farkına varır. Ayrıca yapabildikleri artan bir birey de güçlendirmeye ihtiyaç duyabilir. Dolayısıyla sosyal hizmet disiplinine yeni dahil olan yapabilirlikler yaklaşımı aslında temeli sosyal hizmetin en önemli yaklaşımlarından biri olan güçlendirme yaklaşımı ile iç içe geçmiştir.

Sonuç olarak, sosyal hizmet disiplini mesleki bilgi, beceri ve değer temelini bir gereği olarak yaptığı müdahalelerle, bireylerin yapabilirliklerinin genişletilmesine hizmet etmekte ve sosyal adaletin sağlanması görevini üstlenerek mesleki pratiğini yeniden üretmektedir. Dolayısıyla sosyal hizmet mesleğini yapabilirlikler yaklaşımı ile birlikte düşünmek hem mesleki bilgi pratiğine katkı sağlayacak hem de mesleki bilgi, beceri ve değer temelini yapabilirlikler yaklaşımı ile olan güçlü ilişkisinin kavranmasına zemin hazırlayacaktır.

1.9. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Dezavantajlı kadın gruplarının deneyimlediği yapabilirlik yoksunlukları toplumdaki alışlagelmiş algılar ve yerleşikleşmiş toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle literatürde

yeterince kapsamlı ele alınamamaktadır. Birçok farklı kadın grubu birçok farklı deneyim ve yoksunluk ile birlikte anılırken ve ortaya çıkan sorunlar ve çözümleri tek tek ele alınmaya çalışılırken yapabilirlikler yaklaşımı bu sorunlara kapsamlı bir bakış açısı ile yaklaşarak tüm problemleri kapsayan çözüm önerileri sunmaktadır. Araştırmanın öznesi olarak bilindiği üzere bu dezavantajlı kadın gruplarından engelli çocuğa sahip yoksul kadınlar ile çalışılmıştır. Bu grubun seçilmesinin başlıca sebebi Türkiye’de yaşayan bu gruba mensup kadınların yapabilirlik yoksunluklarının belirgin bir şekilde tespit edilebiliyor olmasıdır. Aynı zamanda yoksulluk kriteri olarak sosyal yardımların kullanılması da sosyal yardımların niteliğinin ortaya çıkarılması noktasında önemlidir. Araştırmanın özne grubu olan sosyal yardım alan engelli çocuğa sahip kadınlar yoksulluğu deneyimlerken birçok yapabilirliğinden feragat etmektedir. Literatürde bu kadın grubunun aile içinde nasıl konumlandığına ve hangi yapabilirliklerden ne şekilde yoksun olduğuna dair bilgi yetersizlikleri bulunmaktadır. Engelli çocuğa sahip kadınlarla yapılan çalışmalar bir yana, diğer dezavantajlı kadın gruplarının yapabilirliklerine de gereken özenle eğilip literatüre katkı sunabilmiş çalışma sayısı oldukça azdır. Bu açıklamalar doğrultusunda araştırmanın problemi, engelli çocuğa sahip kadınların başta yoksulluk olmak üzere çeşitli nedenlerle birtakım yapabilirliklerden yoksun olmaları ve bu kadınların aile içinde nasıl konumlandıkları ile ilgili literatürdeki bilgi yetersizliğinin olmasıdır.

1.10. ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırmanın genel amacı, engelli çocuğa sahip kadınların hangi yapabilirliklere ne ölçüde sahip oldukları ve bu temel yapabilirliklerin gelişmesini engelleyen en önemli konuların neler olduğunu ve Türkiye’de engelli çocuğa sahip kadınların aile içinde nasıl konumlandıklarını ortaya koymaktır.

Bu bağlamda araştırmadaki temel sorular geçmiş, olay sırası ve şimdiki durumu ifade eden zamansallık içerisinde şu şekildedir:

Sosyal yardım alan engelli çocuğa sahip kadınların;

- Çocukluklarından itibaren yetiştirilme biçimi ve öğrenmeler ile yapabilirlikleri,
- Evlilik ve anne olma süreçlerinde yapabilirlikleri,
- Çocuğun engel durumunun öğrenilmesi ile yaşanan süreç ve bu süreçteki yapabilirlikler,
- Aile ve sosyal çevre ile ilişkileri ve yapabilirlikleri,
- Yoksulluk ve yapabilirlik yoksunluğu ile baş etme çabaları içerisinde aldıkları destekler ve aldıkları sosyal yardım/kurum ve kuruluş hizmetleri sonrasında yapabilirlikleri;

nasıl deneyimlerle şekillenmekte ve anlatıya dökülmektedir?

1.11. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Dezavantajlı kadın gruplarının yapabilirlikleri üzerine yerli literatürde oldukça az sayıda çalışma yapılmıştır. Uluslararası literatürde ise konu ile ilgili yeterli çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışmaların çoğunlukla kavramsallaştırmaya ilişkin bilimsel bir temelin oluşturulabilmesi amacıyla yapıldığı ve bu çalışmaların nicel içerikli olduğu gözlemlenmiştir. Yapılan çalışmalar genel anlamda yoksulluk ve yoksul bireyler üzerinden ele alınmıştır. Yapabilirlikler yaklaşımının toplumsal cinsiyet odağını kullanarak dezavantajlı kadın gruplarının yaşamsal deneyimlerine değinen yeterli sayıda çalışma bulunmamaktadır. Tüm bunlar doğrultusunda; bu çalışmayla, literatürde var olan söz konusu eksikliklere katkı sağlanabileceği düşünülmektedir.

Araştırmanın ortaya çıkışına Martha Nussbaum'ın toplumsal cinsiyet odaklı yapabilirlikler yaklaşımı yorumu önyak olmuştur. Ayrıca araştırmacının kişisel ve mesleki merakı araştırmanın yapılmak istenmesinde kaynak noktası olmuştur.

1.12. ARAŞTIRMANIN TANIMLARI

Engelli Çocuğa Sahip Kadınlar: Çocuğu herhangi bir sebeple (doğuştan ya da sonradan) engelli olan kadınlar.

Sosyal Yardım: Engelli çocuğa sahip kadınlara devlet eliyle verilen yardımların tümü.

Engelli Çocuğa Sahip Kadınların Yapabilirlikleri: Engelli çocuğa sahip kadınların ne olabileceği ve neler yapabileceği, potansiyelleri ve eylemleri.

Kadın Yoksulluğu: Toplumdaki yapısal eşitsizlikler sebebiyle kadınların, yoksulluğu erkeklerden daha farklı deneyimlemesi durumu.

1.13. ARAŞTIRMANIN VARSAYIMLARI

Araştırmaya veri sağlamak üzere oluşturulan veri toplama aracının veri sağlamak açısından uygun olduğu ve öznelerin görüşme sorularına dürüslükle cevap verdiği varsayılmıştır.

1.14. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Araştırmanın sınırlılıkları:

- Araştırmanın öznelerine ulaşma ve veri toplama aşamasında sürecin COVID-19 pandemisinin devam ettiği döneme denk gelmiş olması nedeniyle görüşmelerin tamamının sesli ve görüntülü arama yapılarak gerçekleştirilmesi ve bu durumun teknik açıdan (telefon bağlantısıyla ilgili sorunlar dolayısıyla görüşmelerin kesilebilmesi ve yine aynı nedenden görüşme deşifrelerinde bazı seslerin zorlukla anlaşılabilmesi) bazı zorluklara neden olmasıdır.
- Veri toplama sürecinde Türkiye’de yaşanan ekonomik değişimler nedeniyle sosyal yardım miktarlarında artış yaşanmıştır. Araştırmanın verileri toplanmaya başladığında 1800 TL olan engelli bakım aylığı, verilerin toplanması sonlandırılırken 2300 TL olmuştur. Sosyal yardım miktarının artmasına rağmen alım gücü döviz bazlı olarak daha da düşmüştür. Pazardaki fiyatlarda da çeşitli artışlar yaşandığı için engelli çocuğa sahip

kadınların alım gücü ile ilgili bilgiler, bu sınırlılıklar göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir.

2. BÖLÜM: YÖNTEM

2.1. ARAŞTIRMANIN MODELİ

Araştırma, insan deneyiminin görüldüğünden daha derin anlamlarını kavramayı amaçlayan (Krysiik ve Finn, 2015) nitel araştırma deseniyle tasarlanmıştır. Nitel araştırma, belli olgu ya da olayları kendi doğal ortamları içerisinde çok yönlü ve uzun süreli olarak derinlemesine incelemektir. Creswell (2013: 43-45) nitel araştırmayı, başka yazarların ortaya attığı tanımlamalardan yola çıkarak ana özellikleri ile açıklamıştır ve bu açıklamaya göre nitel araştırma için; doğal ortamda, araştırmacının temel araç olduğu, gözlem, görüşme, doküman analizi toplama gibi çeşitli veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, verilerin tümevarımsal biçimde bilgi bölümleri şeklinde düzenlendiği yani kod, kategori ve temalar halinde “aşağıdan yukarıya” doğru analiz edildiği ve bu hiyerarşik oluşumdan sonra tündengelimli akıl yürütmenin kullanılmasıyla analizin şekillendirildiği bir araştırma yöntemi ifadelerini kullanmıştır. Nitel araştırma deseninde planlanan bu araştırma bir anlatı araştırmasıdır. Anlatı araştırması, nitel araştırmanın fenomenoloji, kuram oluşturma, etnografi ve durum çalışması gibi nitel araştırma yaklaşımlarından biridir. Anlatı araştırması, araştırmacının bireylerin yaşamlarını incelediği ve birey ya da bireylerden kendi yaşamları hakkında öyküleri talep ettiği bir inceleme desendir. Bireylerden elde edilen bu bilgiler, genellikle araştırmacı tarafından bir anlatı kronolojisi içerisinde tekrar hikayelenir ya da anlatılır (Creswell, 2017). Bu araştırmada nitel araştırma tekniklerinden derinlemesine görüşme kullanılmıştır. Derinlemesine görüşme; belirli bir fikir, program ya da durum hakkındaki bakış açılarını araştırmak için az sayıda özneye yoğun bireysel görüşmeler yapılmasını içeren nitel bir araştırma tekniğidir. Örneğin öznelere, personele ve bir programla ilgili diğer sistemlere programla ilgili deneyimlerini ve beklentilerini, programın işlerliği ile ilgili düşüncelerini, geçirdiği süreci ve sonuçlarını ve sonuç olarak algıladıkları herhangi bir değişikliği sorabiliriz. Derinlemesine görüşmeler, bir kişinin düşünceleri ve davranışları hakkında ayrıntılı bilgi edinmek ya da yeni sorunları derinlemesine araştırmak istediğinizde yararlıdır. Bu görüşmeler genellikle diğer verilere bağlam sağlamak, programda nelerin olduğuna ve neden olduğuna dair daha eksiksiz bir resim sunmak için kullanılır. Potansiyel öznelere, grup görüşmelerinde konforlu hissetmediğinde ya da grup

ile paylaşmak istemediği düşüncelerin var olduğu durumlarda ve araştırmacının öznelere bireysel görüşlerine ihtiyaç duyması durumunda da derinlemesine görüşme kullanılır (Boyce ve Neale, 2006). Bu araştırmada engelli çocuğa sahip kadınların aile içinde yoksulluk deneyimleri onlarla görüşülerek derinlemesine inceleneceği için derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Nitel desenli araştırmalarda örneklem büyüklüğü araştırma tekniğine göre farklılık gösterebilmektedir. Örneğin anlatı araştırmalarında geniş katılımı ortak bir hikayenin oluşturulduğu örneklerle birlikte bir ya da birkaç kişi ile yapılan birçok araştırma örneği de bulunmaktadır (Kerlinger ve Lee, 1999).

Bu çalışmada sosyal yardım alan engelli çocuğa sahip kadınların yoksulluk deneyimleri ve yapabilirlikleri, bulgular kısmında anlatı analizi tekniğinden yararlanılarak tartışılmıştır.

2.2. ARAŞTIRMANIN ÖZNELERİ

Araştırmanın çalışma grubunu; sosyal yardım alan engelli çocuğa sahip kadınlar oluşturmaktadır. Bu grubun tercih edilmesinin temel sebebi bu kadınların yapabilirlik yoksulluklarının gözle görülebilir biçimde belirgin olmasıdır. Yoksulluk boyutunu da araştırmaya dahil etmek amacıyla engelli çocuğa sahip olan kadınlar örnekleminde sosyal yardım alan kadınlar ile görüşülmesi kararı alınmıştır. Sosyal yardım alan engelli çocuğa sahip kadınların yoksulluk deneyimlerinin ve anlatılarının araştırmanın amacına daha uygun olacağı göz önünde bulundurularak bu sınırlandırmaya gidilmiştir. Bununla birlikte, öznelere araştırmaya dahil olabilmesi için alınan sosyal yardımların Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları aracılığıyla alınması gerekli görülmüştür. Devlet eliyle yapılan bu sosyal yardımların niteliği ile ilgili ortak bir fikirlerin beyan edilebilmesi ve bu yardımlara eleştiri getirebilmek adına bu kriter önem arz etmektedir.

Nitel desenli araştırmalarda kullanılan tekniğe de bağlı olarak özne sayısı değişiklik göstermektedir. Krysik ve Finn (2015: 192)'in de ifade ettiği gibi nitel araştırma yöntemi, amacı genellenebilirlikten ziyade anlama/kavrama olan çalışmalarda kullanılmaktadır. Bu çalışmalarda veri toplama genellikle ortaya yeni bilgi çıkmayana kadar yani öznelere gelen cevaplar tekrara düşene kadar devam eder. Buna doyma/doygunluk

noktası denir (2015: 192). Dolayısıyla nitel araştırmalarda, hedeflenmiş bir özne sayısına erişebilmekten çok doygunluk noktasına ulaşılabildiğinde araştırmayı sonlandırabilmek söz konusudur. Buradan yola çıkarak özne sayısının belirlenmesinde doygunluğa ulaşmanın temel belirleyicilerden biri olduğunu söylemek mümkündür. Bu kapsamda araştırmacı yapılan derinlemesine görüşmeler ve gözlemler doğrultusunda; öznelerden alınan cevapların kendisini tekrar etmesi, yeni bir bilgi elde edilememesi ve çalışmanın amacını ve problemini karşılayan bulguların elde edildiğinin düşünülmesi ile doygunluk noktasına ulaşmıştır. Araştırmanın problemi ve amacı doğrultusunda toplam 20 özneyle yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu öznelere ulaşmada kartopu örnekleme tekniği kullanılmıştır. Bu teknikte herhangi bir şekilde evrendeki birimlerden birisiyle bağlantı kurulur. Sonra bağlantı kurulan kişinin yardımı ile bir başkasına ulaşılır, aynı şekilde ulaşılan yeni kişi aracılığıyla yeni bir bağlantıya daha ulaşılmaya çalışılır. Kartopu örnekleme tekniği, evreni oluşturan birimlere erişmenin zor olduğu ya da evren hakkındaki bilgilerin (büyüklük ve bilgi derinliği vb.) eksik olduğu durumlarda kullanılmaktadır (Patton, 2005). Araştırmada görüşülen öznelere görüşme sonunda ulaşabileceğimiz başka bir engelli çocuğa sahip kadın tanıdığının olup olmadığı sorulmuştur. Böylelikle yeni öznelere ulaşmak mümkün olabilmıştir.

Özneler Ö1, Ö2 ...Ö20 şeklinde isimlendirilmiştir. Araştırmaya katılan 20 özneyi tanıtıcı bilgiler aşağıdaki Tablo 1’de detaylı bir şekilde verilmiştir.

Tablo 1. Özneleri Tanıtıcı Bilgiler

İsim	Yaş	Eğitim Durumu	Mesleği	Medeni Durumu	Çocuk Sayısı	Çocuk Engel Durumu	Engelli Çocuk Sayısı	Yaşadıkları Şehir
Ö1	56	İlkokul mezunu	Şoför	Evli	İki çocuk	MMR	1	Ankara
Ö2	56	İlkokul mezunu	Ev hanımı	Evli	İki çocuk	CP	1	Ankara
Ö3	46	İlkokul mezunu	Ev hanımı	Evli	Üç çocuk	Otizm	1	İstanbul
Ö4	46	İlkokul mezunu	Ev hanımı	Evli	Dört çocuk	Zihinsel bedensel engel	1	Rize
Ö5	47	İlkokul mezunu	Ev hanımı	Evli	Dört çocuk	Zihinsel bedensel engel	1	Ankara
Ö6	47	İlkokul mezunu	Ev hanımı	Evli	Altı çocuk	Epilepsi ve bedensel engel	1	Yozgat
Ö7	45	İlkokul mezunu	Ev hanımı	Evli	Üç çocuk	Bedensel engel	1	Ankara
Ö8	58	Ortaokul mezunu	Ev hanımı	Evli	Dört çocuk	Bedensel engel.	1	Yozgat
Ö9	57	İlkokul mezunu	Fabrika işçisi	Evli	Bir çocuk	CP	1	Ankara
Ö10	52	Okula gitmedi	Temizlik görevlisi	Bekar	Bir çocuk	Zihinsel ve bedensel engel	1	Ankara
Ö11	49	İlkokul mezunu	Ev hanımı	Evli	Üç çocuk	Zihinsel ve bedensel engel	2	Rize
Ö12	36	Lisans mezunu	Optisyenlik	Evli	İki çocuk	hemofili	2	Yozgat
Ö13	38	İlkokul mezunu	Evhanımı	Evli	Üç çocuk	hidrosefali	2	İstanbul
Ö14	38	İlkokul mezunu	Temizlik görevlisi	Evli	Bir çocuk	Zihinsel davranış bozukluğu	1	Yozgat
Ö15	44	İlkokul mezunu	Ev hanımı	Evli	Üç çocuk	MR	1	Ankara
Ö16	40	Ortaokul mezunu	Ev hanımı	Evli	Bir çocuk	Otizm	1	İstanbul
Ö17	43	İlkokul mezunu	Temizlik görevlisi	Evli	Üç çocuk	Zihinsel ve bedensel engel	1	Ankara
Ö18	31	Ortaokul mezunu	Ev hanımı	Evli	Bir çocuk	Otizm	1	İstanbul
Ö19	42	İlkokul mezunu	Ev hanımı	Evli	Üç çocuk	Epilepsi	1	Ankara
Ö20	51	İlkokul mezunu	Ev hanımı	Evli	Dört çocuk	Bedensel engel	1	İstanbul

Özneleri tanıtıcı bilgiler tablosu incelendiğinde; grubun yaş ortalaması 46 iken, en genç özne 31, en yaşlı özne 58 yaşındadır. Öznelerin eğitim düzeyi genel olarak düşüktür. Sadece 1 üniversite mezunu ve 3 ortaokul mezunu vardır. Diğer özneler arasında, 1 kadının resmi bir eğitimi yoktur ve diğer 14'ü ilkokul mezunudur.

Tanıtıcı bilgilere ek olarak, öznelerin düzenli ya da düzensiz olarak aldıkları sosyal yardım türleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2. Öznelerin Faydalandığı Sosyal Yardım Çeşitleri

Özneler	Sosyal Yardım Çeşitleri
Ö1	Engelli bakım aylığı, belediye kıyafet yardımı
Ö2	Engelli aylığı, belediye gıda paketi
Ö3	Engelli bakım aylığı
Ö4	Engelli bakım aylığı
Ö5	Engelli bakım aylığı, engelli aylığı
Ö6	Engelli bakım aylığı
Ö7	Engelli bakım aylığı
Ö8	Engelli aylığı
Ö9	Engelli bakım aylığı
Ö10	Engelli bakım aylığı, engelli aylığı, dul/yetim aylığı
Ö11	Engelli bakım aylığı, bez yardımı
Ö12	Engelli bakım aylığı
Ö13	Engelli bakım aylığı
Ö14	Engelli aylığı, belediye para yardımı
Ö15	Engelli bakım aylığı, belediye temizlik yardımı, belediye gıda paketi, belediye yüzme günleri
Ö16	Engelli bakım aylığı, belediye para yardımı, Vakıfbank bursu
Ö17	Engelli bakım aylığı
Ö18	Engelli bakım aylığı
Ö19	Engelli bakım aylığı
Ö20	Engelli bakım aylığı

Görüşülen kişiler için temel kamu hizmetlerinden biri sosyal yardım sistemidir. Öznelerin tamamı SYDV'lerden en az bir tür sosyal yardım almaktadır. Devlet, belediyeler ve Sivil Toplum Kuruluşları, engelli çocuğa sahip kadınlara çeşitli sosyal yardımların sağlayıcılarıdır. Öznelerden 17'si SYDV'lerden sağlanan evde bakım aylığını almaktadır. Bu nakdi yardımın miktarı görüşmelere başladığında ilk yarıda 1800 TL olmak üzere iken, görüşmelerin diğer yarısında yardım miktarı artırılmış ve 2300 TL olarak alınmaya başlanmıştır. Bu durum araştırmanın sınırlılıklarından biri olmuştur. Kadınların 3 tanesi yalnızca çocuklarına tahsis edilen engelli aylığını kullanırken 4 kişi/aile hem evde bakım hem de engelli aylığı almaya uygun görülmüştür. Engelli aylığı, engelli bireylere sağlanan nakdi yardımı temsil eder ve onun güncel miktarı ise 1200 TL'dir.

Tabloda gösterilen yardımlardan düzenli olanları evde bakım aylığı, dul/yetim aylığı ve engelli aylığıdır. Diğer sosyal yardımlar ise düzensiz olarak öznelerin faydalandığı yardımlardandır. Dul/yetim aylığı alan yalnızca 1 özne(Ö10) vardır, eşinden ayrıldığı için ve asgari düzeyde bir yaşantı sürdüremediği için dul/yetim aylığı ve buna ek olarak engelli çocuğunun masrafları için evde bakım aylığı olarak geçimini sürdürmektedir.

2.3. ARAŞTIRMANIN BİLGİ ÜRETME SÜRECİ

Araştırmanın verilerini toplamaya yakın çevremde ailem ve arkadaşlarım aracılığıyla bulduğum sosyal yardım alan engelli çocuğa sahip kadınlarla başladım. Bu kadınlara ulaşmada anne ve babamın bana büyük destekleri oldu. Aile dostlarımızı bir bir arayarak çevrelerinde sosyal yardım alan engelli çocuğa sahip kadınlar olup olmadığını sordular. Bağlantı bulduğum, telefon numaralarını aldığım kadınları kimin aracılığı ile aradığımı anlatarak araştırmamda katılımcı olması için davet ettim. Olumlu cevap aldığım özneler ile randevulararak sonraki görüşme süreçlerini planladım. Görüşmelerin tamamını sesli ve görüntülü aramalar aracılığıyla gerçekleştirdim. Bu aracı kullandığımız için görüşmelerin saatini günün öznelere uygun olan herhangi bir saatinde gerçekleştirmeye çalıştım. Öznelerin büyük çoğunluğu gün içerisinde ev işleri ve çocuklarının bakımı ile meşgul olduğu için akşam geç saatlerde müsait oldular. Bu geç saatlerde yüz yüze bir araya gelmek istemiş olsaydık bu araştırmamız için şüphesiz bir sınırlılık olacaktı. Başta COVID-19 pandemisi nedeniyle yüz yüze görüşmeler yapmayı seçmemiş olsak da yüz

yüze görüşmenin tercih edilmemesinin anlamlı başka bir sebebinin olabileceği de bu şekilde ortaya çıktı. Ayrıca, gözlemlerime göre engelli çocuğa sahip kadınlar kendilerini dinleyen kişi ile yüz yüze olmadığında daha konforlu olup daha fazla paylaşımda bulundu. Bazı görüşmelerde dinleyici olmak benim için çok zor oldu. Öznelerin paylaştığı hassas hikayelere araştırmacı kimliğimi kaybetmeden cevaplar vermiş olsam da görüşmeyi tamamladıktan sonra bazı katılımcılara ekstra sıcaklık gösterme ihtiyacı hissettim. Dinlediğim anlatılar kendi içimde de birtakım çözümler ve dönüşümler yaşamama sebep oldu. Veri toplama sürecinin sonuna yaklaşırken yaptığım görüşmeleri daha olgun bir tutumla gerçekleştirdim. Son aşamada alacağım cevapları artık tahmin edebiliyordum ve katılımcılara ulaşmam da zorlaşmaya başlayınca doyum noktasına ulaştığımı anladım.

Çalışmanın oluşum süreci Ocak 2021’de başladı. Araştırmanın verileri ise Ocak 2022 - Mart 2022 tarihleri arasında toplandı ve çalışma Mayıs 2022’de tamamlandı. Başta benim Ankara’da ikamet etmem sebebiyle, engelli çocuğa sahip ve sosyal yardımlardan yararlanan kadınlarla görüşmeleri Ankara içinde yapmayı düşünürken sesli ve görüntülü arama yöntemini kullanma kararı almamla birlikte Türkiye’nin 4 farklı şehrinde yaşayan kadınlarla görüşülme imkanı oluşturdum. Bu şehirler Ankara, İstanbul, Yozgat ve Rize oldu. Toplamda 20 kadın ile görüştim.

Araştırmada veri toplama aracı olarak sosyo-demografik bilgileri içeren kişisel bilgi formunun yanı sıra yarı yapılandırılmış görüşme formu kullandım. Görüşme yapmadan önce araştırmanın amacı ve kapsamı konusunda aydınlatılmış gönüllü olur formu kullanılarak öznelere bilgi verdim. Araştırmada öznelerin anlatılarını, onların gönüllü olmasına dayalı olarak sesli kayıt altına aldım. Öznelerle yapılan görüşmelerin hepsini şifreleyerek kişisel bilgisayarımda kayıt altına aldım. Öznelerin kimliğinin gizlenmesi amacıyla her bir öznenin ismini gizli tuttum. Yapılan görüşmelerin hepsini transkript ederek ulaşılan veriler için anlatı analizi yaptım. Araştırma sürecinde ve sonrasında objektif olmaya çalıştım. Görüşmeler sırasında manipülatif sorular sormamaya özen gösterdim. Görüşmelerin zaman ve mekanlarının öznelerin günlük yaşamlarını bozmamasını ve özne ile aramda hiyerarşi duygusu oluşturmamasını sağladım. Zaman

zaman, görüşülen kişilerin konforsuz olmasını önlemek ya da olumsuz bir tepki almamak için gerekli olduğu durumlarda bazı soruları gizledim.

2.3.1. Öznelerin Bilgisine Ulaşma Araçları

Araştırmanın nitel çalışma deseniyle yapılmış olması nedeniyle derinlemesine görüşmelerle veri toplanmış ve veri toplama aracı olarak kullanmak üzere yarı yapılandırılmış görüşme formu (EK-3) hazırlanmıştır. Görüşme formunun şekillendirilmesinde; Sarazin (2012)'in Zambia'daki engelli kadınların yapabilirlikleri üzerine yaptığı doktora sonrası araştırmasında kullandığı soru formu ve Şavlı (2017)'nin Samsun'daki yoksulların yapabilirlikleri üzerine yaptığı çalışmasında kullandığı soru formu fikir edinmede yararlanılmış kaynaklardır.

Görüşme formu oluşturulduktan sonra toplam 4 kişiyle rehber görüşme formunun geliştirilebilmesi ve kuramsal çerçeveye katkı sağlayabilmesi açısından pilot görüşme yapılmış olup sorularla ilgili bu öznelerden geri bildirim istenmiş ve bu kadınlar tarafından soruların genellikle açık, anlaşılır, kapsayıcı ve empatik olduğu ifade edilmiştir. Anlaşılmayan ya da anlam karmaşası oluşturan sorular yeniden yapılandırılmıştır. Sonrasında, kadınlar soruların kendilerini rahatsız etmediğini belirtmiş olup bir özne ancak bu yöntemi/soruları kullanarak bu konuya eğilebileceğini ifade etmiştir. Anlatı araştırmalarında öznenin hikayesinin bölünmemesi ve yönlendirmelerden kaçınılması adına açık uçlu, kapsamlı ve sayıca az soru kullanılması esastır. Araştırmacının görüşmeyi yönetme biçimi ve hikayeyi alma/dinleme biçimi de oldukça önem taşır.

Araştırmacı ve özneler arasında bir güven bağı oluşturmak için görüşmelere başlamadan önce öznelere araştırma ile ilgili bilgilendirmeler yapılmıştır. Araştırmanın içeriği, problemi ve amacı öznelere net bir şekilde açıklanmıştır ve görüşmelerin transkripsiyonunun daha kolay yapılabilmesi amacıyla ses kaydı alınıp alınamayacağı sorulmuştur. Öznelere görüşmeler sırasında toplanan bilgilerin üçüncü şahıslarla paylaşılmayacağı konusunda güvence verilmiştir. Öznelerin tamamı ses kaydı

alınmasının sorun olmayacağını ifade etmiştir. Araştırmanın tanıtımının yapıldığı ve görüşme saatinin kararlaştırıldığı bu ilk görüşmeler genellikle kısa sürmüştür.

COVID-19 pandemisinin dünya üzerindeki etkisi nedeniyle pandemi sonrası araştırmalarda sıklıkla çevrimiçi araçların kullanıldığını görmekteyiz. Başta yüz yüze yapılması planlanan bu araştırmanın, telefon görüşmelerinde öznelere daha konforlu hissettiğinin araştırmacı tarafından gözlemlenmesi ile birlikte, görüşmelerinin sesli ve görüntülü arama kullanılarak yapılmasına karar verilmiştir.

Görüşmelerden en uzununu 1 saat 48 dakika 51 saniye; en kısa olanı 28 dakika 8 saniye sürmüştür.

Öznelere 8'i görüşme bittikten sonra yaptığı paylaşımlar sonrasında hafiflediğini, bu görüşmeyi yaptığı için çok memnuniyet duyduğunu dile getirirken 3 kadın buna ek olarak engelli çocuğa sahip olan arkadaşlarına da tavsiye edeceğini ifade etmiştir.

Bu çalışma, engelli çocuğa sahip kadınların yapabilirliklerini Türkiye bağlamında incelemeye çalışmaktadır. Bu araştırma, engelli çocuğa sahip kadınların hangi yapabilirliklere ne ölçüde sahip oldukları ve bu temel yapabilirliklerin gelişmesini engelleyen en önemli faktörlerin neler olduğu sorularını araştırmaktadır. Bu sorulara cevap verebilmek için öncelikle yoksulluk ve yapabilirlikler yaklaşımı olmak üzere iki temel konuda literatür taraması yapılmıştır. Bu literatür taraması kadın yoksulluğu, engellilik, annelik, engelli çocuğa sahip kadınlar konu başlıkları altında devam etmiştir. Bu aşamadan sonra araştırmacı tarafından saha çalışması yapılmıştır.

Başlangıç için, engelli çocuğa sahip kadınların yapabilirliklerini anlatıları içinde araştırmak için bir dizi göstergenin geliştirilmesi gerekmiştir. Bu çalışmada kullanılacak ilgili yapabilirliklerin listesi, Robeyns (2005) tarafından önerilen adımlar izlenerek oluşturulmuştur. Önce beyin fırtınası yapılmış, ardından çeşitli bilim insanlarının listelerini içeren yapabilirlikler literatürü incelenmiştir. Bu adımı, yapabilirlikler ve

yoksulluk kapsamında Türkiye bağlamının incelenmesi izlemiştir. Son olarak, liste diğer araştırmacılar(3) ile tartışılmıştır. Buna göre aşağıdaki liste oluşturulmuştur.

Tablo 3. Seçilmiş/Oluşturulmuş Yapabilirliklerin Listesi

1) Yaşam ve sağlık (fiziksel ve mental iyilik hali)	Beden ve ruh sağlığı yerinde olmak, her türlü şiddetten korunmak ve beden bütünlüğü sahip olmak
2) Barınma ve fiziksel çevre	İyi barınma olanaklarına sahip olmak, güvenli ve memnun edici bir ortamda yaşamak
3) Eğitim ve bilgi	Eğitim hakkına sahip olabilmek ve bilgiyi kullanabilmek ve üretebilmek
4) Gelir ve refah	Asgari düzeyde bir gelire sahip olup asgari geçim standartlarını sağlamak
5) Kamu hizmetlerine erişim	Eğitim, sağlık, ulaşım vb. kamu hizmetlerine erişim ve bunlardan yararlanma.
6) Aile	Aile ile iyi ve uyumlu bir ilişkiye sahip olmak
7) Sosyal ilişkiler	Sosyal ağların bir parçası olabilmek ve sosyal destek alabilmek

2.5. ANALİZ SÜRECİ

Araştırmacı veri toplama sürecinde planlı bir süreç gözetmiş, bu süreçte araştırmacı günlüğü tutmuştur. Yapılan görüşmelerdeki gözlemler, düşünceler ve önemli görülen hususlar araştırma bütünlüğü için kayıt altına alınmıştır. Veri toplama sürecinde herhangi bir veri kaybının yaşanmaması ve görüşmelere yönelik kişisel notların da göz önünde bulundurulması için; görüşmeler yapılmaya devam ederken araştırmacı, bir yandan yapılan görüşmelerin transkripsiyonunu yaparak analize hazırlık aşamasına giriş yapmıştır. Görüşmeler yapılırken bir yandan transkripsiyonun yapılmasının doyum noktasını tespit etmede yardımcı olacağı düşünülmüştür. Görüşmelerin transkripsiyonu toplamda 440 sayfa ve 229160 kelime tutmuştur. Görüşmeler bitirildikten ve her birinin transkripsiyonu tamamlandıktan sonra bu transkriptler araştırmacı tarafından 3'er kez okunmuştur ve bu aşamada MAXQDA Analytics Pro yazılımına veriler işlenip kodlama yapılmaya başlamadan önce oluşabilecek muhtemel temalar ile ilgili fikir edinmeye çalışılmıştır. Çalışmaya başlarken soruların hazırlanılması için kullanılan ana

yapabilirlikler listesi analiz aşamasında temaları oluştururken rehber olarak kullanılmıştır.

MAXQDA yazılımında kodlama yapmaya başlamadan önce araştırmacı bu yazılım ile alakalı gerekli eğitimleri alarak yazılımı kullanabilir duruma gelmiştir. Sonrasında görüşmelerin her biri yazılım içerisinde tekrar tekrar okunarak kodlamalar yapılmıştır. Birinci kodlama işlemi tamamlandıktan sonra aynı metinlerin üzerinden tekrar geçilerek ikinci bir kodlama turu gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte çalışmada eş kodlayıcı kullanılmıştır. MAXQDA yazılımına hakim olan başka bir araştırmacı eş kodlama yapmayı kabul etmiştir ve çalışmaya katkıda bulunmuştur.

Sorular belirli yapabilirlikler listesi göz önünde bulundurularak hazırlandığı için kodlama sonrası verilerin genel olarak başta paylaşılan yapabilirlikler listesi başlıkları altında toplandığı gözlemlenmiştir. Yapılan kodlamalar kategorize edilerek temalar ve kategoriler oluşturulmuştur. Her bir kategori birer yapabilirlikler boyutu olarak ele alınmıştır. Aşağıdaki tabloda kodlamalar sonucu oluşan temalar, kategoriler ve sorgulama yöntemi olarak hangi soruların cevaplarının bu kodları içerdiği (sorgulama yöntemi) gösterilmiştir.

Tablo 4. Yapabilirlik Boyutları ve İlgili Sorgulama Yöntemleri

		Yapabilirlikler Boyutu	Sorgulama Yöntemi
Yapısal Yapabilirlikler	Fiziksel ve Maddi İyi Olma Hali	Eğitim ve Bilgi	Görüşme, S2
		Gelir ve Refah	Görüşme, S2,5,6,7,8,9
		Barınma ve Fiziksel Çevre	Görüşme, S2,6,8,9
	Kamu Hizmetleri ve Katılım	Kamu Hizmetlerine Erişim	Görüşme, S2,4,6,7,8
		Katılım	Görüşme, S5
Psikososyal Yapabilirlikler	Psikososyal iyi olma hali ve sosyal ağlar	Yaşam ve Sağlık (fiziksel ve mental iyi olma hali)	Görüşme, S2,3,4,5,6,9
		Sosyal İlişkiler	Görüşme, S2,5,7,8
		Aile ve Arkadaşlık	Görüşme, S2,3,4

3. BÖLÜM: ANALİZ

ENGELLİ ÇOCUĞA SAHİP KADINLARIN YAPISAL VE PSİKOSOSYAL YAPABİLİRLİKLERİ

Bu tezin önceki bölümlerinde, son yıllarda kalkınma paradigmasının değiştiği ve insani gelişmenin ve insanların yapabilirliklerinin artırılmasının toplumlar tarafından önemli kalkınma hedefleri olarak ele alınmaya başlandığı ifade edilmiştir. Bu durum göz önünde bulundurularak gerçekleştirilen analiz çalışmasında yapılan tüm kodlamaların yapısal yapabilirlikler ve psikososyal yapabilirlikler ana temaları altında toplandığı görülmüştür. Bu sebeple engelli çocuğa sahip kadınların yapabilirliklerine ilişkin çalışmanın bulguları burada yapısal yapabilirlikler ve psikososyal yapabilirlikler olmak üzere iki ana başlık altında sunulacaktır.

3.1. YAPISAL YAPABİLİRLİKLER

Yapısal yapabilirlikler, insanları çevreleyen yapılardan ve çevreden kaynaklanan yapabilirlik boyutlarını ifade eder. Bu yapabilirlikler yapılan detaylı kodlama sonucunda kodların bir araya gelmesi ile iki farklı kategoride toplanmıştır: Fiziksel ve maddi refah ile kamu hizmetleri ve katılım. Fiziksel ve maddi refah kategorisinde, eğitim ve bilgi, gelir ve refah ile barınma ve fiziksel çevre kavramsallaştırması sunulmuştur. Öte yandan, bu kategori aynı zamanda eğitim, sağlık, sosyal hizmetler ile eğlence ve kültürel hizmetler gibi kamu hizmetlerine erişimi de içermektedir. Ayrıca sivil ve siyasi hayata katılıma elverişli bir ortam da yapısal boyutun önemli bir parçası olarak değerlendirilebilir. Bu boyutları test etmek için öznelerin anlatılarının detaylı kodlaması yol gösterici olmuştur.

3.1.1. Fiziksel ve Maddi İyi Olma Hali

Yapısal yapabilirlikler temasının ilk kategorisi Fiziksel ve Maddi İyi Olma Hali başlığı ile bulgularda yerini almıştır. Bu başlık altında barınma ve sosyal çevre, gelir ve refah ile eğitim ve bilgi alt kategorileri yer almaktadır.

Barınma ve Fiziksel Çevre

Yaşamak için barınma ve sağlıklı bir yaşam sürmeye uygun fiziki çevreye sahip olmak, bireylerin hayatta kalabilmeleri için çok önemli işlevlerdir. Rachal Bratt (2002)'ın belirttiği gibi, iyi barınma imkanları, iyi zihinsel ve fiziksel sağlıkla pozitif olarak ilişkilidir ve fiziksel olarak yetersiz barınma, farklı sorunların oluşmasına sebep olabilmektedir. Fiziksel olarak yetersiz barınma koşulları aile refahını tehlikeye atmaktadır. Barınma ortamı diğer yaşamsal deneyimlere ortam sağladığı için temel boyutlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Bu bölümdeki bulgular, öznelerin fiziksel çevresi, evlerinin mülkiyet durumu, yaşam koşullarını nasıl değerlendirdikleri ve mahallelerinin güvenlik durumu ile ilgili konulardan oluşmuştur.

Öznelerin çoğu kentlerin belirli gecekondu mahallelerinde ya da köy evlerinde dünyaya gelmiş ve çocukluklarını burada geçirmiştir. Bu bölgeler, sakinlerinin genelde yoksul olduğu bölgelerdir. Bu eski yerleşim alanlarında 25 yıldan daha eski yapılar bulunmaktadır. Şehirdeki öznelerin tamamı ise apartmanlarda yaşamıştır ve bu öznelerin önemli bir çoğunluğu iyi durumda olmayan evlerde büyümüştür. Daha sonra çevrelerinde benzer koşullarda yaşayan insanlarla erken evlilikler yaparak kendilerini bu eski ev döngüsünün içinde bulmuşlardır. Eski ve kullanışsız olan evler, engelli çocuğun ihtiyaç duyduğu yaşam alanını ona sağlamamaktadır. Yoksul olup da engellilik sebebiyle çifte dezavantajlı olan bireyin yapabilirlik setleri engelli olmayan yoksul bireylerle eşit olmamalıdır. Aynı şekilde engelli çocuğa sahip yoksul kadınların yapabilirlik setleri ile yalnızca yoksulluk dezavantajını taşıyan bir erkek bireyin aynı olmaması gerektiği gibi. Yaşanılan evler engelli çocuklara ve bakım verenlerine hizmet edecek fonksiyonel nitelikleri taşımamakla birlikte fiziksel olarak ortalama bir yoksul bireyin barınma ortamı ile benzer özellikleri taşımaktadır. Öznelerin yarısı genel olarak barınma koşullarından memnun olmadığını ifade etmiştir.

“Evimiz çok rutubetli, burada yaşamak istemiyorum ama başka seçeneğim yok” (Ö4, Rize, 46).

“Evimden hiç memnun değilim, etrafta karıncalar çok ve çok nemli” (Ö11, Rize, 49).

Araştırmanın öznelerinin büyük çoğunluğu kırsal kesimlerde büyümüşlerdir. Bu kırsal alanlar ilçe merkezlerine çok yakın olmakla birlikte Türk kırsal alanlarının klasik özelliklerini taşımaktadır. Bu bölgelerde, insanların ana ekonomik gelirleri tarım ve hayvancılıktan gelmektedir. Ancak tarımın gerilemesine paralel olarak insanlar gelirlerinin önemli bir kısmını kaybetmiştir ve öznelerin söylemlerine göre günümüzde tarım sektöründe eskisi kadar yoğun çalışılmamaktadır.

“hadi bağ işine git, hadi çapa işine git, keçi koyun süt sağ, ben yaylada davar çok sağdım” (Ö1, Ankara, 56)

Kırsal kesimde büyüyenler mahallenin güvenliği ile ilgili herhangi bir şikayette bulunmamıştır. Bu aynı zamanda kırsal alanların özellikleriyle de paralellik göstermektedir çünkü bu alanlarda herkes birbirini tanımaktadır. Ancak bu kırsal alanlardaki yaşam koşulları, eğitim ve istihdam olanaklarını etkilemektedir. Kırsal kesimde büyüyenlerin eğitim düzeyleri çok düşüktür. Kırsal kesimde de eğitimin gerekliliği algısı olumlu yönde değişmekle birlikte, kırsal kesimde okulların kapanması, ortaokul ve liseye açık öğretime geçilmesi eğitimin devamını güçleştirmektedir. Eğitim ve beceri eksikliği ile birlikte kırsal alanların sınırlı ekonomik imkânları, insanları tarımda çalışmaya ya da hiç çalışmamaya zorlamaktadır. Bu şartlarda genellikle aile reisi rolünde olan baba kız çocuklarını okula başta ekonomik olmak üzere çeşitli sebeplerden göndermemektedir. Diğer bir yaygın güçlü sebebin de aileler üzerindeki “kız çocukları okumaz, okutulmaz” algısı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. 20 kadından 11’i okula devam etmeme sebebi olarak “ailenin/babanın okula göndermemesi”ni sebep olarak dile getirmiştir. Kadınlardan 5’i ise çocukken çalıştıkları için okula devam etmediklerini ifade etmiştir. Bununla birlikte kadınların büyüdüğü ailelerin erkek çocuklarının okula gönderilme önceliğinin ifadelerde vurgulandığını da söylemek gerekir. Kadınlar ifadelerinde “okula abim gitti” ve “okula oğlan kardeşimi yolladık” vb. ifadeler kullanmışlardır. Okula gitme/gönderilme önceliğinin erkek çocukta olmasının sebebi kırsal kesimlerdeki baskın toplumsal cinsiyet algısıdır.

Öte yandan günümüzde özneler ve ailelerinin, 20’sinden 18’i kiracıdır ve aylık 800-900 TL arasında kira gideri bulunmaktadır. Öznelerin tamamı şu anda şehir merkezinde

yaşamına devam etmektedir. Bu kira rakamı şehirdeki ortalama kiralara göre düşük olsa da; bu hanelerin gelirlerinin düşük olduğu düşünülürken aylık giderlerinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Eski ve genellikle küçük olan bu evler kadınların tabiri ile engelli çocukları için uygun yaşam koşullarını sağlamamaktadır. Ayrıca şehrin daha kırsal kesimlerinde yaşayanların kendilerine ait evleri olduğu ancak bu evlerin de daha iyi yaşam alanlarına sahip olunması için tadilata ihtiyaçları olduğu gözlemlenmiştir.

“...bizim binalarımız da eski, kızım bun alıyor işte bir balkonumuz olsa hani insanlara gir çık her zaman olmuyor mesela balkona çıkardı, evimiz üç oda olsa mesafe uzun olur hani yürümesi gerekir ya işte ev küçük olduğu için...”
(Ö1, Ankara, 56)

“...mesela çocuğumun odası ahır gibiydi küflenmişti duvarlar ortam baya berbattı gardrop yok doğru dürüst ondan sonra dökülüyordu yani ev gecekondu gibiydi...” (Ö15, Ankara, 44)

“...evimiz de çok küçük buralara da kentsel dönüşüm diye konuşuyorlar ama 3 senede mi gelir 5 senede mi gelir...” (Ö1, Ankara, 56)

Bu çerçevede, yeterli barınma hakkının yeterli yaşam standartlarına ulaşmanın ayrılmaz bir parçası olduğunu unutmamalıyız. Saha çalışmasında, insanların güvenli ve temiz su ya da dezenfeksiyon gibi bazı temel altyapı ihtiyaçlarının kamu hükümleriyle karşılanmasına rağmen, uygun fiyatlı yeterli konutlara erişimin daha sınırlı olduğu görülmektedir. Ayrıca, bu evlerin engelli bakımı açısından fonksiyonelliği değerlendirilebilecek bir noktada dahi değildir. Çünkü, engellilik dikkate alınmaksızın duruma bakıldığında bile evlerin mülkiyet durumunun engelli olmayan bireylerin ihtiyaçlarını da karşılamaktan uzak olduğunu söyleyebiliriz.

Mahallelerin güvenliği konusuna gelecek olursak; güvenlik, insanların özgürce hareket etmelerini ve yaşam koşullarından daha memnun olmalarını sağlamaktadır. Çocuk ve genç bireylerin gelişimi için de güvenlik büyük önem taşımaktadır. Bazı araştırmalar, suç,

ergen suçluluğu, okulu terk etme, sosyal ve fiziksel bozukluklar gibi sosyal sorunların mahalle düzeyinde birlikte görülme eğiliminde olduğunu göstermektedir (Sampson, Morenoff ve Gannon-Rowley, 2002). Bu kapsamda güvenlikle ilgili sorularda 14 öznenin mahallelerini güvenli bulduğu, 1 öznenin kendini mahallede güvende hissetmediği ve kalan 5 öznenin ise güvenlik konusunda kararlı cümleler kurmadığı/kullanmadığı söylenebilir. Mahallelerinin güvenli olmadığını söyleyen özne (Ö2), mahallede uyuşturucu kullanan çok sayıda insan olduğunu belirtmiştir. Ö2 ve Ö3, uyuşturucu kullanımının özellikle gençler arasında yaygın olduğunu belirtmişlerdir. Uyuşturucu kullanımı dışında, hırsızlık ve silah kullanımı da mahallelerde bahsedilen sorunlar arasındadır. Araştırma örneklem grubuna gençleri dahil edemese de, kadınlar; çocuklarının güvenliği, özellikle erkek çocuklarının güvenliği, için endişelerini sıklıkla dile getirmişlerdir. Özneler, engelli çocukları için olan endişelerini ise onları hiç yalnız bırakmayarak gidermeye çalışmaktalar.

“...bir şey mi olacak işte hani çocuğum mu bir şey yapacak ya da birileri sana mı bir şey söyleyecek o tedirginlik hep üzerinizde oluyor.” (Ö3, İstanbul, 46)

Öznelerin şehir içi seyahat araçları ile ilgili bilgileri de barınma ve fiziksel çevre başlığı altında verilmesinin uygun olacağı düşünülmüştür. Çünkü özneler ifadelerinde hastaneye gidip gelme konusunda çektikleri fiziksel sıkıntılar üzerinde fazlaca durmuştur. Öznelerden 5’i çocuklarını hastaneye götürürken eşinin arabasını kullandıklarını, 3’ü taksi kullandıklarını kalan 12’si ise toplu taşıma araçlarını kullandıklarını ifade etmiştir. Kadınların bu noktada ifade ettiği zorlukların başında çocukların hastaneye götürürken taşınmaması gelmektedir. Eşlerinin engelli çocuklarını kabul etmediği ve çocuğun bakımına hiç katkı sunmadığı durumlarda kadınlar, bedensel engelli çocuklarını hastanelere götürürken ciddi zorluklar yaşadıklarını belirttiler. Bu kadınlar hikayelerinin geneline bakıldığında çocukluk ve gençlik gelişim dönemlerini doyasıya yaşayamadan evlilikler yapmış ve hayata atılmıştır. Bu noktada araba kullanma yapabilirliğine sahip olan özne sayısı yalnızca birdir. Engelli çocuğa sahip kadının bakım veren olarak araba kullanabilmesi hayatlarını oldukça kolaylaştırmaktadır ve ulaşım ile ilgili zorlukları devreden çıkarmak için önemlidir. Bu kısma yoksulluk bağlamında bakıldığında arabaya

sahip olma ya da olmama durumu ile ilgilenilir. Ancak burada maddi refahın ötesinde değinilmesi gereken farklı durumlar vardır. Öncelikle bu kadınlar kullarımlarına sunulan bir arabaları olsa dahi araba kullanmayı bilmemekte ve öğrenmek konusunda da istek göstermemektedir. Zaman yönetimleri içinde buna yer vermeyi düşünmezler. Çünkü toplumsal algıları onlara “zaten yapamayacağım” düşüncesini aşlamıştır. Daha sonra, bu kadınlar eşleri tarafından bu konuda baskılanmaktadır. Aileye ait bir araba varsa dahi bunu kullanan kişi birçok hikayede erkek/babadır. Kadınlar kendisinin ve engelli çocuğunun ulaşım ihtiyaçlarını karşılamak için erkeğin aksiyon almasını beklemek durumunda kalmaktadır. Şiddetin ve ataerkinin hüküm sürdüğü ailelerde ise bu durum kadınlar üzerinde ciddi travmalara yol açmıştır bile.

“Oğlumı sırtımda taşıyordum ya dolmuşlarda, taksiye binemiyorsun paran yok. İki dolmuşa binemiyorsun paran yok. Tek dolmuşa binip gelebiliyorsun, oğlum büyüdü sırtımda taşıyorum, sürüyerek götürüyorum hastaneye.” (Ö1, Ankara, 56)

“oğlumla çok zorlanmışım hele o zaman...böyle şimdiki imkanlar yoktu yani bildiğin sürüne sürüne oluyordu her şey şu an çok kolay servisler alıyor seni gerekirse götürüyorlar özel eğitimlere falan o zaman öyle bir şey yoktu ben oğlum kucağımda saatlerce taşıyordum yani rehabilitasyon merkezine götüreceğim diye canım çıkıyordu bir de çocuk kendini tutamayan bir çocuk kilolu yani kolumuzun üzerinde götürüyorsunuz.” (Ö4, Rize, 46)

Özetle, barınma ve fiziki çevre yapabilirlikleri, hem öznelerin maddi ihtiyaçlarının karşılanması hem de bunların ötesinde kadınların başka işlevler elde etmesini sağlayan bir alan olarak önemlidir. Ancak, Türkiye'deki düzensiz şehirleşme ve kötü şehircilik uygulamalarıyla birlikte düşük kaliteli konut ve yüksek konut fiyatları yaygınlaşmakta ve bu durum daha çok alt gelir gruplarını etkilemektedir. Engelli çocuğa sahip kadınların yaşadığı bu mahallelerde maddi koşulların yanı sıra güvenlik, sosyal ve dinlenme tesislerinin yetersizliği gibi sorunlar da bulunmaktadır. Bu durumda, düşük gelirli aileler yeterli yaşam standartlarını sağlamayan, düşük fiyatlı ya da düşük kirali evlerde yaşamak

zorunda kalmaktadır. Yani Türkiye'de konutun temel bir hak olduğu dikkate alınarak konutun daha bütüncül bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Gelir ve Refah

Yapabilirlikler yaklaşımı, gelir ve refaha odaklanmasa da, bu boyutları insanların refahı için önemli araçlar olarak görmektedir. Asgari bir gelire sahip olmak insana yakışır bir yaşam sürmek için gereklidir. Bu çerçevede bu bölümde kadınların aldığı sosyal yardımlar, gelir kaynakları ve dağılımı ve gelirlerinin yeterliliğini nasıl algıladıkları konularına ilişkin bulgular yer almaktadır. Bununla birlikte öznelerin refahları ve başkalarına ve devlet kurumlarına bağımlılıklarının boyutu anlatılardan çıkarılmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın hedef kitlesi sosyal yardım alan kadınlar olduğu için onların gelir ve refah düzeylerinin çok düşük olacağı zaten bilinmekteydi. Hatırlayacak olursak, SYDV'ler aracılığıyla sosyal yardıma hak kazanmanın koşulu, devlet tarafından ilan edilen mevcut asgari ücretin üçte birinin altında kalan kişi başına aylık hane gelirine sahip olmaktı.

Buna paralel olarak; öznelerin hane gelirinin miktarının değişkenlik göstermesi bir yana kadın ve çocuk ile paylaşılan paranın miktarının konusunda net bir şey söylemek mümkün olmamaktadır. Fakat örneklem grubunda gelir yapabilirliğinin belirleyicilerinin ağırlıklı olarak devlet tarafından verilen sosyal yardımlar olduğu görülmektedir. Bu çalışmada görüşülen kişilerin tümü SYDV'lerden en az bir tür sosyal yardım almaktadır. Öznelerin bir kısmı haneye sabit bir gelir sağlayan düzenli yardımlar alırken, bir kısmı da, bazı sosyal yardımlar talep üzerine düzensiz olarak verildiğinden, düzensiz yardım almaktadır.

Sosyal yardım öncesi/sonrası farkları göz önünde bulundurduğumuzda verilen bu sosyal yardımlar kadınların hayatlarını birçok hikayede iyi yönde oldukça değiştirmiş. Bu nakdi yardımlar özneleri özgürleştirmiş ve güçlendirmiştir. Sosyal yardım öncesinde çocukları için bez alabilmek amacıyla bile bakıma muhtaç çocuğunu zorluklarla bırakacak bir yer bulup temizlik işine giden 3 kadın bu yardımları “bir mucize” olarak nitelendirmiştir.

“Ya en azından bezini aldım istediğimi aldım istediğim bir kıyafet aldım...ama bir de ben ev hanımıym çalışmadığım için bir şey alamıyordum...ben bakım parası almadan önce işte ben komşumun ev işine gidiyordum biliyor musun oğluma hazır bez alayım diye.” (Ö1, Ankara, 56)

Komşusuna temizlik işine gidebilecek kadar şanslı(!) olmayan özneler de vardır. Benzer bir ekonomik zorluk çekerken çocuğunu bir anlığına dahi emanet edebileceği kimsesi olmayan kadınlar herhangi bir işte çalışmamışlardır. Buna benzer olarak aynı ekonomik zorluğu yaşarken maddi ya da manevi herhangi bir destek göstermeyen eşlerinin zorbalığına maruz kalıp, eşleri tarafından çalışmasına, evden çıkmasına izin verilmemesi sebebiyle çalışmamış olan kadınlar ile de görüşülmüştür. Bu iki grup da sosyal yardım öncesi çeşitli travmatik deneyimler yaşadıklarından bahsetmişlerdir.

“kimseye el açmak zorunda kalmıyorsun az da olsa öz de olsa en azından gidip gözünün gördüğünü canının çektiğini ayda bir kez de olsa haftada da olsa her neyse işte hiç kimseye el açmadan çocuğuna dışarda bir pizza yedirebilmenin hamburger yedirebilmenin oradaki oyuncaklara bindirebilmenin mutluluğunu yaşıyorsun.” (Ö12, Yozgat, 36)

Ulaşım yapabilirliği açısından sosyal yardımlara bakacak olursak, yukarıda verdiğim örnekteki çocukları hastaneye götürürken deneyimlenen travmatik zorluklar kadınların sosyal yardım almaya başlaması ile hafiflemiştir. Kimi aileler araba sahibi olmuştur, eşlerinin denetiminde de olsa, araba yardımıyla çocuklarını hastaneye götürebilmekte iken kimi aileler toplu taşımada zorluk yaşayacaklarını düşündüklerinde taksileri bir opsiyon olarak kullanabilmektedir.

Sosyal yardımların yaşamı kolaylaştıran ya da zorlaştıran yanları ile ilgili anlatıları dinlerken kolaylaştıran yanlar üzerine birçok cevap almama karşılık zorlaştıran yanlar ile ilgili yalnız bir kişiden bir cevap alabildim. İki engelli çocuğa sahip üniversite mezunu, bir özne zorlaştıran yanlar için “çevresinden gördüğü tepkiyi” yanıt olarak gösterdi.

“Zorlaştıran yanı şu oldu ya adamlar bakıyordu evet sen çalışıyorsun, niye maaş alıyorsun, Allah'tan da korkmuyorsunuz? Yetimin hakkını almaya... hiç kimseye maaş aldığını söyleyemiyorsun hani söylesen diyorlar ki daha garibanları var ya işte garibana olana değil ki özürlü olana veriyorlar ondan sonra adamlar geliyorlar layık görüyorlarsa sosyal yardımlaşmadan geliyorlar uygun görüyorlarsa veriyorlar zaten demek ki uygun görmüş ki devlet veriyor bunu değil mi?” (Ö12, Yozgat, 36)

Sosyal yardımların yaşamı kolaylaştıran yanları ise alınan yanıtlara göre kadın egemenliği/özgürlük, sağlık açısından kolaylıklar, ulaşım kolaylığı ve genel maddi destek olarak 4 farklı kolda toplanmıştır.

Aşağıda sosyal yardım alınmaya başlandıktan sonra yapılan genel harcamaların bir tablosu gösterilmiştir.

Tablo 5. Öznelerin Yaptığı Harcamalar

Yapılan harcamalar	Kişi sayısı
Ulaşım	7
Kıyafet	7
Gıda	5
Faturalar	4
İlaç	4
Bez	4
Diğer ödemeler	3
Mama	1
Kira	1
Oyuncak	1
Okul malzemeleri	1

Tabloda görüldüğü üzere harcamaların birçoğu temel ihtiyaçları karşılamak için yapılmaktadır. Öznelerin birçoğu temel ihtiyaçlarını karşılamak adına harcamalar yaptığını anlatılarında sık sık dile getirmiştir. Ancak kodlama yaparken fark ettiğim ve etkilendiğim üzere öznelerden yalnızca 1 tanesi çocuğu için, onun istediği oyuncakları alabildiği söylemini kullanmıştır. Tahmin edilebileceği üzere bu cevabı veren özne 20 öznenin içinde en yüksek hane gelirine sahip olan ve eş ile ilişkilerini “*huzurlu ve mutlu*” olarak ifade eden özne (Ö13) olmuştur.

Yapabilirlikler yaklaşımı bize ekonomik ölçümlere bakmanın ötesinde refahı değerlendirmek için bir çerçeve sağlarken, yine de gelir ve refah, insanların sahip olduğu seçenekleri genişlettikçe diğer yapabilirliklere daha kolay ulaşma yolunda önemli araçlardır. Ancak, yapabilirliklerin artırılması için gelirin bir araç olarak kullanılması eğitim, sosyal sermaye, cinsiyet, engellilik vb. gibi diğer dönüşüm faktörlerine de bağlıdır. Özellikle Türkiye gibi, kamu mallarının kaliteli tedarikinin her zaman yeterli olmadığı durumlarda, iyilik halini sağlamak için gelir, önemli bir rol oynamaktadır.

Eğitim ve Bilgi

Bu boyut, örgün eğitime erişim, bilgi edinme ve çalışmalarını tamamlayıp derece elde edebilmeyi içermektedir. Eğitime erişim, hem devlet tarafından sağlanan ücretsiz ya da karşılanabilir eğitim olanaklarının bulunmasına hem de ailelerin çocuklarını okula gönderme konusundaki istekliliğine bağlıdır. Daha önce de belirtildiği gibi eğitim, doğası gereği önemli olmakla birlikte, istihdama ve gelire erişimi kolaylaştırdığı ve insanların toplumda daha yüksek bir sosyal statüye sahip olmasına yardımcı olduğu için araçsal bir değere sahiptir. Ayrıca bilgiyi kullanabilmek ve üretebilmek de bu yapabilirliğin önemli bir parçasıdır. Araştırmada bu boyutu oluşturmak için öznelerin örgün eğitim düzeyleri, eğitimlerindeki kesintilerin nedenleri, bilgisayar okuryazarlığı, kitap ve gazete okuma sıklıkları ile ilgili ifadelerine yer verilmiştir.

Öznelerin eğitim durumları ile ilgili bilgileri hatırlayacak olursak; görüşülen öznelerin eğitim düzeyleri çok düşüktür. 1 kişinin hiç eğitimi yoktur ve okuryazar değildir. Diğer öznelerin 15’i ilkokul, 3’ü ortaokul ve sadece 1’i üniversite mezunudur. Görüşülenler

arasında lise mezunu özne yoktur. Araştırmada yaş, eğitim düzeyinin önemli bir faktörü olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaş da Sen'in bahsettiği, insanlar arasında refah farklılıklarına yol açan fiziksel kişisel heterojenliklerden biridir. Okuma-yazma bilmeyen Ö10 52 yaşında idi. Bu durum Türkiye'nin genel vatandaş profiliyle de paralellik göstermektedir, zira okur-yazar olmayanların neredeyse tamamı yaşlıdır. Yaşla birlikte kırsal ve kentsel yerleşimler arasındaki ayırım da önemlidir. Türkiye'de kırsal alanlar eğitim olanakları açısından her zaman dezavantajlı olmuştur. Eskiden ilkokuldan sonra okula devam etmek için pek fazla imkan yokken, son dönemdeki politikalarla köylerdeki ilkokullar da kapatılmış ve çocuklar merkez okullara taşınmaya başlanmıştır. Ayrıca kırsal kesimde eğitimin getirisi daha düşük görüldüğü için eğitim algısı daha olumsuzdur. Kırsal kesimde eğitim seviyesinin düşmesine sebep olan üçüncü bir faktör de çocukların tarım ve hayvancılık sektöründe kullanılması olmuştur. Bu faktörlerin etkisiyle kırsal kesimden gelen öznel evlerine yakın okul olmadığını ve ailelerinin/babalarının onları şehirdeki okullara göndermediğini belirtmişlerdir.

“...Sorgunun K. köyünde doğdum ben. Orada işte ilkokulu orada bitirdim oradan sonra Kırıkkale'ye gittim ben ablam Kırıkkale'deydi çocuğu olmuyordu beni götürdü annemden istedi ortaokulu da orada bitirdim tekrar geldim ben geri köye.” (Ö8, Yozgat, 58)

Eğitim düzeyini belirleyen bir diğer önemli faktör ise cinsiyettir. Cinsiyet, gerçekten de Türkiye'deki birçok yapabilirliğin çok önemli bir belirleyicisidir. Eğitimde cinsiyet ayrımcılığı Türkiye'de oldukça yaygındır ve bu durum eğitimin her kademesinde önemli bir cinsiyet farkı yaratmaktadır. Kız çocukları, hakim kültürel inanç ve uygulamaların bir sonucu olarak sistematik olarak eğitim sisteminin dışında bırakılmaktadır. Türk toplumunun ataerkil yapısı, kadın ve erkeğe katı cinsiyet rolleri tanımlamaktadır. Bu cinsiyet rollerine göre, kadınlar ev işlerinden sorumluyken, erkekler ailenin geçimini sağlamaktan sorumludur. Böyle bir yapı içerisinde kız çocuklarının eğitimine yatırım yapılması aileler için gereksiz görülmektedir.

Böyle bir bağlamda araştırmaya katılan kadınlar, babalarının eğitimlerine devam etmelerine izin vermediğini belirtmişlerdir. Kadınların eğitiminde sadece babalar değil,

eşler de söz sahibi olmuştur. Bu çalışmada bazı durumlarda kadınlar daha genç yaşta evlendiklerini ve kocalarının okula devam etmelerine izin vermediğini ifade etmişlerdir. Kız çocuklarının ev işlerinde ve kardeşlerinin bakımında anneye yardımcı olma rolleri bu noktada önemli engellerdir.

“14 yaşımdayken babam beni evlendirdi ve bu kez evlendiğimde kocam okula devam etmeme izin vermedi.” (Ö15, Ankara, 44)

“Ailem beni engelli kardeşime baktırdı. Babam beni hiç okula göndermedi. Annemin ailesi modern olmasına rağmen, babamınki çok bağnazdı.” (Ö7, Ankara, 45)

Dolayısıyla kendi isteğiyle okulu erken bırakmanın kadınlar için yaygın bir durum olmadığı görülüyor.

Genel olarak araştırmaya katılan kadınların eğitim açısından çifte dezavantajlı olduğu söylenebilir. Hem yoksul ailelerden gelme hem de ailelerin cinsiyet ayrımcılığı, kadınların eğitime devam etmemelerine neden olmuştur.

“Biz Ankara'nın Şereflikoçhisar köyünde doğduk ilkokul mezunuyum ondan sonra Ankara'ya taşındık babamla, kardeşlerim(erkek) okusunlar diye bu tarafa geldi.” (Ö9, Ankara, 57)

Geleneksel cinsiyet rollerine dayalı cinsiyet ayrımcılığı önemli bir faktör olarak öne çıkarken; öznel için ailenin yoksulluğu da ana belirleyici faktör olarak görülmektedir. Türkiye'de eğitim çoğunlukla ücretsiz olmasına rağmen, eğitimin giyim, ders materyalleri, yemek ve ulaşım gibi bazı maliyetleri vardır. Ayrıca çocukları çalışmak yerine okula göndermenin fırsat maliyeti vardır. Bu maliyetleri azaltacak tamamlayıcı bir programın olmadığı bu durumlarda, bu yoksul hanelerin ebeveynleri çocuklarını okula göndermeme kararı alabilirler. Görüşmelerde de bazı öznel ailede para kazanma ihtiyacının okulu bırakmalarına neden olduğunu söylemiştir.

“Sırtımızda montumuz yok ayağımızda ayakkabımız yok, var ama eski püskü, ince milletin verdikleri ondan sonra üşüye üşüye titreye titreye hastalana hastalana, aç, harçlık yok beslenme olayı yok hiçbir şey yok sabah kahvaltı yapmadan gidiyorsun taa oruç tutmaktan bile uzun sürüyor ondan sonra öğleden sonraları hiç kafam almazdı dersleri bende nedense uykum gelirdi böyle kötü olurdu meğer tansiyonum düşüyormuş şekerim düşüyormuş...”
(Ö12, Yozgat, 36)

Öte yandan, öznelere tamamına yakını eğitimin önemini kabul etmektedir. Özneler, çocuklarının okula gitmesini istediklerini ve gelecekte öncelikli beklentilerinin bu olduğunu vurgulamıştır. Ancak aynı zamanda bu ailelerin maddi yoksunlukları ve eğitimde rol modellerinin olmaması, çocuklarının eğitiminde önemli olumsuz faktörler olarak dikkate alınmalıdır.

Araştırmada, öznelere örgün eğitim düzeylerini tamamlayıcı olarak günümüz toplumunun en önemli temel becerilerinden biri olan bilgisayar becerileri ve bilgiye erişim becerileri sorgulanmıştır. Sonuç olarak, görüşülen kişilerin eğitim düzeylerinin düşük olmasına paralel olarak sadece 6'sı bilgisayar kullanmayı bilmektedir ve hiçbiri aktif olarak bilgisayar kullandığını belirtmemiştir. Yeni becerilerin öğrenilmesi için önemli bir araç, halk eğitim merkezlerinin kurslarıdır. Ayrıca Türk eğitim sisteminin bir politikası olarak şehrin her semtinde bulunabilen bu merkezler tarafından bilgisayar kullanım eğitimleri verilmektedir. Ancak sadece iki özne bu eğitimlerden haberdar olduğunu ifade etmiştir. Bu kompozisyona göre internet kullanan sadece 3 özne (Ö16, Ö18 ve Ö12) ile görüşülmüştür ve bu özneler ortaokul ya da üniversite mezunudur. Öte yandan, 3 özne (Ö15, Ö6 ve Ö20) düzenli kitap okuma alışkanlığına sahip olduğunu belirtmiştir. Bulgular, birçok merkezde kendilerine yönelik ücretsiz eğitimler olmasına rağmen kadınların bu hizmetlerden yararlanamadıklarını göstermektedir. Öznelere hem çocuk bakma sorumluluğu hem de bu becerilerin kadınlar için gerekli olmadığı algısı seçimlerinde etkili olmaktadır.

Eğitimin diğer yapabilirlikler üzerindeki etkilerine baktığımızda, gerçekten de diğer birçok yapabilirliği elde etmenin anahtarı olduğunu görmekteyiz. Eğitim yapabilirliğini,

diğer yapabilirlikleri olumlu yönde etkileyen ve sosyal değişimi ve ekonomik üretimi etkilemede dolaylı bir rolü olan verimli bir yapabilirlik olarak adlandırabilmekteyiz. Birincisi, eğitimin istihdam ve ücretli çalışma üzerinde ve dolayısıyla gelir ve refah üzerinde büyük etkisi vardır. Gerekli eğitim ve becerilere sahip olmayan kişilerin istihdam edilme seçenekleri sınırlıdır ve bu fırsatlar genellikle düşük ücretler ve zorlu çalışma koşulları ile kayıt dışı sektördedir. Örgün eğitim düzeyinin düşük olması ve tamamlayıcı informal eğitimlerin olmaması nedeniyle, araştırmaya katılanların istihdam edilebilirlik düzeyleri çok düşüktür. Ayrıca, bu boyutun başarı yapabilirliği üzerinde önemli etkileri vardır. Başarı, sosyal ilişkilerde, ailede ve işte başarıyı kapsayan geniş bir boyuta sahiptir. Genellikle eğitimin kendisi başarının bir göstergesi olarak görülmese de, istihdam ve zenginlik gibi hayattaki diğer temel şeylere ulaşmanın bir aracı olarak görülmektedir. Eğitimin öneminin bilinci, öznelerin çocuklarının eğitime erişimini iyileştirme çabalarına da yansımaktadır. Bu yapabilirlikler dışında eğitimin, kamu hizmetleri ve eğitim ile birlikte katılım yeterlilik kategorisinde de yer alan kamu hizmetlerine erişim ve siyasi katılım yetenekleri üzerinde bilinen bazı etkileri bulunmaktadır. Ancak, çalışma örnekleminin eğitim düzeyi çeşitliliği açısından sınırlı olması nedeniyle, bu etkiler bu çalışmada sunulamamaktadır.

3.1.2. Kamu Hizmetleri ve Katılım

Kamu Hizmetlerine Erişim

Sağlık ve eğitim gibi birçok kamu hizmetinin yanı sıra rekreasyon alanlarının varlığı, insan onuruna yaraşır bir yaşam sürmenin önemli unsurlarıdır. Bu hizmetlerin erişilebilirliği ve kalitesi kişinin yaşam kalitesini önemli ölçüde etkilemektedir. Bu hizmetler hem yerel yönetimler hem de merkezi hükümet organları tarafından sağlanmaktadır. Bu çerçevede öznelerden alınan yanıtların sağlık, eğitim, barınma ve sosyal yardım sistemlerinden memnuniyeti ile ilgili içerikleri bu bölümde sunulmaktadır. Buna bağlı olarak özneler cami, kafe, alışveriş merkezi, park gibi kamusal alanlara yapılan ziyaretlerinden de bahsetmiştir.

Buna göre, öznelerin geneli sağlık hizmetlerine ilişkin herhangi bir olumsuzluktan bahsetmemişlerdir. Türkiye'de sosyal güvenlik sisteminin sağlık sigortası yakın zamanda değiştirilmiş ve genel sağlık sigortası zorunlu hale getirilmiştir. Bu evrensel sağlık sigortası programı, düşük geliri olan vatandaşların düzenli sağlık primi ödemediği sağlık hizmetlerinden yararlanmasına olanak tanımaktadır. Program, insanların gelir yoksulluğu düzeyine dayalı, gelir testi yapılmış bir programdır ve grubumuzun örneklemini sosyal yardım alan kadınlar olduğu için özneler bu programdan yararlanabilmektedir. Hastanelerde hasta yoğunluğunun yüksek olduğu ve MR gibi bazı işlemler için uzun bekleme sürelerinin olduğu bilinmesine rağmen, hastanelerde ücretsiz sağlık sigortası ve rutin muayeneler için daha kısa bekleme süreleri nedeniyle özneler hizmetlerden memnun olduğunu belirtmişlerdir.

Öznelerin geneli devletin sunduğu sağlık hizmetlerinden memnun olduklarını belirtmişlerdir. Sağlık hizmetlerinden bu memnuniyetin nedenleri, başta hastaneler ve aile sağlığı merkezleri gibi sağlık kurumlarının nispeten kolay erişilebilirliği ve yoksul bireylerin evrensel sağlık güvenliği programı kapsamında sağlanan sağlık sigortasıdır. Ne var ki öznelerden birkaçı engelli çocukları için geçirdikleri rapor alma sürecinin oldukça sancılı olmasından ve çocuklarını ulaşım sıkıntısı çektiği için hastaneye götürememekten, rapor alamayınca da çok yoksul oldukları halde sosyal yardım bağlanamaması ikileminde bulunmaktan şikayetçiydi.

“mesela resmi bir kuruma gidiyorsun bir belgeye ihtiyacın var işi bilen veya bilmeyen herkes konuşuyor ve sen çok basit bir işlemle engelli çocuğunla akşama kadar dolaniyorsun aslında çok basit bir işlem bilmeyen sana ben bunu bilmiyorum şurası biliyor oraya git demiyor yani farklı farklı yerlere farklı farklı alanlara yönlendiriyor bütün günü o küçük bir belgenin uğruna harcıyorsun aslında iki dakikalık bir işi var bu beni çok yordu bu belgelerin gereksiz dolandırmaları bu beni çok yormuş.” (Ö4, Rize, 46)

“... biz devlete gitmedik, bizim çocuğun ameliyat süreci çok farklı oldu mesela...devlet hastanesine bize şöyle bir şey söylediler, bizim oğlanın kafasında böyle büyümesi var çocuğun kafa büyümesi oldu...doktor şöyle

dedi, devlet hastanesinde ya masada kalır ya felç olur ya öliür bunun üçüne imza atacaksınız hepsini kabul ediyoruz diye bizim sorumluluğumuzda değil... O zaman bir buçuk yaşında falan tabi sen kabul eder misin yani ne bileyim işte vicdanen düşününce çocuğun ya ölecek ya sakat kalacak ya felç olacak diye bir şey söylüyor sana seçenek sunuyor...Bizde iki üç gün yattık ama bizi bir türlü alamadılar hastaneye, ameliyata almadılar. Gittiğimiz gün ameliyata alacaklardı alamadılar. Ağlaması bitmiyor. Ondan sonra biz çıktık bu böyle olmayacak bekleyecek bir olay değil sonra...büyük kardeşim Ş. Avusturya'da kalıyordu o zamanlar bel fitiği oluyor. Bel fitiği olunca bir doktorla tanışıyor sinir üzerine beyin cerrahı ameliyatını yapan güzel bir hastanede...tabi o psikolojiyle ben gitmem diyorum doktora...konuşalım falan diyerek doktor bizi ikna etti özel hastanede ameliyat oldu ve çok iyi oldu... Çocuk ondan sonra gelişmeye başladı...Yani devlet hastanesinde böyle bir olay yaşadık yani. Doktordan soğumuşluğumuz olmuştu birkaç sene.” (Ö13, İstanbul, 38, çocuğu hidrosefali hastası).

Bu çerçevede ikinci kamu hizmeti ise eğitimidir. Araştırmadaki örneklemimizin eğitim durumu çok düşük olup, hemen hemen tamamı eğitimini erken yaşta bırakmıştır. Ancak hepsi çocuklarının eğitimine önem vermektedir. Görüşülen tüm özneler eğitimle ilgili soruları çocuklarıyla yaşadıkları deneyimlerden yola çıkarak yanıtlamıştır. Görüşülen kişilerin tümü, çocuklarını mahallelerindeki devlet okullarına göndermektedir. Çocuklar ağırlıklı olarak özel eğitim okullarında, ilkokul, ortaokul ve liselerde okumaktadır. Öznelerin eğitim hizmetlerinin kalitesi hakkında farklı görüşleri olmuştur. Ağırlıklı olumsuz yorumlar okulların niteliği ile ilgili olmuştur.

“gittiğimiz okuldan çok da memnun değilim açıkçası ben sadece akademik bir eğitim alıyor sınıfa giriyorlar çıkıyorlar hani Türkçe'dir sosyaldır fendir ama ben istiyorum ki dışarıdaki çocuklarla da oynasın onlarla selamlaşsın konuşsun mesela ikinci senemiz bizim bu ben ona şey öğrettim kantine gitmesini artık kendi başına mesela diyordum işte git kantine şunun fiyatını sor kaç paraysa öğren gel bana ben para vereyim git o çikolatayı al mesela şu an onu yapabiliyor ben bunu istiyorum kendi başına bazı şeyleri yapabilsin

diğer çocuklarla da kaynaşabilsin bu beni çok üzüyor çünkü halkımız hala bu engelli çocuk olayında kişilerle alakalı çok önyargıları var.” (Ö3, İstanbul, 46)

Bu nedenle özneler ağırlıklı olarak okulların ders içeriklerinden ve okuldaki diğer öğrencilerin çocukları için kötü etkilerinden endişe duymaktadır. Okulların niteliği konusunda şikayet eden başka görüşmeciler de olmuştur. Ö7 sürekli öğretmen değişmesinden ve eğitimdeki sürekliliğin bozulmasından rahatsızlık duyduğunu ifade etmiştir.

Öte yandan, Türkiye’de üniversite eğitime giriş, eğitim sistemi ücretsiz olmasına rağmen merkezi sınav sistemi nedeniyle daha zor olmaktadır. Üstelik bu sınavın sonuçlarına göre çocuklar başka şehirlerdeki üniversitelere gidebilmekte, bu da ailelere ek maddi ve manevi yük getirmektedir.

Özneler, rekreasyon alanları, yeşil alanlar ve mahallelerinin temizliği konusuna gelince, bunun kendileri için öncelikli bir konu olmadığını dile getirdiler. Araştırmaya katılanların büyük çoğunluğu, sosyo-ekonomik açıdan Türkiye’de en gelişmiş illerden olan Ankara ve İstanbul’da ikamet etmektedir. Gerçekten de bu iller, başta büyükşehir oldukları için, doğal güzelliklerin yanı sıra ülkenin en turistik mekanlarına sahip en sosyal bölgeleridir. Diğer illerde de bazı büyük eğlenceli ve yeşil alanlar bulunmaktadır. Ancak görüşmecilerin mahalleleri bu büyük rekreasyon alanlarına çok yakın değildir. Bu da onları bu bölgelere gitmek için ulaşım araçlarını kullanmaya yöneltmektedir. Ankara ve İstanbul’da ikamet eden özneler, yakınlık nedeniyle ağırlıklı olarak yakınlardaki bazı parklara gittiklerini belirtmişlerdir. Görüşülen kişilerin çoğu engelli çocukları ile birlikte toplu taşıma kullanırken zorlandıklarını birden fazla çocukları olduğu göz önüne alındığında toplu taşıma araçlarını kullanmanın çoğu zaman kendileri için bir seçenek olmadığını belirtmişlerdir.

“işte en büyük benim derdim oğlumla daha rahat hareket edebilmek daha rahat gidebilmek her yere çünkü oğlum ilk zamanlar teknolojik seslere aşırı tepki veriyordu mesela otobüslerdeki yer bildirimleri var ya mesela onlara

tahammülü yoktu korna sesi telefon sesi ya bunların hepsine tepki gösteriyordu oğlum şu an alıştı onlara da çünkü biz bir ara mecburen toplu taşıma kullanmıyorduk çünkü herkesten rahatsız oluyordu oğlum kimseyi istemiyordu yani yanımızda”. (Ö3, İstanbul, 46)

Bu durumun bir sonucu olarak özneler yürüyerek gidebilecekleri yerlere gitmeyi tercih etmektedir. Bazı özneler ise bu konuda daha özgür olduklarını ifade etmişlerdir.

“şimdi şöyle bir şey var eşim ben tabi onlardan beklentim olmadığı için çocuğu rahatlıkla gezmeye götürebiliyorum artık yani atıyorum dışarıya yemeğine götürebiliyorum gezmesine götürebiliyorum aile ortamına götürebiliyorum çünkü ona karşı hadi beni de götür diyemiyorum otobüslerde bedava engellilere olduğu zaman daha rahat ve özgür hareket edebiliyorsun daha özgüvenin yüksek oluyor o zaman da o ona göre çok ezemiyor hani para veriyorum da bu iğreti durmuyor ondan beklentim olmayınca ben gidiyorum nereye çocuğu gezdirmeye götürüyorum ondan beklentim olmayacağı için de rahatlıkla gidebiliyorum.” (Ö15, Ankara, 44)

Ö15’in bu söylemlerinden eşi ile arasındaki mesafeli iletişimin ipuçlarını da bulabilmekteyiz. Eşinden para istemeden dışarı çıkabildiği için daha rahat ve özgür olduğunu ifade ederek eşinin onu baskılama düzeyinin azaldığını ifade ediyor. Burada aynı zamanda duygusal ve psikolojik şiddetten de söz edebiliriz. Ö15 için çocuğunun engel durumu sayesinde ücretsiz yapabildiği otobüs yolculukları, “onun özgürlüğüne uzanan bir yolculuk”.

Bu noktada, yürüyerek bir yerden bir yere gidebilme olanağı ve çocukların yaşı ulaşımında belirleyici faktörlerdir. Kadınların büyük çoğunluğu çocuklarını taşıyabildikleri takdirde çocukları ile dışarıda vakit geçirme konusunda istekliler. Fakat yaş itibariyle büyük çocuklara sahip olup taşıma konusunda yardım almayan kadınlar genellikle vakitlerini evde geçirmektedir. Bu taşıma yalnızca görünürde fiziksel zorluklara işaret etse de aynı zamanda çocuğun sorumluluğunu alma yükü dışarı çıkıldığı zaman kadınlara ağır gelmektedir.

Yaşam alanlarına yakın yeşil alanların varlığı ya da mahallelerinin temizliği söz konusu olduğunda, görüşülen kişiler çoğunlukla konuya kayıtsız kalmışlardır. Kadınların ifadelerine göre sorunları öncelik sırasına göre koyduklarında yeşil alanların varlığı ve kullanımını son sıralarda yer almaktadır.

Kadınların bir kısmı ise çok kısıtlı hareket kabiliyetine sahip olup, kamu hizmetleri ve sosyal faaliyetlere ilişkin düşüncelerini ifade edememiştir.

“kendi ailem kardeşlerimle anca görüşebiliyorum arkadaşlarıma gidip gelemiyorum yani yok evin içindeyim işte kızıyla beraber arkadaş oluyoruz birbirimize.”(Ö20, İstanbul, 51)

“aslında şimdi ben hiçbir yere gidemiyorum gelemiyorum ama her şeyin içindeyim nasıl oluyor bilmiyorum valla ben oğlumla sürekli eve bağlıyım onu bırakmam ama her zaman birilerine paslayabiliyorum onu güvendiğim insanlara hani sorunlu problemlili bir çocuk değil zaten iyi olduğu zaman bırakıp gidebiliyorum gezebiliyorum herkes de bana çok yardımcı annem gelir yanında kalır bakar beni gönderir kayınvalidem gelir sağ olsun bakar beni gönderir yani her şeyin içindeyim diyebilirim ama sürekli de çocuğuma bakıyorum o da var nasıl oluyor bilmiyorum.”(Ö4, Rize, 46)

Öznelerin, sosyal yardımların yeterliliği konusunda önemli endişeleri bulunmaktadır. Yardımların dağıtımında zaman zaman düzensizlikler ve kesintiler olması bunun başlıca nedenlerindedir. Son dönemlerde Türkiye’de yaşanan ekonomik kriz ve fiyatların artışı da öznelerin kaygı düzeylerini artırmıştır.

“ya sosyal yardım tabi ki iyi hiç olmasa ne yapacağız yine şükür hani alıyoruz ama...çocuğun bakımına göre yetmiyor baz alıyorum bezlere zam geldi ilaçlarda da sıkıntı bazı ilaçları parayla alıyorum sosyal yardım biraz şey geliyor yani az geliyor çünkü her şey iki katına pahalandığı için aldığımız yardımlar şey oldu yani yetmiyor o yüzden.”(Ö19, Ankara, 42)

“peki oğluma kim bakacak o zaman hadi ben de yani diyelim ben emekli oldum 2 milyar para bağlandı bu sene emekli oldum misal 2 milyar bana maaş bağlandı e oğlum da bir 1800 alıyor ama ben yıllardır bak şu anda ben 1067 lira para ödüyorum her ay. E o zaman yani bu da saçma.” (Ö1, Ankara, 56)

Bu çerçevede bazı özneler sistemin adaletli olmadığını düşündükleri için sosyal yardım sisteminden memnun olmadıklarını ve bazı kişilerin nepotik uygulamalarla sosyal yardım aldığını ifade etmişlerdir. Öznelerden ikisi anlatılarında sosyal yardımlar için

“adamı olanlar alıyor”,

“bir tanıdık olmayınca vermiyorlar”

vb. ifadelere yer vermişlerdir. Öte yandan, her ay sosyal yardım alamamak da sistemle ilgili şikayetlerin bir diğer nedenidir. Bazı durumlarda sosyal yardımdan doyumun, yardımın kendilerine devletin sağladığı bir hak değil, devletin bir lütfu olduğu anlayışına bağlı olduğu da söylenebilir.

Araştırmacının SYDV'nin sosyal hizmet uzmanlarıyla yaptığı görüşmeler, çalışanların sosyal yardım programlarına ilişkin çelişkili görüşlerini de ortaya koymaktadır. Bazı sosyal hizmet uzmanları, yoksullara yapılan yardımların onları işgücü piyasasının dışında kalmalarını teşvik ettiğine inanırken, bazıları ise yardımların büyük bir kısmının düzensiz ve küçük miktarlarda verildiğini öne sürerek bu fikre karşı çıkmaktadır. Sosyal yardım konusunda daha olumsuz bir durum ise, yardım alanların kısıtlı maddi varlıklarla yaşamaya alıştıklarını ve SYDV'lerden elde ettikleri gelirin kendileri için yeterli olduğunu vurgulamaktadır. Bu argümanlar aynı zamanda bağımlılık kültürünün argümanları ile de uyumludur. Sosyal hizmet uzmanlarının üzerinde durdukları ikinci konu ise insanların bu yardımı alabilmek için gelirlerini ve mal varlıklarını saklama eğiliminde olmaları ve hatta gelir durumlarını sınamak için yapılan ev ziyaretlerinin bile

paraları olmasına rağmen çok kısıtlı kaynaklarla yaşamayı tercih etmelerinden dolayı etkili olmadığıdır.

Genel olarak kamu hizmetlerine erişimin engelli çocuğa sahip kadınların birçok önemli yapabilirliğini etkilediği söylenebilir. Daha önce açıklandığı gibi, eğitim ve sağlık, hem içsel değeri olan hem de diğer yapabilirlikleri önemli ölçüde etkileyen kilit yapabilirliklerdir. Özellikle öznelerin ekonomik durumunun düşük olması nedeniyle devletin ücretsiz olarak sunduğu hizmetler onlar için önemlidir. Tüm öznelerin bu hizmetlerden yararlandıkları ve devletin eğitim hizmetlerinden çok sağlık hizmetlerinden memnun oldukları görülmektedir. Sosyal yardım ise özneler için bir gelir kaynağı olarak önemlidir. Ancak, yardımların düşük seviyeleri ve düzensizliği, bir gelir kaynağı olarak önemini azaltmaktadır.

Katılım

Katılımın farklı biçimleri vardır. Siyasal katılım; yerel, bölgesel ve ulusal düzeyde gerçekleştirilebilir ve hem siyasete aktif olarak katılmayı hem de sadece seçmen olarak seçim süreçlerinde yer almayı içermektedir. Siyasal katılım dışında, sivil toplum kuruluşları ve kent konseyleri, topluluk sorunlarına ve yerel karar alma süreçlerine dahil olma fırsatları sunmaktadır. Bu bölümdeki bulgular görüşülen kişilere sorulan ulusal ve yerel seçimlerde oy kullanıp kullanmadıkları ve herhangi bir sivil toplum kuruluşuna üyeliği olup olmadığı sorularına verilen cevaplardan çıkarılmıştır.

Türkiye'deki sivil toplum kuruluşları (STK'lar) ağırlıklı olarak dernek ve vakıflardan oluşmaktadır. Yüksek sayıya rağmen, uygulamada ülkede sınırlı sayıda aktif STK bulunmaktadır. Hak temelli STK'lar ağırlıklı olarak İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerde bulunmaktadır. Araştırmamızın 6 öznesi Ankara Keçiören'de bulunan Türkiye Özürlüler Eğitim ve Dayanışma Vakfı (ÖZEV) ile interaksyonda bulunmuştur. Bu kurumdan hizmet alan/etkinliklere katılan kadınların tamamı kurum ile alakalı memnuniyetlerini dile getirmiştir. Öte yandan, son yıllarda belediyelerin kent konseyleri kurulmuştur. Ancak yine de, genellikle daha eğitilmiş ve varlıklı olan toplumun belirli kesimleri bu kurumlara katılmaktadır.

“Dernek nedir bilmiyorum ve belediye meclisini hiç duymadım.” (Ö18, İstanbul, 31)

“Seçimlerde oy kullanıyorum ama bilgim olmadığı için herhangi bir örgüte üye değilim.” (Ö8, Yozgat, 58)

“Neden herhangi bir kuruluşa üye olayım, onlar bana bir şey yapmazlar.” (Ö12, Yozgat, 36)

Herhangi bir seçime aday olarak siyasete aktif olarak katılmanın bir seçenek olarak görülmediği görüşülen kişilerin cevaplarından anlaşılmaktadır. Bu durum esas olarak çalışmada görüşülen kişilerin finansal ve sosyal sermaye eksikliği ile ilgilidir. Öte yandan, araştırmada siyasi partilere üye olan yalnızca 1 özne (Ö12) bulunmaktadır. Gerçekten de özneler için siyasi partiye üye olmak sivil toplum katılımının yegane şekliydi. Ancak bu daha çok Türkiye'de 19 yıldır iktidarda olan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) politikalarıyla ilgilidir. Partinin yerel ve kırsal geniş bir üyelik yapısı vardır ve halk partiyi iş ve sosyal yardım alma aracı olarak görmektedir. Bu temelden hareketle, çoğu kişi herhangi bir STK'ya üyeliği olup olmadığı sorusunu AKP üyeliği ile ilişkilendirmiş ve üye olmadığını ya da parti üyesi olduğunu belirtmiştir.

“evet bir beş sene siyasette aktifim sonrasında baktım çocukları bırakacak kimse olmadığı için sıkıntı oluyordu mecburen bırakmak zorunda kaldım parti beni bırakmak istemese de...merkez ilçe yönetimindeydim.” (Ö12, Yozgat, 26)

“karşı yakada işte gittiğimde oturduğumda diyorum ya Allah iyilerle karşılaştırsın bu Ak Parti Kadın Kolları orda oturuyormuş onlar da böyle işte hasta çocukları ziyaret ediyorlar ya neyiniz eksik neyiniz var diye. Ben hiçbir talepte bulunmam zaten. Allaha şükür devletimiz zaten veriyor.” (Ö13, İstanbul, 38)

Bu çalışmanın bulguları aynı zamanda Murakami (2014: 181)' nin

“sorun şu ki, yoksullar genellikle sadece ekonomik ve zaman sermayesinden değil, aynı zamanda siyasete aktif olarak katılmak için gerekli olan söylemsel sermayeden de yoksundur.”

argümanını desteklemektedir. Bu eksiklik gerçekten de yoksul insanlardan daha iyi işleyen yoksulluğu azaltma programlarının oluşturulmasına yönelik sistematik talepleri engellemektedir. Ayrıca Evans'ın (2012) işaret ettiği gibi sivil toplum örgütleri, sendikalar, siyasi partiler ya da kadın grupları gibi bir araya gelme gerekçeleri, kolektif eylemi kolaylaştırır ve ortak yarar için birlikte hareket etmek için kolektif yapabilirlikleri besler. Dolayısıyla, bu yapabilirlikteki zayıflık diğer önemli alanları etkiler. Herhangi bir sivil toplum kuruluşunun üyesi olmamak ve karar alma süreçlerine katılmamak, kişilerin sosyal sermayelerini, çevrelerini etkileme ve birlikte hareket etme şanslarını ve haklarını savunmalarını azaltmaktadır. Katılımın yaşamları üzerindeki olumlu etkileri konusunda farkındalık oluşturulmalı ve insanlar kendi yörelerinde çeşitli gruplar halinde örgütlenmeye ve söz sahibi olmaya teşvik edilmelidir.

3.2. PSİKOSOSYAL YAPABİLİRLİKLER

Psikososyal yapabilirlikler, insanları psikolojik ve sosyal yaşam deneyimlerinden kaynaklanan yapabilirlikleri ifade eder. Bu yapabilirlikler yapılan detaylı kodlama sonucunda kodların bir araya gelmesi ile tek kategoride toplanmıştır: Psikososyal iyi olma hali ve sosyal ağlar. Bu kategori altında ise, yaşam ve sağlık, sosyal ilişkiler ile aile ve arkadaşlık kavramsallaştırması sunulmuştur.

3.2.1. Psikososyal Refah ve Sosyal Ağlar

Psikososyal iyi olma hali içinde yaşam ve sağlık, sosyal ilişkiler ve bilgi ağı, boş zaman etkinlikleri, özerklik ve inisiyatif alma, saygı ve başarı gibi yapabilirlik boyutları vardır. Bu alanda, bireysel faktörlerin yanı sıra sosyal normlar, kültür, gelenekler vb. sosyal kurumların etkilerini de görmekteyiz. Nussbaum'un ifade ettiği gibi, insanların kişilik

özellikleri, entelektüel ve duygusal kapasiteleri, algılama becerileri ya da içselleştirilmiş öğrenme becerileri gibi içsel yapabilirlikleri bu kategorideki tüm yapabilirlikler için önemli rol oynamaktadır. Ayrıca, bu yapabilirlikler yapısal yapabilirliklerle yakından ilişkilidir ve sonraki bölümde her bir yapabilirlik boyutu açıklanırken bu ilişkiler yakından incelenecektir.

Yaşam ve Sağlık

Yaşam ve sağlık boyutu, doğmayı ve daha sonra normal bir yaşam süresi boyunca sağlıklı bir şekilde yaşayabilmeyi içerir (Robeyns, 2003). Bu boyut, diğer yapabilirliklerin kazanılması için gereklidir ve temel bir yapabilirlik olarak sınıflandırılabilir. Sağlıklı ve uzun bir yaşam sürme durumu; cinsiyet, yaş ya da sağlık hizmetlerine erişim gibi çeşitli faktörlerden etkilenmektedir. Beden bütünlüğü de bu boyutun önemli bir parçasıdır ve saldırı, aile içi şiddet ya da tecavüz gibi durumlarla birlikte şiddete maruz kalmak beden bütünlüğünün önünde önemli bir engeldir. Ayrıca sağlık, mental boyutları da kapsar. Uyuyamamak, depresif hissetmek ya da yalnız hissetmek, olumsuz mental durumun bazı örnekleridir.

Bu çalışmada, öznenin herhangi bir bedensel ya da ruhsal hastalık yaşayıp yaşamadığı ve varsa bu hastalığın onları nasıl etkilediği ya da günlük yaşamlarını kısıtlayıp kısıtlamadığı öznelerin anlatılarından kodlanıp bu boyutu oluşturmuştur. Buna göre saha araştırmasında, kadınların neredeyse tamamının travmatik deneyimlerini paylaşarak bu boyuta katkıda bulunduğunu söyleyebilirim. Bu travmatik deneyimler; eşle ilgili (16), çocukla ilgili (15), öznenin kendisi ile ilgili (9), aile ile ilgili (5), iş ile ilgili (1) şeklinde kodlanmıştır.

Evlilik ve sağlık arasındaki çift yönlü ilişki, özellikle sağlık ve yaşam kalitesi açısından önemlidir. Öncelikle, yaşam ve sağlık boyutu altında öznelerin evlenme şekillerine yer vermek istedim çünkü öznelerin evlenme şekilleri onların sağlığını psikososyal anlamda farklı şekillerde etkilemiştir. 8 özne görücü usulü, 2 özne kaçarak ve yalnızca 1 özne tanışarak/görüşerek evlilik yaptığını belirtmiştir.

“...cahildim biriyle tanıştım istemeye geldiler, buyurdu geldiler, beş kere geldiler, babam vermedi, babama dedim ki, baba ben 19 yaşındayım bu gelen insanları ben beğeniyorum istiyorum eğer vermezsen kaçarak evlenirim dedim, babam da dedi ki, ben dedi gönül rızasıyla vermek istemiyorum biz Mersin neresi bilmiyoruz ben daha çok, iç güveysi istiyordu babam, yani kızımıza baksın gibisine bende ona çok karşıydım o tanıştım gelenlerle en son kaçarak evlendim bir tane çocuğum oldu altı sene sürdü evliliğim çünkü o evlendiğim kişi umduğum gibi çıkmadı...” (Ö10, Ankara, 52)

“valla diyorum ya orta üçü bıraktım ondan sonra işte ya çocuktuk işte 15 yaşındayken ben kaçtım...erken evlilik yaptım kaçtım işte dört tane çocuğum oldu ondan sonra işte diyorum ya kader yazı diye bir şey var ya yani şimdiki aklım olsa hiç evlenmezdim.” (Ö5, Ankara, 47)

“karşıma biri çıktı evlenmek istedi annemler vermediler beni neymiş uzakmış neymiş işte cahil cahil hareketlerde bulundular ondan sonra dedim ki bende siz beni benim istediğime vermediniz öylemi öyle o zaman bende dedim önüme ilk gelene tamam diyeceğim dedim elemanım vardı bi tane personelim ondan sonra ben de bir yerin mesul müdürüydüm optisyenlik yaptığım yerde kendi kalfamla evlendim ondan sonra da hayatım zehir oldu yok ettim resmen kendi elimle hayatımı, öyle söyleyeyim.” (Ö12, Yozgat, 36)

“eşimle görücü usulü evlendim, hatta evlenmek için evlendim.” (Ö3, İstanbul, 46)

İstemeyerek ya da görücü usulü yapılan evlilikler insanların psikolojik iyi oluşları üzerinde bazı etkilere sahiptir. Görücü usulü evlilik yapan öznelere 4’ü 18 yaşını doldurmadan aileleri tarafından evlendirilmiştir. Çocuk gelin olma/erken evlilikler öznelere kendisi ile ilgili ve ailesi ile ilgili travmatik deneyimlerinin altında kodlanarak bulgularda yerini almıştır. Toplamda öznelere 7’si eşi ile uyuşmazlık yaşadığını ifade etmiştir. Bununla birlikte 9 öznenin ise şiddet öyküsü bulunmaktadır.

“...ilk zamanlar tabi yaşıam küçük olduğu için çok zorlandım yani hiç kabullenemedim oğlumu çocuğu kabullenemedim çünkü evcilik oynayacak bir yaştasınız ama düşünsenize bir ağlayan hiç susmayan bir çocuk senden hem eş olmanı bekleyen hem...evi geçindirmeni bekleyen bir adam onun dışında bir kayınvalide var sürekli...tabi çocuğum ama trip yapamıyorum, asilenemiyorum yani şimdiki yaptığımın binde birini yapamıyorum ve çocuksunuz yani ilk zamanlar çok zor oldu benim için yani baya baya zor oldu ailemi özlüyorum annemi özlüyorum kardeşlerimi çok özlüyorum ilk zamanlar çok ağladım ondan sonra da zaten o kadar hızlı bir süreç gelişti ki hasta bir çocuğunuz olunca sürekli hastanede haftanın 3-4 günü hastanede çok çabuk alıştım ondan sonra da” (Ö15, Ankara, 44)

“ ...Hayatımın geldiği yer bazen arkadaşlar arasında espri oluyor şimdi ben çocukken, aa ben çocukken de evliydim değil mi kızlar? diyorum yani ben çocukken diye bir şey yokmuş gençlik de yok çocukluk da yok hep evliymişim.” (Ö15, Ankara, 44)

“Artık ölmeyi düşünüyordum yaşamak istemiyordum başıma her şey geldi, dayak dersin vardı, alkol dersin vardı, dövme desen vardı, sövme desen vardı, kapıya koyma desen vardı, aile desen sahip çıkmıyorlar, aramıyorlar, sormuyorlar, gelmiyorlar, gitmiyorlar, başına gelen her şeyi biliyorlar, ses çıkartmıyorlar, kimin yok kimsen yok, yalnızsın, baktım olacak gibi değil ölmeyi düşünüyordum artık, dedim ki “ya ben canımdan olacağım cehenneme gideceğim ya da dedim ki gideceğim adam gibi tedavimi göreceğim.” doktora gittim, böyle böyle başıma bunlar bunlar geldi dedim, ondan sonra bana bir ilaç yazdı, ilaç da bana çok iyi geldi artık pozitif düşünmeye başladım kendi ayaklarımın üzerinde durmaya başladım, ben de daha yeni yeni kendime geliyorum” (Ö12, Yozgat, 36)

Öznelerden 5’i eşinin engelli çocuğunu kabullenmediğini ve bu sebeple eve hiçbir maddi katkıda bulunmadığını ifade etmiştir. Ö15, eşinin çocuğu kabullenmemesi sebebiyle hem

kendisini hem çocuğunu aç bıraktığına, dışarı çıkmalarına dahi izin vermediğine ve çok travmatik deneyimler yaşattığına anlatılarında yer vermiştir.

“korkmak istemiyorum...eşimden korkmak istemiyorum...engelli çocuğa sahip kadınların çoğunun çocuğundan çok eşleriyle sıkıntıları var” (Ö15, Ankara, 44)

Yaşam ve sağlık boyutu altında bahsedilmesi gereken önemli bir konu da engelliliktir. Sen (1992,1999)'in de belirttiği gibi engellilik, farklı yapabilirliklerin var olmasına yol açan kişisel heterojenlik örneklerinden biridir. Engellilik nedeniyle; insanların kaynaklarını yapabilirliklere dönüştürme ihtiyaçları artar ve aynı zamanda farklılaşır. Bunun sonucunda, engellilerin sağlık hizmeti sağlayıcısının becerilerini ve tesislerini yetersiz bulmaları, sağlık hizmetlerinden mahrum kalmaları veya sağlık sisteminde kötü muamele görmeleri daha olasıdır (World Report on Disability, 2011). Çalışmamızın öznesi olan engelli çocuğa sahip kadınlar arasında 20 öznenin de herhangi bir engeli bulunmamaktadır.

Görüşülen öznelerin herhangi bir engeli bulunmadığından, çocukları için verilen hizmetlerin bulguları burada sunulacaktır. Türkiye bağlamında engellilik önemli yapabilirlik başarısızlıkları yaratmaktadır. Türkiye'de engelli bireylerin eğitim, sağlık ve ulaşım gibi kamu hizmetlerine erişiminin sınırlı olduğunu vurgulamalıyız. Bilinen bu gerçeklerin dışında yapılan görüşmeler, engellilerin toplumda ciddi bir ayrımcılıkla karşı karşıya olduğunu ortaya koymuştur. Bu ayrımcılık onların ekonomik ve sosyal hayata katılımlarını önemli ölçüde engellemektedir. Görüşülen kadınlara “engelli çocuğa sahip kadınlar için neler yapılabilir?” sorusu sorulduğunda öznelerin 10'u engelli çocuklarını düşünerek “toplum bilinçlendirilmeli” yanıtını vermiştir.

Öte yandan, kadınların cevaplarına göre engellilerin en büyük sorunu erişilebilirliktir. Özneler sokaklardaki kaldırımlar dışında kamu kurumlarının bile engelliler için uygun asansör ya da platformlarının bulunmadığını ifade etmişlerdir.

“artık gelişme, hastanelerde her yerde gelişme var, otobüslerimizde mesela şimdi otobüs şoförü iniyor rampasını açıyor biniyor” (Ö1, Ankara, 56)

Bu bulgular ışığında, yapabilirlik başarısızlıklarının, sosyal dışlanma ve ayrımcılığı ortadan kaldırmak için kapsamlı altyapı, eğitim ve toplum bilinçlendirme politikalarını da gerektirdiğini söyleyebilmekteyiz. Bu durumu iyileştirmek için ülkede çeşitli sosyal koruma/yardım mekanizmaları yürürlükte bulunmaktadır. Ancak, öznelere dile getirdiği ve çalışmadan çıkarılan tüm sorunlar, engelli bireylere sunulan hizmetlerin iyileştirilmesi gerektiğini açıkça göstermektedir. Engelli bireyler, kaynakları yapabilirliklere dönüştürmek için en dezavantajlı gruplar arasında yer almakta ve özgürlükleri büyük ölçüde kısıtlanmaktadır.

İyilik halinin bir diğer önemli parçası ise mental iyi olma halidir. Engelli çocuğa sahip kadınların yaşamlarında zorlu psikolojik dalgalanmalar yaşadıkları su götürmez bir gerçektir. Görüşme yapılan öznelere bazılarının çocuk sahibi olma sürecindeki yıpranmaları daha kolay atlatabilmişken, bazılarının için bu durum kronikleşmiş psikolojik rahatsızlıklara dönüşmüştür. Öznelere 4’ü psikolojik sorunları nedeniyle ilaç kullandığını ifadelerinde belirtmiştir.

“zaten engelli çocuğu olanlar biz iki üç yılda bir depresyona gireriz” (Ö2, Ankara, 56)

Öte yandan sağlık sorunlarının tedavisi ve önlenmesi için halk sağlığı hizmetlerine erişim ve bu hizmetlerin kalitesi çok önemlidir. Türkiye'deki evrensel sağlık sigortası programı, maddi durumu yetersiz bireylerin düzenli sağlık primi ödemediği sağlık hizmetlerinden yararlanmasına olanak tanımaktadır. Kişilerin gelir yoksulluğu düzeyine dayalı olan program, gelir testi yapılarak işlenen bir programdır ve örneklem grubumuz sosyal yardım alan kadınlardan oluştuğu için öznelere hepsi bu programdan yararlanabilmektedir. Bununla birlikte, bu hizmetlerden faydalanan öznelere yanıtları, öznelere tamamının aldıkları sağlık hizmetlerinden, memnun olduğunu göstermektedir. Öznelere, bu hizmetlere erişim konusunda herhangi bir sorun yaşamadıklarını ve tedavi kalitesinin kendileri için tatmin edici olduğunu belirtmişlerdir.

Özetle, sağlığın öznelere iyiliği için paha biçilmez olan ve diğer yapabilirlikleri önemli ölçüde etkileyen önemli bir yapabilirlik olduğu çalışmadan çıkarılabilir. Sağlıklı ve uzun bir yaşam sürme, cinsiyet, yaş ya da sağlık hizmetlerinin mevcudiyeti gibi çeşitli faktörlerin yanı sıra istihdam durumu ve koşullarından etkilenir. Buna karşılık, sağlığın gelir, zenginlik, istihdam ve ücretli çalışma gibi yapabilirlikler ile boş zaman etkinlikleri üzerinde çok önemli yansımaları vardır. İnsanların refahına katkıda bulunmak ve sağlık sorunlarının diğer yapabilirlik kalemleri üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirmek için belirli önlemler alınmalıdır.

Aile ve Arkadaşlık

Aile, insan yaşamının ayrılmaz bir parçasıdır ve aile bireyleri arasındaki ilişki, bir destek mekanizması olarak bireyler üzerinde önemli olumlu etkilere sahip olabileceği gibi tam tersi, insanların yaşamında bazı olumsuz etkilere sahip olabilir. Arkadaşlık ise aynı zamanda bireyler için bir sosyal destek sistemi sağlar. Arkadaşlık, Grizes ve diğerleri tarafından (1987), başkalarıyla barış içinde yaşayan bireyler ve insan grupları arasındaki uyum olarak tanımlanır. Bu boyut, diğer insanlara ilgi göstermeyi ve sosyal etkileşime girmeyi içerdiğinden, Nussbaum'un üyelik boyutuna da yakındır. Öznelerden alınan yanıtlarla bu boyut, aile içi ilişkiler, ailenin önemli konularda karar verme süreci, iş bölümü, ailede saygınlık hissedip hissetmeme, komşuları ve arkadaşları ile ilişkilerinin nasıl olduğu, arkadaşlarını görme sıklığı içerikleriyle kodlanmıştır.

Görüşülen kişilerin büyük bir çoğunluğu birinci dereceden aileleriyle (anne, baba ve kardeşler) iyi ilişkileri olduğunu beyan etmiştir. Bununla birlikte, önceki bölümde de bahsedildiği gibi, eşler arası dinamiklere bakıldığında genel olarak iyi ilişkilerden bahsetmek mümkün olmaz. 20 öznenen yalnızca 4'ü eşi ile iyi ilişkileri olduğunu dile getirerek eşlerini bir destek mekanizması olarak göstermiştir.

“ben eşimin hiçbir şekilde ne sevgisini ne desteğini hiçbir şeyini görmedim.”
(Ö12, Yozgat, 36)

Öte yandan, hane halkı üyeleri içindeki işbölümü, kadınların çocuk ve ev bakımından sorumlu olduğu ve erkeklerin dışarıda çalıştığı geleneksel ailelerde görülen klasik işbölümü ile uyumludur. Nispeten daha yoksul ailelerde kadınların çalışma ya da iş arama olasılığı ortalamanın üzerinde. Her iki durumda da kadınlar bu işbölümünü kendileri için bir zorluk olarak görmemektedir. Benzer şekilde arkadaş ve komşularla ilişkiler de özneler tarafından olumlu olarak tanımlanmıştır. Komşuların gerektiğinde birbirlerine yardım ettikleri sık sık dile getirilmektedir. Öte yandan bazı özneler çok fazla arkadaşlarının olmadığını ve hayatlarında bu tür bir destek mekanizmasından yoksun olduklarını söylediler.

“benim hayattaki en büyük kösteğim ailem, eşimin ailesi, çevremdeki en yakın akrabalarım oldu en büyük destekçim de konum komşum, oğlumun okulu oldu” (Ö15, Ankara, 44)

“komşularıyla ve arkadaşlarıyla aram iyi değil. Bazen zengin insanların yanında kendimi kötü hissediyorum. Güvenilebileceğim pek fazla insan yok, bu yüzden çoğu zaman yalnızım.” (Ö18, İstanbul, 31)

Çalışma bu boyutu çok sınırlı bir şekilde inceleyebildiğinden, bu yapabilirliğin diğer yapabilirliklerle ilişkisi kapsamlı olarak ortaya konulamamıştır. Ancak genel olarak sosyal sermayenin bir parçası olan aile ve arkadaşlığın kişilerin iş bulma, gerektiğinde maddi/manevi yardım alma konusunda onlara yardımcı olduğu ve kişilerin öznel iyi oluşlarını da etkileyen psikolojik bir destek sağladığı söylenebilir. Bu boyutta gelir ve istihdam gibi faktörlerden kaynaklanan belirgin bir yapabilirlik yoksunluğu yoktur.

Sosyal İlişkiler

Bu boyut, daha geniş toplumla ilişkileri ifade eder. Sosyal ilişkiler ve bilgi ağları bireylere sosyal destek sağlamaktadır ve bu destek iş hayatında olduğu kadar özel hayatta da kişilere yardımcı olmaktadır. İnsanların aileleri ve arkadaşları ile sahip oldukları bağların yanı sıra ortak bir kimliği paylaştıkları kişiler, bireylerin sosyal sermayesini oluşturur

(OECD, t.y.). Bu bilgi ağı ile birlikte insanlar ekonomik kaynaklara ulaşma açısından değerli bilgilere ulaşabilmektedir. Bu amaçla bu bölümde özneler toplumda saygınlık, arkadaşlar arasındaki ilişki ve toplumda herhangi bir ayrımcılığa uğrayıp uğramadıkları ile ilgili bulgular yer almaktadır.

Görüşülen kişilerin genel olarak sadece akrabaları ve komşuları ile sınırlı sosyal ilişkileri olduğu görülmektedir. Bu tür ilişkiler, öznelerin çoğu için psikolojik ve ekonomik destek açısından önemli destek mekanizmaları olarak gösterebilmekteyiz.

Öte yandan, insanların düşük gelir durumu, sosyal ve ekonomik olarak daha sınırlı bir yaşam sürmesine neden olmuştur. Bulgular, kadınların günlük yaşantılarının, mevcut ağlarının ötesinde sosyal ağlara katılımlarını engellediğini ima ediyor. Ayrıca, mahallelerinde öznelerin haberdar olduğu herhangi bir toplum temelli kuruluş bulunmamaktadır. Ancak, öznelerin neredeyse tamamı çocuğunu götürdüğü özel eğitim okulunun bahçesinde diğer engelli çocuğa sahip kadınlarla bir araya gelerek paylaşım yaptıklarını ve sosyal sermaye oluşturduklarını söylemlerinden çıkarabiliriz.

Bu tür sınırlı sosyal ilişkiler, öznelerin kullanabileceği bilgi ağlarının da sınırlı kalmasına neden olmaktadır. Öte yandan, bir sosyal sermaye aracı olarak iktidardaki AKP' ye üye olarak siyasi partilerin kanallarını kullanmak özneler için önem teşkil etmektedir. Nitekim AKP Türkiye genelinde geniş ağlara sahiptir ve Parti'nin il yönetimleri köy düzeyinde bile halka ulaşmak için çalışmaktadır. İl düzeyindeki geniş üyelik, sosyal sermaye için de önemli bir temel oluşturmaktadır. Üyelik, özneler tarafından sosyal yardım almak ve bir kamu kurumunda çalışmak için gerekli bir araç olarak algılanmaktadır. Ancak bu çalışma örneğinde, özneler parti yardımıyla herhangi bir yardım almadıklarından üyelik getirilerinin istedikleri kadar verimli olmadığını belirtmişlerdir.

Bununla birlikte, öznelerden 4'ü sosyal faaliyet olarak spora gitmek, markete gitmek ya da aile yaşam merkezine gitmek yanıtlarını vermişlerdir.

“Ciddi olay yoktur bizde, geçiştirir güleriz, bineriz arabamıza marketi turlarız. Bizim için markete gitmek çok önemlidir. Neden biliyor musun? Çocuklarla vakit geçirmek için. Bazıları için çabucak şuraya gireyim olayı vardır ya telaşlı telaşlı, stresli hiç öyle değildir yani. Biz çok iyi hazırlanırız markete giderken, bir hazırlık içerisine gireriz. O çocukları dışarı çıkaracağız diye marketi gezdireceğiz diye, çok hoşlarına gidiyor onların. Mesela sosyalleşiyorlar işte insanların arasına giriyorlar, markete para vermeyi çok seviyorlar mesela para vermeye bayılıyorlar alışveriş yaptıktan sonra.” (Ö13, İstanbul, 38)

Saygı duymak ve saygı görmek sosyal ilişkilerin bir diğer önemli parçasıdır. Bu boyut, Öznelerin toplumda saygın bir yere sahip olduklarını düşünüp düşünmedikleri ve toplumda herhangi bir ayrımcılığa maruz kalıp kalmadıkları sorularına dayalı olarak test edilmektedir. Buna göre öznelerin tamamına yakını toplumda özellikle yakın çevrelerinde kendisine saygı duyulduğunu ve onun da çevresine saygı duyduğunu hissettiklerini belirtmişlerdir.

Benzer şekilde, öznelerin çoğu toplumda herhangi bir ayrımcılığa maruz kalmadıklarını ve esas olarak toplumda saygın bir yere sahip olduklarını belirtmişlerdir. Bununla birlikte bazı olumsuz örnekler de oldu. Öznelerden biri, erkekler arasında boşanmış kadınlara yönelik aşağılayıcı algıya dikkat çekerek, toplumdaki bu tür ayrımcılıklardan şikayet etti.

“Boşandığım için komşularına çok sık gitmiyorum. Kocaları evde olabilir. Erkeklerin boşanmış kadınlara bakışı çok ayrımcıdır. Bu süreçte sadece bir arkadaşım oldu ve o da bana çok yardımcı oldu.” (Ö10, Ankara, 52)

Öznelerin cevapları genel olarak homojenlik gösterirken, cinsiyetin ağlara entegrasyon düzeyinde bir faktör olduğunu belirtmeliyiz. Türk toplumuna paralel olarak, erkekler siyasi ve ekonomik alanlarda daha fazla ağa sahip olma eğilimindeyken, kadınlar daha çok gayri resmi ağların bir parçasıdır ve arkadaşlarından ve ailelerinden destek almaktadır. Bu sebeple kadınların kaldığı düzlem genelde cinsiyet rolleri ile ilişkilendirilerek düşünülmelidir. Bununla birlikte, öznelerin genellikle yakın akrabaları

ve arkadaşlarıyla olan sosyal ilişkilerinin sınırlı olduğu sonucuna varabiliriz. Bunun en önemli sebebi ise kadının bakım yükünün çok fazla olması sebebiyle sosyal ihtiyaçlarına vakit ayıramıyor oluşudur. Sınıf gibi faktörlerin yanı sıra cinsiyetin de sosyal ilişkiler ve bilgi ağları yapabilirliğinin belirleyicisi olduğunu görmekteyiz. Saygı ve ayrımcılık konusunda ise öznelerin söylemlerine göre çoğunluğunun daha yüksek düzeyde yapabilirliklere sahip olduğunu görmekteyiz.

Sosyal yardım alan engelli çocuğa sahip kadınlarla yapılan görüşmeler, öznelerin yapabilirliklerine ilişkin önemli bulguları ortaya koymakta olup, bu kişilerin yapabilirliklerini geliştirmek için acilen harekete geçilmesi ve kamu programlarının uygulanması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Engelli çocuğa sahip kadınların önemli yapabilirlik yoksunlukları yaşadıkları ve bu yoksunluklara yol açan çeşitli faktörlerin olduğu açıktır. Yapısal yapabilirlikler altında, fiziksel ve maddi refah kategorisinde, temel olarak temel yapabilirlikler olarak sınıflandırılacak yapabilirlikler vardır ve bu yapabilirlikler, diğer yapabilirliklere ulaşma özgürlüğü sağlamaktadır. Barınma ve fiziksel çevre ile gelir ve refah hayatta kalmak ve yoksulluktan kurtulmak için gereklidir. Bu kategorideki yapabilirlikler, özellikle eğitim, kamu hizmetlerine erişim, katılım, boş zaman etkinlikleri ve başarı gibi yapabilirlikler üzerinde de önemli etkilere sahiptir. Ancak öznelerin fiziksel ve maddi refah boyutuna ilişkin yapabilirlik düzeylerinin oldukça düşük olduğu görülmektedir. Öznelerin gelir ve refah seviyeleri belirgin bir şekilde düşüktür. Görüşülen kişiler, esas olarak, mevcut asgari gelirin üçte birinin altında olan kişi başına aylık hane gelirine sahiptir. Gelir yapabilirliğinin belirleyicileri, başka bir gelir kaynağı bulunmadığından, ağırlıklı olarak devlet tarafından verilen sosyal yardımlar olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte, özneler farklı sosyal yardımlara da başvurarak ve yerel yönetimlerden daha fazla sosyal yardım alarak gelirlerini artırmaya çalışıyorlardı. Ancak, cinsiyet ve yaş gibi kişisel faktörlerin yanı sıra eğitim ve sağlık alanlarındaki yapabilirlik yoksunluklarının bir sonucu olarak, özneler engelli çocuklarına ve hane halkına uzun saatler bakım hizmeti vermekte ve sosyal güvencesiz bir yaşam sürdürmek durumunda kalarak önemli yapabilirlik yoksunlukları deneyimlemektedir.

İkinci olarak, kamu hizmetleri ve katılım kategorisindeki yapısal yapabilirlikler altında, yaşam kalitesini önemli ölçüde artıran önemli hizmetler olduğunu görüyoruz. Sağlık,

eğitim gibi hizmetler herkes için gerekli temel hizmetler olarak sınıflandırılabilirken, sosyal yardım hizmetleri engelli çocuğa sahip kadınların hayatında önemli bir yere sahiptir. Temelde, görüşülen kişilerin eğitim ve sağlık gibi hizmetlere farklı memnuniyet düzeylerinde de olsa yeterli erişime sahip oldukları söylenebilir. Sağlık hizmetleri en yüksek yapabilirlik boyutlarından biri olarak öne çıkarken, eğitim hizmetleri özneler tarafından daha olumsuz değerlendirilmiştir. Sosyal yardım ise her öznenin farklı yardımlara ulaşabiliyor olması ile sorunlu bir konudur. Ancak genel olarak sosyal yardım programlarından olan evde bakım yardımını alan öznelerin çoğunluğu düzenli bir gelire sahip olabilmektedir. Rekreasyon alanları, yeşil alanlar ve mahalle temizliği söz konusu olduğunda özneler dezavantajlı konumdaydı. Şehirlerde ulaşım maliyetleri, maddi zorluklar veya hane halkı sorumlulukları gibi nedenlerle bazı rekreasyon alanları olmasına rağmen, buralara erişimleri çok sınırlıydı. Ayrıca bu boyut özneler için öncelikli bir konu olarak görülmemektedir. Öte yandan, katılım boyutu ise farklı şekilde konumlandırılmalıdır. Görüşülen kişiler yerel ve ulusal siyasete yalnızca seçmen olarak katıldıkları ve koşullarını iyileştirmeye yönelik politikaların etkinliği konusunda herhangi bir endişe duymadıkları için görüşülen kişiler arasında en düşük yapabilirlik alanlarından biri katılım olmuştur. Ayrıca genel olarak birçok özne sivil toplum kuruluşlarının varlığından habersizdi. Genel olarak düşük sosyallik ve katılım düzeyinin, kadınların bu alandaki yapabilirlik yoksunluğunu pekiştirdiği görülmektedir.

Son kategori olan psikososyal iyi olma hali ve sosyal ağlarda ise öznelerin tamamına yakını bazı sağlık sorunları yaşamakta, ancak bunlar devlet tarafından sağlanan sağlık hizmetleri ile yönetilebilir niteliktedir. Ayrıca görüşülen kişilerin aile ve arkadaşlık, sosyal ilişkiler, saygı, özerklik ve inisiyatif konularında orta düzeyde yapabilirliklere sahip olduklarını görmekteyiz. Çoğu zaman düzenli olarak istihdam edilmedikleri ve farklı sosyal faaliyetlerde bulunabilecek maddi kaynakları olmadığı için sosyal ilişkileri ve sahip oldukları bilgi ağları aile, arkadaş ve komşu gruplarıyla sınırlıdır. Bu durumda öznelerin tamamına yakını toplumda özellikle yakın çevrelerinde saygı duyduklarını ve onlardan saygı gördüklerini ve toplumda ciddi bir ayrımcılık yaşamadıklarını belirtmişlerdir. Başarı yapabilirliği söz konusu olduğunda, her türlü insana yakışır istihdam olanaklarından ve sosyal katılım kanallarından yoksun olan öznelerin başarı kavramının çok zayıf olduğunu görmekteyiz. Genel olarak sosyo-ekonomik durumlarının

düşük olduğu konusunda bir kabulün olduğu ve buna bağlı olarak öznelerin yarısından fazlasının hayatlarından memnun olduklarını ifade ettikleri görülmektedir. Bu tutum, yeni fırsatların avantajlarından belirli bir ölçüde daha fazla yararlanmayı da engelleyen, öznelerin heveslerinin kırılmasının bir örneği olarak düşünülebilir. Öte yandan boş zaman aktiviteleri, görüşülen kişilerin çoğu evlerinin sınırları içinde kaldığından, düşük bir yapabilirlik alanıdır. Çocuk bakım yükü çok fazla olan kadınlar için maddi ve fiziksel zorluklar, hareket kısıtlılığı ve sağlık sorunları da boş zamanlarını ve aktivitelerini kısıtlamaktadır.

4. BÖLÜM: SONUÇ VE ÖNERİLER

4.1. SONUÇLAR

Görüldüğü üzere, yapabilirlikler yaklaşımı geniş çapta incelenmiş, araştırmacılar tarafından bilimsel çalışmalara uygulamak için benimsenmiştir. Çoğu disiplin ve araştırmacılar tarafından kullanılan yapabilirlikler yaklaşımı, toplumsal cinsiyet ve kadın refahı konulu çalışmalarda temelini gün geçtikçe sağlamlaştırmıştır.

Yapabilirlikler yaklaşımı ekonomik büyümenin yanı sıra bireysel refahı odağına alır. Bu noktada kalkınmanın; insanların yapabilirliklerini ve özgürlüklerini genişletmek olarak kavramsallaştırılması, yapabilirlikler yaklaşımının çok önemli bir unsurudur. Aynı şekilde insan hakları ve sosyal adalet temeline dayanan sosyal hizmet disiplini de insanın hak temelli bir yaklaşım içinde, özgür bir biçimde yaşamasına odaklanır.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP)'nin insani gelişme çerçevesinde düzenli olarak yaptıkları; İnsani Gelişme Endeksi, Toplumsal Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi, Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi gibi birtakım küresel düzeyde çalışmaları mevcuttur. Bu tür çalışmalarda bireylerin insani gelişme süreçlerine odaklanılarak çalışmaların birçoğunda bireylerin yapabilirlikleri incelenmiştir. Tam da bu noktadan hareketle, yoksulluk araştırmalarının birçoğunda kavramsal olarak yer bulan yapabilirliklerin, engelli çocuğa sahip sosyal yardım alan kadınlar odağında da önem teşkil etmesi su götürmez bir gerçektir.

UNDP ve Dünya Bankası, insani gelişme ve dünya kalkınma raporlarıyla kalkınmanın farklı yönlerini ele almıştır. İnsani Gelişme Endeksi (İGE) ile klasik GSYİH bazlı sıralamalara ek olarak ülkeler sağlık ve eğitimdeki başarılarına göre de sıralanmaya başlanmıştır. Sınırlamalarına rağmen bugün İGE, insani gelişme ve insani yapabilirlikler konusunda farkındalığı artırmak ve ülkeleri ulusal politika seçimlerini etkileyerek insani gelişme alanında ilerlemeye teşvik etmek için önemli bir araçtır. Yoksulluk özelinde düşünüldüğünde ise; UNDP 2019 yılında yoksulluğun tüm boyutlarıyla mücadele etmek amacıyla, Birleşmiş Milletler Küresel Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi'ni (ÇBYE)

geliştirmiştir. Bu endekse göre, dünya üzerinde 1,3 milyar insan yoksullukla mücadele etmektedir (UNDP, 2019). Aynı zamanda yoksullukla mücadele eden insanların 2/3 ünün kadınların oluşturduğu belirtilmektedir (Global Multidimensional Poverty Index, 2021). Kadınların yoksullaşması; ev içi emeklerinin fazlalığı, toplumsal cinsiyet rolleri ile oluşan eşitsizlikler, ataerkil dünya düzeni gibi birçok faktöre bağlı olarak artan bir durumdur. Bu faktörlerin birçoğundan kadınlar etkilenirken, elbette engelli çocuğa sahip kadınlar, bakım veren yüklerinin artması, hatta çoğu zaman yalnızca kendilerinde olması, babaların birçoğunun bu süreçten kendini izole etmesi ya da evi terk etmesi, kadınların toplum tarafından dışlanması, bakım yükünün fazlalığından dolayı yeterince sosyalleşememesi gibi unsurlar nedeniyle daha fazla etkilenmişlerdir.

Bu araştırma kapsamında kadınların, engelli bir çocuğa sahip olmanın şekillendirdiği deneyimlerine ilişkin öyküleri incelenerek hikayede örtük olan anlamın ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda araştırmanın problemi, engelli çocuğa sahip kadınların başta yoksulluk olmak üzere çeşitli nedenlerle birtakım yapabilirliklerden yoksun olmaları ve bu kadınların aile içinde nasıl konumlandıkları ile ilgili literatürdeki bilgi yetersizliğinin giderilmesi gereksinimidir.

Bu problem beraberinde yanıt aranan sorular ise şu şekildedir:

Sosyal yardım alan engelli çocuğa sahip kadınların;

- Çocukluklarından itibaren yetiştirilme biçimi ve öğrenmeler ile yapabilirlikleri,
- Evlilik ve anne olma süreçlerinde yapabilirlikleri,
- Çocuğun engel durumunun öğrenilmesi ile yaşanan süreç ve bu süreçteki yapabilirlikler,
- Aile ve sosyal çevre ile ilişkileri ve yapabilirlikleri,

- Yoksulluk ve yapabilirlik yoksunluğu ile baş etme çabaları içerisinde aldıkları destekler ve aldıkları sosyal yardım/kurum ve kuruluş hizmetleri sonrasında yapabilirlikleri;

nasıl deneyimlerle şekillenmekte ve anlatıya dökülmektedir?

Bu kapsamda 20 özneye derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Gerçekleştirilen görüşmeler MAXQDA Analytics Pro programı kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmanın analizine göre elde edilen 2 ana tema şu şekildedir: 1. Yapısal Yapabilirlikler, 2. Psikososyal Yapabilirlikler. Söz konusu temalar araştırma sorularına ilişkin cevapları içermektedir.

4.1.1. Yapısal Yapabilirliklere İlişkin Sonuçlar

Öznelerin yapısal yapabilirliklerine ilişkin anlatıları Fiziksel ve Maddi İyi Olma Hali ile Kamu Hizmetleri ve Katılım kategorilerini oluşturmuştur. Bu kategorilerin altında yer alan başlıklar ise, Barınma ve Fiziksel Çevre, Eğitim ve Bilgi, Gelir ve Refah, Kamu Hizmetlerine Erişim ile Katılımdır.

Barınma ve Fiziksel Çevre alt kategorisini öznelerin mülkiyet durumlarına, mahalle ve ev güvenliğine ve fiziksel refahlarına ilişkin anlatıları oluşturmuştur. Öznelerin barınma ve fiziksel çevre durumlarının diğer yapabilirliklerin geliştirilmesinde bir alan oluşturduğuna literatürde yer verilmiştir. Barınma şartları diğer yapabilirlik boyutlarının geliştirildiği bağlamdır. Bu noktada bulgular literatürle örtüşmektedir. Bununla birlikte, öznelerin evlerinde ihtiyaçlarını karşılayabilme biçimleri onların psikososyal yapabilirliklerine doğrudan etki etmiştir. Temel ihtiyaçlarını fiziksel çevrelerindeki yeterliliklerle karşılayabilen öznelerin diğer yapabilirlik boyutları ile ilgili verdiği anlatılar daha olumludur. Bu noktada araştırmanın sonuçlarından biri, psikososyal yapabilirlikleri çok boyutlu ele alarak geliştirebilmek için önce barınma ve fiziksel çevre yapabilirlik boyutunun değerlendirilmesi gerekliliğidir. Bazı yapabilirlikler diğer yapabilirliklerden değerli/bereketli olabilmektedir. Barınma ve fiziksel çevre yapabilirlik boyutunun bereketli işlev/yapabilirlik olarak öne çıkması, bulguların literatürle bu noktada da uyuştuğunu göstermektedir. Mahallelerin güvenliğine dair verilen anlatılarda

bulguların kesin sonuçlara ulaşmada yetersiz olduğu görülmektedir. Ancak, bu durumun öznelerin bakım yükü sebebiyle ev dışında yeterince vakit geçirememiş olmasına bağlanabileceği görülmektedir. Bu nedenle öznelerin mahalle güvenliğine ilişkin anlatılarının kesin sonuçlara ulaşmak adına tatmin edici olmadığı görülmüştür. Kadınların öncelikli olarak fizyolojik ihtiyaçlarının karşılanma gereksinimi sosyal hizmet bakış açısı ile de örtüşmektedir. Sosyal hizmet uygulamalarında, dezavantajlı grupların öncelikli olarak barınma, beslenme gibi temel gereksinimlerini karşılamak ya da karşılamak için kaynakları harekete geçirmek en temel rollerdendir. Tez odağında düşünüldüğünde ise, öznelerin etkili bir güçlendirme sürecine girmeleri ve yapabilirliklerin işlev olmalarını sağlamak, barınma ve fiziksel çevre ile ilgili temel ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra mümkün olabileceği düşünülmektedir.

Eğitim ve Bilgi alt kategorisinin içeriği öznelerin eğitim durumları ve bilgiye erişebilirlik düzeylerine ilişkin anlatılarından oluşmuştur. Öznelerin eğitim hayatlarına başlarken, devam ederken ve eğitim hayatlarını sonlandırırken yaşadıkları deneyimler yapabilirliklerini büyük ölçüde etkilemiştir. Öznelerin eğitim seviyelerin genel olarak düşüktür ve okula gitmeme/okulu bırakma nedenleri çoğunlukla toplumsal cinsiyet rolleri üzerine şekillenmiştir. Aile içindeki erkek çocukların eğitime erişim imkanlarının kız çocuklarıkinden daha fazla olduğu görülmüştür. Toplumsal cinsiyetin yanı sıra yoksulluk faktörü de öznelerin okula devamlılığını etkilemiştir. Ancak, yoksulluğu deneyimleyen ailelerde okula gönderilecek bir çocuk varsa bu öncelikli olarak ailenin erkek çocuğu olmuştur. Bu noktada kız ve erkek çocuklarının eğitime erişim noktasında yapabilirlik setlerinin eşit olmadığı görülmüştür. Yaşanılan bölge ve o bölgedeki kız çocuklarının okula gitmesine yönelik inançların da eğitimin devamlılığı üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Bu inançlara genellikle kırsal bölgelerde rastlanmıştır ve öznelerin çoğunluğu çocukluk dönemini kırsal bölgelerde geçirmiştir. Yaşanılan çevrede okula giden başka kız çocukları olmadığı durumlarda aileler çocuklarını okula göndermemeyi seçmiştir. Araştırmanın çalışma grubu bu yaygın inançlar sebebiyle eğitim hayatlarını ilkokul sonrasında sonlandırmak durumunda kalmıştır. Eğitim hayatını zorluklarla da olsa sürdürebilmiş olan öznelerin ise, diğer yapabilirlik boyutlarının eğitim düzeyi düşük olan öznelere göre gelişmiş olduğu görülmüştür. Eğitimin diğer yapabilirlikleri besleyen bir “bereketli işlev/yapabilirlik” olduğunu ifade eden literatür ile bulguların bu noktada

eşleştığı görülmektedir. Bununla birlikte, öznelerin bilgiye erişebilirliğine ilişkin alınan anlatılar, bu yapabilirliğin zayıf olduğuna işaret etmektedir. Öznelerin haberleşme araçlarını ve interneti kullanma düzeylerinin zayıf olduğu görülmüştür. Aynı zamanda özneler, interneti ya da telefon dışındaki diğer kitle iletişim araçlarını kullanma ihtiyacı hissetmemektedir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğine yönelik temel sorunlar ne yazık ki eğitimde de fırsat eşitsizliğini beraberinde getirmektedir. Öznelerin yapabilirlik ihtiyaçlarının önemli bir boyutunu eğitim ile ilgili sosyal hizmet disiplini makro bir bakış açısı ile ele alarak düşünme eğiliminde olmalıdır. Eğitimin sürdürülebilirliği doğrudan kadınların yapabilirliğini de etkilemektedir. Eğitim alan bir kadın yapabilirlik anlamında birçok şeyin farkında olabilir ve bunu sağlayan kadın da yaşamda daha güçlü ve aktif bir role sahip olabilir. Makro sosyal hizmet bakış açısıyla bu süreç değerlendirildiğinde, eğitimdeki fırsat eşitsizliğinin nesilden nesile aktarılmaması için politika yapımcılar ile işbirliği içinde olunması gerekmektedir.

Gelir ve Refah alt kategorisi, öznelerin gelir-gider durumlarına ilişkin anlatılardan oluşmuştur. Öznelerin aldıkları sosyal yardımlara ve bu yardımların nasıl kullanıldığına ilişkin bilgiler, yapılan düzenli-düzensiz harcamaların neler olduğu ve öznelerin yardımlara ilişkin tatmin durumları bu yapabilirlik boyutunun önemli parçalarıdır. Öznelerin geneli engelli bakım aylığı isimli sosyal yardımı almaktadır. Alınan bu sosyal yardım öznelerin yaşamını ve yapabilirliklerini doğrudan etkilemektedir. Öznelerin neredeyse tamamının tek geliri aldıkları sosyal yardımlardan oluşmaktadır. Durum böyleyken yardımların düzensizleştiği dönemler özneler zor durumda kalmakta ve temizlik gibi geçici ve yıpratıcı işlerde çalışmaktadır. Bazı özneler çalışmak için vakit ayırabilirken bazıları çocuklarının bakım yükü sebebiyle çalışmaya vakit ayıramayıp derin yoksulluk dönemlerinden geçmektedir. Bu noktada yardımların niteliği ile ilgili bir düzenleme ve denetleme mekanizmasının gerekliliği göze çarpmaktadır. Aynı zamanda tüm öznelerin anlatılarından çıkarılacak başka bir sonuç, bu sosyal yardımların yapılması gereken temel harcamaları karşılamada miktar olarak yetersiz olduğudur. Belki de, sosyal yardım odağında eksik olan en temel süreç verilen yardımın denetim odağıdır. Denetimin etkili ve hakkaniyetli olmasının ve hak temelli bir yaklaşım çerçevesinde ele alınmasının kadınların yapabilirliklerine de olumlu katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Kamu Hizmetlerine Erişim alt kategorisi öznelerin sağlık, eğitim, sosyal yardım, rekreasyon alanları vb. kamu hizmetlerine ilişkin anlatılarından oluşmuştur. Öznelerin anlatılarında kamu hizmetlerine ilişkin memnuniyet durumlarına yer verdikleri görülmüştür. Öznelerin sağlık hizmetlerine ilişkin anlatılarında verilen hizmetlerden genellikle memnun oldukları bulgular arasında yer almıştır. Bu memnuniyet durumunun çoğunlukla hastanelerde engelli çocuklara ve annelerine tanınan hizmet önceliğinden kaynaklandığı görülmektedir. Eğitim hizmetlerine yönelik anlatılarında ise özneler çocuklarının aldığı eğitiminin niteliği konusunda memnun olmadıklarına ifadelerinde yer vermiştir. Eğitimin niteliğinin yanı sıra eğitim süresinin yeterli olmadığına ilişkin anlatılar da engelli çocuklara verilen eğitim hizmetine yönelik öznelere tarafından getirilen eleştirilerden biri olmuştur. Öznelere sosyal yardım hizmetlerine ilişkin memnuniyetlerini çeşitli şekillerde dile getirmiştir. Ancak bu noktada öznelere sosyal yardım hizmetine ilişkin algıları önem taşımaktadır. Öznelere; kamu hizmeti olarak yapılan sosyal yardımları birer sosyal hak olarak ele almak yerine birer hayırseverlik tutumu olarak algıladığı gözlemlenmiştir. Bu sebeple öznelere sosyal hak arayışı noktasında zayıf yapabilirlik boyutlarına sahip olduğu görülmüştür. Bu sonuç katılım yapabilirlik boyutunu da ilgilendirmektedir. Çünkü literatürün ve bulguların birlikte verdiği sonuçlara göre *katılım* yapabilirlik boyutunun zayıf olduğu durumlarda sosyal yardımlar kişiler tarafından birer hayır işi gibi görülebilmektedir.

Katılım alt kategorisi, öznelere ulusal ve yerel seçimlerde oy kullanma, siyasal faaliyetlere katılma ve sivil toplum kuruluşları ile ilişki kurma durumlarına ilişkin anlatılardan oluşmuştur. Öznelere tamamının ulusal ve yerel seçimlerde oy kullandığı ve bunu istekli bir biçimde yaptığı görülmektedir. Buradan öznelere tamamının yapılan seçimleri ve sonuçları önemsendiği görülmektedir. Ancak, bu durumun temel sebebinin öznelere sosyal haklarını ve siyasal aksiyonlarını önemsemesi olmadığı da görülmektedir. Öznelere tamamı seçimlerde oy kullandığını ifade etmiş olsa da anlatılarında siyasal katılıma ilişkin yorumlarda bulunmamıştır. Bu noktada öznelere siyasal katılımı öncelikli ihtiyaçları arasında görmediği gözlemlenmiştir. Benzer şekilde sivil toplum kuruluşlarına yönelik katılımın da düşük düzeyde olduğu görülmektedir.

4.1.2. Psikososyal Yapabilirliklere İlişkin Sonuçlar

Öznelerin psikososyal yapabilirliklerine ilişkin anlatıları Psikososyal İyi Olma Hali ve Sosyal Ağlar kategorisini oluşturmuştur. Bu kategorinin altında yer alan başlıklar ise, Yaşam ve Sağlık (fiziksel ve mental iyi olma hali), Aile ve Arkadaşlık ile Sosyal İlişkilerdir.

Yaşam ve Sağlık alt kategorisini, öznelerin her türlü yaşamsal deneyimleri ve sağlık durumlarına ilişkin anlatıları oluşturmuştur. Bu noktada öznelerin travmatik deneyimleri öne çıkmaktadır. Bu travmatik deneyimlere ilişkin anlatılar öznelerin yaşamsal yapabilirlikleri ile doğrudan ilintilidir. Belirgin bulgulardan birisi öznelerin eşlerinin engelli çocuğa ilişkin çocuğu reddetme davranışıdır. Duru ve Duyan (2017)'a göre engelli çocuğa sahip olan ailelerde toplumun anneye atfettiği rol ve beklentilerin babaya atfettiği rol ve beklentilerden fazla olmasının aile ve toplum içinde kadını yıpratıcı etkisinden söz edilebilir. Bunun yanı sıra eşlerin öznelere uyguladığı fiziksel ve duygusal şiddete ilişkin bulgular da belirgindir. Şiddet öykülerinin görünür sebebi engelli çocuğa sahip olma faktörüdür. Ancak, ataerkil aile yapılarının temelinde toplumsal cinsiyet kaynaklı şiddet öykülerine rastlanabilmektedir. Akkuş ve Yıldırım (2018)' in çalışmasına göre toplumsal cinsiyet tutumu kadına şiddet uygulama üzerinde etkilidir. Bu sebeple engelli çocuğa sahip olmanın yüzeysel bir sebep olarak öne çıktığı gözlemlenmiştir. Öznelerin tek başına üstlendiği bakım yükü ve engelli çocuğa sahip olma sonucu yaşadıkları zorlu süreçler, onları bir kadın olarak çifte dezavantajlı bir duruma getirmiştir. Kadınların psikolojik iyilik halini yükseltmek ve sorunlarına yönelik bakış açılarını geliştirmelerini sağlamak hem kendileri, hem de bakım veren rollerini yerine getirme sürecinde önemli olduğu düşünülmektedir.

Aile ve Arkadaşlık alt kategorisini öznelerin yakın çevresi ile olan ilişkilerine ilişkin anlatıları oluşturmuştur. Sosyal ilişkilere ilişkin bulgular öznelerin destek mekanizmalarından bahsettiği anlatılardan çıkarılmıştır. Özşenol ve ark. (2003)'na göre ailenin engelli çocuğa ilişkin tepkileri, kişisel özelliklerin yanı sıra, sosyal destek mekanizmalarına ve çocuk doğmadan önceki ailenin fonksiyonlarının sağlıklı olup olmamasına göre değişebilmektedir. Öznelerin vakitlerinin büyük bölümü evde geçtiği

için evinde/yakınında kurduğu ilişkilerin destek mekanizması olarak oldukça önemli olduğu görülmektedir. Bu destek mekanizmalarının eş, aile, eşin ailesi, komşu/arkadaş... olmak üzere genişlemekte olduğu görülmüştür. Araştırmanın bulguları sonucunda eş ve aile ile iyi ilişkileri olan öznelerin yaşam ve sağlık yapabilirlik boyutunun diğer öznelere göre daha gelişmiş olduğu görülmektedir. Benzer şekilde, komşuları ya da arkadaşları ile yakın ilişkileri olan öznelerin yapabilirlik düzeylerinin de diğer öznelere göre daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir.

Sosyal İlişkiler alt kategorisi, öznelerin toplumla ilişkileri, toplumdaki damgalanma ve saygınlıklarına ilişkin deneyimlerine yönelik anlatılarından oluşmuştur. Sosyal ilişkiler ve bilgi ağları bireylere sosyal destek sağlamaktadır ve bu destek iş hayatında olduğu kadar özel hayatta da kişilere yardımcı olmaktadır. Sosyal sermaye literatüründe araştırıldığı gibi, insanların aileleri ve arkadaşları ile sahip oldukları bağların yanı sıra ortak bir kimliği paylaştıkları kişiler, bireylerin sosyal sermayesini oluşturmaktadır. Bu bilgi ağı ile birlikte insanlar ekonomik kaynaklara ulaşma açısından değerli bilgilere ulaşabilmektedir. Ancak, öznelerin toplumla kurduğu ilişkilerin sınırlı olduğu görülmektedir. Öznelerden yalnızca birkaçının sosyal ilişkilerini ekonomik destek mekanizması olarak kullandığı görülmektedir. Bu durumun sebebi öznelerin zamanlarının büyük kısmını evlerinde geçirmeleridir. Çitil ve Doğan (2019) çalışmalarında engelli çocuğa sahip ailelerde annenin vaktini eve geçirerek ev işi işlerle ilgili olduğunu, babaların ise ev dışı işlerle ilgilendiğini ortaya koymuştur. Bununla birlikte, Cihan (2021); engelli çocuğa sahip kadınların, engelli çocuğa sahip olacaklarını öğrendikleri andan itibaren toplumsal dışlanmalara maruz kaldıklarını çalışmasında ortaya koymuştur. Özneler engelli çocuğa sahip oldukları için çeşitli sosyal ortamlarda bulunmalarının yadırgandığına ve dışlanmalara maruz kaldıklarına anlatılarında yer vermiştir. Bu noktada öznelerin anlatıları ve araştırmanın bulguları literatürle uyumaktadır. Bununla birlikte aktif akrabalık ve komşuluk ilişkilerine sahip özneler de çalışmada yer almıştır. Bu özneler sosyal ilişkilerini çoğunlukla duygusal ve psikolojik destek mekanizmaları olarak kullanmaktadır. Sosyal ilişkilerini geliştirme ihtiyacı duyan öznelerin tamamı eşinden destek alma konusunda güçlük çeken kadınlardan oluşmaktadır. Eşlerinin desteğini aldığını ifade eden öznelerin ise toplumla ilişkilerinde daha çekimser oldukları görülmüştür.

Sosyal Hizmet eğitimi insan hakları ve sosyal adalet ilkelerine dayalı yapılandırılmış, sosyal adaletsizlik ve eşitsizliklerin karşısında olduğunu içeren müfredata sahip bir disiplindir. Sosyal Hizmet uzmanları böyle bir eğitim süzgecinden geçtiğinde, normal olarak, savunuculuk rolüne bürünen, hak temelli yaklaşım sergileyen birer bireye dönüşmektedir. Sosyal Hizmet uzmanının en temelde amacı müdahalede bulunduğu dezavantajlı grubu kendisi ve sistemlerini de bir bütün olarak ele alarak güçlendirmektir. Tez çalışmasının odak noktası olan yapabilirlikler ile sosyal hizmet terminolojisinde önemli bir yer tutan güçlendirme kavramı, ilişkilidir. Tez çalışmamın öznesini kadınlar oluşturmaktadır. Kadınların yapabilirliklerini artırabilmek için öncelikle “yapabilmesine” inandırmak gerekmektedir. Bu nedenle bu kadınların yapabilmesinden önce içsel olarak güçlenmesi gerekmektedir. Güçlü yanlarını keşfeden bir birey aynı zamanda zayıf yönlerini de keşfeder ve neyi yapabiliş neyi yapamayacağını da yakından bilir.

Yapabilirlikler yaklaşımı, yoksulluk ve toplumsal cinsiyet odaklı bakıldığında özellikle kadın yoksulluğunu sona erdirmeyi ve insani gelişmeyi sağlamayı amaçlayan daha iyi politikalar oluşturmak için ve insanların refahını ve refahın belirleyicilerini daha iyi anlamak için bir çerçeve sunmaktadır. Amartya Sen, yapabilirlikler yaklaşımı ile yeni bir felsefi çerçeve sunarken, temel ihtiyaçlar ya da birincil değerler gibi farklı teoriler de ortaya atıldığından, refahı değerlendirmek için ekonomik göstergelerin ötesine bakma konusu bir süredir kalkınma gündeminde yer almaktadır. Bu çalışma yapabilirlikler yaklaşımını temel olarak tasarlanmıştır. Engelli çocuğa sahip kadınların yapabilirliklerine ilişkin çeşitli anlatıları sunan bu çalışma, çalışmanın öznelerinin yapabilirliklerinin çok boyutlu ele alınarak geliştirilmesi noktasında literatüre katkı sunmaktadır.

4.2. ÖNERİLER

Bu tez, Türkiye'deki kalkınma uygulamasına katkıda bulunmak amacıyla engelli çocuğa sahip kadınların yapabilirliklerini belirlemeyi ve değerlendirmeyi amaçlamıştır. Türkiye'de kadın yoksulluğuyla ilgili politikaların, yoksulluğun sadece bir gelir eksikliği değil, aslında bir yapabilirlik yoksunluğu olduğunun teorik bir temelde oluşturulması gerektiği belirtilmelidir. İlk olarak, bir ülkedeki kişi başına düşen gelir artışlarının otomatik olarak yapabilirliklerde artışla sonuçlanmayacağı kabul edilmelidir ve devlet,

yapabilirliklerin geliştirilmesinin çok boyutlu bir fenomen olarak kabul edilmesinde birincil sorumluluk almalıdır.

Belirtilmelidir ki, engelli çocuğa sahip yoksul kadınlar için politika geliştirirken ilk adım “onlar ne yapabilir ve ne olabilir?” sorusunu sormak olmalıdır. Gelişimde her bir kişiyi bir amaç olarak kabul etmek ve seçimlere, özgürlüklere ve insanların işlevselliğine odaklanmak, yapabilirlikler yaklaşımının ayırt edici özellikleridir. “Bir kişinin zaman içinde dezavantajları biriktirmesi ve dezavantajların nesiller boyunca yeniden üretilmesi”ni (Wolff ve De-Shalit, 2007:120) inceleyen nitel çalışmalar çoğaltılmalıdır. Yaklaşımın gösterdiği gibi, bu bağlamda sosyal ve ekonomik politika boyutları arasında güçlü bağlantılar vardır. Kaynaklar ve sosyal düzenlemeler çeşitli yapabilirliklerin gelişmesine yol açabilmektedir. Tezin bu bölümünde oluşan temalara bağlı olarak öneriler verilecektir.

4.2.1. Yapısal Yapabilirliklere İlişkin Öneriler

- Özneler ile yapılan görüşmelerde, birçoğunun eğitim ve bilgilendirme sürecinde eksik ve yetersiz oldukları görülmüştür. Öznelerin birçoğunda engellilik ile ilgili dahi hatalı bilişlerinin ya da bilgi eksikliklerinin olduğu görülmektedir. Öznelerin bazıları ise bilgiye ulaşım konusunda kullandıkları araçlara yönelik yetersizliklerini belirtmiştir. Aynı zamanda, özneler; çocuk bakımı ve gelişimi konusunda da zorluklar yaşadıklarını ifade etmiştir. Bu kapsamda, öznelerin eğitim ve bilgi ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için, okuryazarlık ve teknolojik okuryazarlık eğitimleri gibi teknik anlamda kadınları güçlendirecek eğitimler ilgili kurumlarla işbirliği içinde sağlanmalıdır. Aynı zamanda, anne-çocuk bağlanması, çocuğun sosyal, duygusal, fiziksel ve cinsel gelişimleri gibi çocuk gelişimi ile ilgili eğitim ve seminerler düzenlenmelidir. Bununla birlikte, öznelerin engellilik ile ilgili hatalı bilişlerinin önlenmesi açısından bilgilendirici panel, söyleşi ve çalıştay gibi katılımcı etkinlikler yapılmalıdır.
- Engelleri aşmak ve yoksul kız çocuklarının kaliteli eğitime erişimini artırmak için eğitim sisteminde bazı iyileştirmeler yapılmalıdır. Yapabilirlikleri düşük ailelerden

gelen kız çocuklarına daha sistematik olarak rehberlik ve danışmanlık yapılmalı ve daha iyi tasarım ve uygulama yoluyla farklı yapabilirlik seviyelerine sahip ebeveynler oluşması için yetişkin eğitimi seçenekleri geliştirilmelidir. Eğitim ve tamamlayıcı hizmetler, elbette tüm çocukların kişisel gelişimleri ve eğitim ve istihdamda başarı beklentileri için hayati öneme sahip olan bilişsel, davranışsal ve duygusal becerilerini geliştirmeyi amaçlamalıdır. Eğitim, temel okuryazarlık ve matematik becerilerine odaklanmanın ötesinde tasarlanmalı, aynı zamanda çocukların yaşamdaki seçeneklerini ve fırsatlarını zenginleştirmeli ve sosyal ağlara entegrasyonu teşvik etmeli; saygı, özerklik ve analitik düşünme gibi yapabilirlikleri geliştirmelidir. Saito (2003: 29)'ya göre

“...Eğitim yoluyla yapabilirliklerin hangi şekilde kullanılmasının uygun olduğuna karar verebilmek için kişinin değer yargısını geliştirmemiz gerekir”.

- Yapabilirlik yaklaşımı toplumsal cinsiyet konusuna toplumdaki kadınlar arasındaki tercih oluşum mekanizmaları dikkate alınarak bakılması gerektiğini göstermektedir. Bu mekanizmalar, uyarlanabilir tercihler, sosyal baskılar ve aileden ya da arkadaşlardan beklentiler gibi karar verme süreci üzerindeki etkileri içerir (Robeyns, 2008). Bu faktörler sosyal olarak koşullandırılmış yapabilirliklerin oluşmasına yol açar (Deneulin, 2008) ve belirli alanlarda işlevlere dönüştürülemez. Türkiye çerçevesinde bu durum daha net görülmektedir. Cinsiyete dayalı işbölümü, erkek ve kadın stereotipleri ve sosyal değerler, eğitim ve bilgi, gelir ve refah, istihdam ve ücretli çalışma, başarı ve boş zaman vb. çeşitli yapabilirlikleri etkiler. Sonuç olarak erkeklerin yapabilirlik kümeleri kadınlardan daha büyüktür (Robeyns, 2008). Bu koşullar altında, insanların birbirine bağımlı yapabilirlikleri ve kadınların üreme ve toplumsal cinsiyet rolleri göz önüne alındığında, hedefimizin kadın ve erkeğin yapabilirlik setlerini eşitlemek olarak belirlenemeyeceğini söyleyebiliriz. Yapabilirlik geliştirme hedefine, toplumsal cinsiyeti anaakımlaştırma politikaları ve kadın ve erkekleri farklılaştırma politikalarıyla ulaşılabilir.
- Engellilik ise cinsiyet gibi yapabilirlik farklılıkları yaratan bir diğer önemli dezavantajdır. Araçlardan ziyade amaçlara odaklanan yapabilirlikler yaklaşımı,

adalet açısından da nesnel bir değer kullanır ve bu da engelli bireyler ve onların anneleri gibi dezavantajlı gruplara karşı ayrımcılığın ele alınması için daha iyi bir zemin oluşturur. Engelli bireylere ve engelli bireylerin annelerine gelir sağlayan sosyal yardım politikalarının, sisteme başka rehabilitasyon ya da istihdam politikaları dahil edilmedikçe, bu kişilerin bağımsız ve özgür olmalarına yardımcı olamayacağı açıktır. Toplumsal cinsiyet, engellilik vb. gibi bu kişisel heterojenlikleri dikkate alarak, insani gelişme çerçevesinde engelli çocuğa sahip kadınların yapabilirliklerini artırmaya yönelik politikalar geliştirmeli ve yalnızca bu kişilerin gelirlerini artırmanın otomatik olarak yapabilirlik artışlarına yol açmayacağını unutmamalıyız.

- Eğitimden sonra istihdam, diğer yapabilirliklerin kazanılması ve geliştirilmesinde temel bir unsur olan ikinci bir politika alanı olarak düşünülebilir. Benzer şekilde istihdam, insanların refahında üretken bir role sahiptir ve bu yapabilirliğin elde edilmesinde düşük eğitim seviyeleri, cinsiyet, toplumsal cinsiyet rolleri ve sağlık gibi faktörlerin çok önemli olduğu görülmektedir. Açıktır ki, önemli yapabilirlik yoksunlukları olan engelli çocuğa sahip kadınlar devletin istihdam konusunda verdiği hizmetlerden yeterince yararlanamamaktadırlar. Bu sebeple, engelli çocuğa sahip kadınlar ve diğer dezavantajlı gruplar gibi farklı yapabilirlik seviyelerine sahip kişilere göre politikalar farklılaştırılmalıdır. Bu amaçla, rehberlik hizmetleri ve meslek kursları, yapabilirlikleri düşük olan bu kişilerin özelliklerine ve ihtiyaçlarına göre düzenlenmelidir. Ayrıca, mesleki becerilere ek olarak bilişsel ve bilişsel olmayan becerilerin de işgücü piyasasında oldukça önemli olması nedeniyle, eğitim programlarının kalitesini artırmak için davranışsal becerilere daha fazla önem verilmesi ve yatırım yapılması bir seçenek olabilir.
- Diğer kamu politikalarına ek bir alan olarak sosyal yardım programları, yapabilirlik yoksunluklarının sona erdirilmesi için hayati önem taşımaktadır. Yoksulluk literatüründe, çalışkan/hırslı olmamak gibi kişisel özelliklerin de yoksulluktan kurtulmanın önündeki engelleri oluşturan kültürel olarak aktarılan özellikler olarak konumlandığı görülmüştür. Murray (2009)'nin yoksulluğun temel nedeni olarak belirttiği kişisel hırs konusundaki çalışması tam bir değerlendirme veremese de, yoksulluğun kuşaktan kuşağa aktarılmasının ve yoksulluk kısır döngüsünü kırmaya yönelik başarısız girişimlerin bazı sorunlar yaratabileceği söylenebilir. Gelecekte

yapılabilecek girişimleri engelleyen hayal kırıklıkları, bu insanların yoksulluktan kurtulmaları için teşvik edici yapılarla çevrili olmadıkları ve kendi yapabilirliklerini geliştirmek için gerekli araçlara sahip olmadıkları anlamına gelmez. Bu noktada, sosyal yardım programları sistemini geliştirmeye odaklanılmalıdır. Bu durumda her yardım için kesin kriterlerin belirlenmesi, yardımın kesilmesi prosedürleri ve uygun izleme ve denetleme araçları gereklidir. SYDV'lerin kurumsal kapasitesinin güçlendirilmesi, daha iyi politika uygulaması ve yeni politika önerileri için çok önemlidir.

- Bireysel ve verimli yapabilirliklerle ilgili bu çerçeveyi sunduktan sonra, Evans (2002) 'ın argümanını destekleyerek akılda tutulması gereken bir diğer nokta, bireysel yapabilirliklerin kolektif yapabilirliklere bağlı olduğudur. Kolektif yapabilirliklerdeki artışlar, dezavantajlı bireylerin pazarlık gücünü ve yerel karar alma süreçlerine katılımlarını artıracak olan özgüvenlerini güçlendirecektir (Thorp, Stewart ve Heyer, 2005). Engelli çocuğa sahip kadınlar hem bakım veren rolü hem ev içi ücretsiz işçi rolü ile yaşayıp bu rollere adaptasyon geliştirmişler ve benliklerinden uzaklaşmışlardır. Bu sebeple kadınlar ne bireysel ne de kolektif olarak aksiyon alma gereği duymamaktadır. Bu çerçevede, engelli çocuğa sahip kadınlar grup halinde hareket etmeye ve yerel karar alma süreçlerine katılmaya teşvik edilmelidir.

4.2.2. Psikososyal Yapabilirliklere İlişkin Öneriler

- Engelli çocuğa sahip kadınların en önemli psikososyal eksikliklerinden biri, zaman yönetiminin olmamasıdır. Bu kadınlar vakitlerinin tamamını bakım ve hizmet vermek için ayırmaktadır ve bu durumun psikolojik ve fiziksel boyutta yıpratıcı yanları vardır. İngiltere’de engelli çocuğa sahip ailelerin çocuklarını kısa süreliğine bırakabileceği mola merkezleri (short breaks) bulunmaktadır. Bu mola merkezleri, engelli çocuğa sahip ailelerin özel ihtiyaçlarını gidermek amacıyla kendine vakit ayırabilmeleri için kurulmuştur (Welch ve ark., 2010). Benzer bir modelin Türkiye’de inşa edilmesi araştırmamın bulgularından hareketle oldukça gereklidir. Engelli çocuğa sahip kadınlar, çocuklarını bırakabilecekleri mola merkezi sistemlerine gereksinim duymaktadır.

- Engelli çocuğa sahip kadınların çoğunun en büyük problemlerinden biri de eşlerinden maddi ya da manevi destek almıyor olmalarıdır. Bunun sebebi çoğu zaman engelli çocuğa sahip erkeklerin sorumluluk almak istememesi ve bu konuda bilinçli davranmamasıdır. Psikolojik ve fiziksel sorumluluk tamamen engelli çocuğa sahip kadına bırakılmaktadır ve bu durum toplumda bir motife dönüşmüştür. Buna karşılık kadınların aile ilişkilerini güçlendirmek ve bakım yükünü hafifletmek adına aile içi bilinçlendirme çalışmaları yapılmalıdır. Bunun için anne ve babanın birlikte dahil olacağı seminerler, eğitimler, sertifika programları vb. ve engelli çocuğa sahip olduktan sonra karşılaşılabilecek zorluklara ve sorumluluk paylaşımına dair toplumda yeni bir motifin oluşabilmesi için çeşitli programlar tasarlanabilir.
- Engelli çocuğa sahip kadınların zamanlarının çoğunu evde geçirmeleri, onların sosyal ilişkilerinin zayıf olmasına neden olmaktadır. Bu kadınların toplumla ilişkilerinin kuvvet kazanmasında sivil toplum kuruluşları önemli bir role sahiptir. Engelli çocuğa sahip kadınların topluma katılımının ve sosyal ilişkilerinin gelişmesi için engellilik çalışmaları yapan sivil toplum kuruluşlarının engelli çocuğa sahip kadınlara daha yakından müdahale edebilmesi amacıyla yeni ve efektif projeler üretmesi gerekmektedir.

Son olarak, yukarıda bahsedilen politika alanlarının daha iyi sunulmasını sağlayacak ve nihayetinde dezavantajlı kadın gruplarının yapabilirliklerini güçlendirmek için bireysel fırsatlar yaratacak tamamlayıcı bir mekanizma/model tasarlanabilir. Alternatif olarak çağdaş kurumsal tasarımın yetersizlikleri üzerine hem coğrafi konum hem de örgütsel sorumluluk ve/veya görevler anlamında aracı olan yeni oluşumlar inşa edilebilir. Yeni aracı yapıların mevcudiyeti, bir yandan büyük devlet kurumları arasında bir platform görevi görme yapabilirliğini eklerken, diğer yandan koşullu ilişkiler yoluyla yeni politika çözümleri yaratma olanaklarını sürdürecektir. Sonuç olarak, yeni politika araçlarının işlevsel işleyişiyle birlikte daha somut ve gelecek vaat eden çözümler ortaya koyulabilir.

Özetlemek gerekirse yoksulluk/kadın yoksulluğu bilindiği gibi Türkiye'nin köklü sorunlarından biridir ve bugüne kadar yoksullukla mücadele politikaları neo-liberal düşünce doğrultusunda sosyal yardım sistemine ve istihdamın teşvikine odaklanmıştır. Bu tartışmaların ışığında, yoksulluğun aslında bir eşitsiz dağılım ve kaynaklara erişim

sorunu olduğu unutulmamalıdır. Eğitim ve sosyal becerileri düşük olan yoksul kadınları, kapasitelerini artıracak herhangi bir ek önlem almadan işgücü piyasasına dahil etmeye çalışmak etkili bir sonuç vermeyecektir. Yapabilirliklerin ve yapabilirlik başarısızlıklarının nedenlerinin belirlenmesinin bu aşamasından sonra, her bir organın, kamunun ya da sivil toplumun rolleri ve sorumlulukları belirlenmeli ve üzerinde anlaşmaya varılmalıdır. Kurumlar arasındaki zayıf koordinasyon ile kalkınma plan ve programlarının izlenmesi ve etki analizindeki eksikliklerin giderilmesi ve yerel ihtiyaç ve koşullara göre ilgili proje ve programların uygulanması için gerekli adımlar belirlenmelidir. Mevcut programların etki analizi; özellikle kadınlara yönelik eğitim, istihdam ve sosyal yardım programları, gelecekteki eylemler için çok önemli kaynaklardır. Bu bağlamda, kalkınma ajansları, önemli yapabilirlik alanlarını yöneten kilit kurumlar arasında bir ara yüz organı olarak hareket edebilir. Kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları ve araştırmacıların ortak çalışmasıyla, toplumdaki her bireyin yapabilirliklerini geliştirmeyi amaçlayan Türkiye için yeni bir kalkınma paradigması oluşturulabilir.

KAYNAKÇA

- Akkuş, S., & YILDIRIM, Ş. (2018). Erkeklerin kadına yönelik fiziksel şiddet uygulamasına etki eden faktörlerin incelenmesi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17(4), 1368-1388.
- Akgün, R., & Çifci, E. G. (2010). Engelli Çocuğa Sahip Ailelerde Güçlendirme Yaklaşımı Ve Sosyal Destek Sistemi. *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, (1), 23-36.
- Akın, M. (2016). Kadınlarda Yoksulluğun Görünümü ve Yaşam Boyu Öğrenmeye Etkisi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bartın Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bartın.
- Alkire, S., Kanagaratnam, U., & Suppa, N. (2021). The global multidimensional poverty index (MPI) 2021.
- Alkire, S.(2008). Using the Capability Approach: Prospective and Evaluative Analyses. In F. Comim & M. Qizilbash (Eds) *The Capability Approach: Concepts, Measures and Applications*. 26-50. Cambridge: Cambridge University Press.
- Basu, K. & Lopez-Calva, L. (2011) ‘Functionings and capabilities’, in K. Arrow, A. Sen and K. Suzumura (Eds.), *Handbook of Social Choice and Welfare*, Volume 2, Elsevier Science, North Holland.
- Bayramova, N. (2008). Amiyotrofik Lateral Skleroz’lu (ALS) Hastaların Evde Bakım Gereksinimleri ve Bakım Verenin Bakım Yükünün Belirlenmesi. Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Boyce, C., & Neale, P. (2006). Conducting in-depth interviews: A guide for designing and conducting in-depth interviews for evaluation input. http://www2.pathfinder.org/site/DocServer/m_e_tool_series_indepth_interviews.pdf.
- Besiri, A. (2009). Yoksulluk ekseninde engellilerin eğitimi. *TBB Dergisi*, 83, 353-374.
- Buğra, A., & Adar, S. (2008). Social policy change in countries without mature welfare states: The case of Turkey. *New Perspectives on Turkey*, 38, 83-106.
- Buğra, A., & Keyder, Ç. (2006). The Turkish welfare regime in transformation. *Journal of European social policy*, 16(3), 211-228.

- Buğra, A. (2012). Türkiye'nin Değişen Refah Rejimi:Neoliberalizm, Kültürel Muhafazakarlık ve Yeniden Tanımlanan Toplumsal Dayanışma in Dedeoglu,S and Elveren,A. (eds), Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın. ,(pp. 47-70). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Burcu, E. (2015). Türkiye'de Yeni Bir Alan:'Engellilik Sosyolojisi've Gelişimi. *Journal of Sociological Studies/Sosyoloji Konferansları*, (52).
- Cantürk, F. D. S. (2017). Ötelenmiş Hayatlar: Engelliye Bakan Kadın Olmak. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 11(24).
- Cihan, A. (2021). Engelli Bireylere Sahip Olan Ailelerin Toplumdan Beklentileri: İstanbul Örneği. *Atlas Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(7), 27-44.
- Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *The American Journal of Sociology*, 94 (Supplement): 95-120.
- Coleman, J.(1990). *Foundations of Social Theory*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Comim, F. (2008). *Measuring Capabilities in Comim*, F., M. Qizilbash & S. Alkire (eds) (2008), *The Capability Approach: Concepts, Measures and Applications*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Creswell, J. W. (2013). *Araştırma deseni*. Çev. Ed. SB Demir). Ankara: Eğiten Kitap.
- Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2017). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Sage publications.
- Cummings, T.S., Bayley, H.C., Herbert, E.R. (1996) "Effect of the Child's Deficiency on the Mother: A Study of Mothers of Mentally Retarded, 18 Chronically Ill and Neurotic Children", *American Journal of Orthopsychiatry*, 36, 595-608.
- Çalık, S. (2003). Özür lülüğün nedenleri ve önlenmesinde yoksulluğun rolü. Ahmet Emre Bilgili, İbrahim Altan. *Yoksulluk Sempozyumu* (2), 398-407.
- Çağdaş, A., & Seçer, Z. (2002). *Çocuk ve Ergende Sosyal ve Ahlak Gelişimi*. Ankara: Nobel Yayınları.

- Çitil, M., & Doğan, İ. (2019). Engelli çocuğu olan ailelerin yapisi ve toplumsal ilişkilerinin belirlenmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 19(43), 61-108.
- Dağdemir, Ö. (2002). Türkiye ekonomisinde yoksulluk sorunu ve yoksulluğun analizi: 1987-1994. *Yoksullukla Mücadele Stratejileri, Hak-İş Konfederasyonu Yayını*, Ankara, 1-19.
- Daşlı, Y. (2016). Kadın Yoksulluğu İle Mücadelede Eşi Vefat Etmiş Kadınlar Yardım Programı: Sivas Örneği. *The Journal of Academic Social Science*, 4(33), 130-147.
- Deneulin, S. & Stewart, F. (2002). Amartya Sen's contribution to development thinking. *Studies in Comparative International Development*, 37(2), 61–70.
- Deneulin, S., (2008). Beyond Individual Freedom and Agency: Structures of Living Together in Sen's Capability Approach to Development. In: Alkire, S., Comim, F. and Qizilbash, M., (Eds). *The Capability Approach: Concepts, Measures and Application*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 105-124.
- Derin Yoksulluk Ağı (2021). Kadın Yoksulluğu Hakkında Bilgi Notu: Talepler. Erişim Adresi: <https://derinyoksullukagi.org/raporlar/kadin-yoksullugu-hakkinda-bilgi-notu-talepler/> Erişim tarihi: 25.05.2022.
- Doğan, A. (2016). Sosyal Yardımların Yoksulların Siyasal Tercihine Etkisi: Kent Yoksulları Üzerine Bir Araştırma. *Selçuk İletişim*, 9 (3): 69-89.
- Durduran, Y. (2009). Engelli çocukların engellilikleri dışındaki sağlık sorunları ve sağlık hizmetinden yararlanma durumları: Kontrollü saha çalışması. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Halk Sağlığı ABD, Konya.
- Duru, S. & Duyan, V. (2017). Engelli çocuğa sahip ailelerde toplumsal cinsiyet rolleri. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 200-211.
- Duyan, V. (1998). "Özürllüler ve AIDS". *Toplumla Bütünleşme Sürecinde Özürllüler ve Sosyal Hizmet: Sosyal Hizmet Sempozyumu 97*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Yayını No: 003. (Yayına Hazırlayan: Isıl Bulut, Özcan Kars) *Aydınlar Matbaası*, 110-114.
- Duyan, V. (2007). *Gruplarla Sosyal Hizmet*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

- Duyan, V. (2014). Sosyal Hizmet Temelleri, Yaklaşımları, Müdahale Yöntemleri. İstanbul: Sosyal Çalışma Yayınları.
- Erkan, G. (1998) “Anababanın Özürlü Çocuğa Yaklaşımı ve Uyumu”, Sosyal Hizmet Sempozyumu’97. Toplumla Bütünleşme Sürecinde Özürlüler ve Sosyal Hizmet. (18-20 Eylül, İstanbul), H.Ü. Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Yayın No: 003, Ankara, 97.
- European Commission (2014). Retrieved from <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=751> last accessed on 24.04.2016
- Evans, P. (2002). Collective Capabilities, Culture, and Amartya Sen’s Development as Freedom’, *Studies. Comparative International Development* 37 (2): 54–60.
- Evans, P. (2002). Collective capabilities, culture, and Amartya Sen’s Development as Freedom. *Studies in comparative international development*, 37(2), 54-60.
- Evans, P. B. (2012). Embedded autonomy. In *Embedded Autonomy*. Princeton University Press.
- Fleurbaey, M. (2002). Development, Capabilities, and Freedom, *Studies. Comparative International Development*, (37)(2), 71–77.
- Fukuyama, F.(1995). *Trust: Social Virtues and the Creation of Prosperity*. NY: Free Press.
- Gaiha, R. & A.Deolalikar (1993). Persistent, Expected and Innate Poverty: Estimates for Semi Arid Rural India, 1974-1984”. *Cambridge Journal of Economics*, 17 (4).
- Genç, Y. (2016). Engellilerin sosyal sorunları ve beklentileri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, (35/2).
- Giddens, A. (2009). *Sociology. (Sixth Edition)*. Cambridge: Polity.
- Griffin, J: (1986). *Wellbeing: It’s Meaning, Measurement, and Moral Importance*, Oxford: Clarendon Press.
- Grisez, G., Boyle, J., & Finnis, J. (1987). Practical principles, moral truth, and ultimate ends. *Am. J. Juris.*, 32, 99.

- Güzel, E. (2017). Malatyada kadın yoksulluğu (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Hall, A & Midgley, J (2004). *Social Policy for Development*, London: Sage Hill, M. (2003). Development as empowerment. *Feminist Economics*, 9(2/3),117– 135.
- Hatiboğlu Eren, B. (2016). Sosyal Çalışma Açısından İnsani İhtiyaçların Değerlendirilmesine İlişkin Modeller ve Feminist Katkıları. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 27(1), 161-178.
- Hayden, M.F. ve Foldman, J. (1996) “Families of Adult With Mental Retardation: Stress Levels and Need for Services”, *Social Work*, 41 (6) 657- 668.
- Hulme, D. & Shepherd, A. (2003). Conceptualizing Chronic Poverty. *World Development*, 31 (3), 403-424.
- Hunt, C.K. (2003), Concepts in Caregiver Research. *J Nurs Scholarsh*, Volume:35, No:1, 27-32.
- Işıkkhan, V. (2016). “Engelli Sorunları”. Engellilerle Sosyal Hizmet. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Karabuğa-Yakar, H., & Pınar, R. (2013). Kanserli hastalara bakım veren aile üyelerinin yaşam kalitesi ve yaşam kalitesini etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi. *Hemşirelikte Araştırma Geliştirme Dergisi*, 15(2), 1-16.
- Karataş, K. (2001). “Özürümlerinin Mesleki Rehabilitasyonu ve İstihdamı”. *Toplumsal Gelişme ve Değişim Sürecinde Sosyal Hizmet 1996. Sosyal Hizmet Sempozyumu*. Ankara: SHCEK ve HÜ Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Ortak Yayını, 112-117.
- Kardam, F. Yüksel, İ. (2004). Kadınların Yoksulluğu Yaşama Biçimleri: Yapabilirlik ve Yapabilirlikten Yoksunluk. *Nüfusbilim Dergisi* , 26 (1) , 45-72 .
- Kasuya, R.T. ve Polgar-Bailey, P. (2000). Caregiver Burden and Burnout A Guide for Primary Care Physicians. *Postgraduate Medicine*, Volume: 108, No:7, 119-123.
- Kazak, A.E. (1986) “Families with Physically Handicapped Children: Social, Ecology and Family System”, *Family Process*, 25, June, 265-281.

- Kerlinger, F. N. & Lee, H. B. (1999). Foundations Of Behavioral Research. New York: Harcourt College Publishers.
- Keyder, C. (2004). The Turkish bell jar. *New Left Review*, 28, 65.
- Knussen, C. ve Sloper, P. (1992) “Stress in Families of Children with Disability: A Review of Risk and Resistance Factors”, *Journal of Mental Health* 1 (3) 241-255.
- Koç, Z., Sağlam, Z., Çınarlı, T., (2016). Kanser Tanısı Almış Bireylere Bakım Veren Hasta Yakınlarının Bakım Verme Yükü ile Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi. *Samsun Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1 (1) , 99-116.
- Kördeve, M. K. (2017). Engelli Bireylerin Sağlık Hizmeti Alımında Karşılaştıkları Problemler. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 3(2), 14-24.
- Kutlu, D. (2016). Türkiye’de Sosyal yardım ve istihdam ilişkisinin güncel boyutları: Kurumsal ve sosyolojik bir çözümleme. *Mülkiye Dergisi*, 40(2), 101-142.
- Küçüker, S. (1993). Özürlü Çocuk Ailelerine Yönelik Psikolojik Danışma Hizmetleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 1(03).
- Krysiak, J. L. & Finn, J. (2015). Etkili Uygulama İçin Sosyal Hizmet Araştırması (p. 187, 210) E. Erbay” (Çev.). Ankara: Nika Yayınevi.
- ILO. (1976). World Employment Conference, Published for the Overseas development Council in cooperation with the ILO, New York: .PRAEGER Publishers
- Lister, R (2004). Poverty. Cambridge: Polity Press.
- Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi, www.megep.gov.tr ,
Erişim Tarihi: 08.06.2022
(http://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Engelli%20Bireylerde%20Toplumsal%20Uyum.pdf)
- Mevzuat Bilgi Sistemi, www.mevzuat.gov.tr
(<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.10589&MevzuatIliski=0&sourceXml>)

- Milli Eğitim Bakanlığı, www.meb.gov.tr Erişim Tarihi: 08.06.2022 (http://ookgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_07/05112207_YZEL_EYYTYM_KURUMLARI_YNETMELYYY_)
- Murakami, K. (2014). Moral Language and the Politics of Need Interpretation: The Urban Poor and Social Assistance in Turkey. *Turkish Studies*, 15(2), 181-194.
- Murray, P. (2009). Black women, historically, have been doubly victimized by the twin immoral. *American Identities: An Introductory Textbook*, 187.
- Nussbaum, M. C. (1990). *Love's knowledge: Essays on philosophy and literature*. OUP USA.
- Nussbaum, M. (2000). *Women and Human Development: The Capabilities Approach*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Nussbaum, M. (2011). *Creating Capabilities: The Human Development Approach*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Nussbaum, M.C. (2018). *Yapabilirlikler Yaratmak İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı* (S. Somuncuoğlu, Çev.). İstanbul: İletişim.
- Özcan, H. (1998). "Özürlülüğün ve Özürlülere Verilen Hizmetlerin Yurdumuz Açısından Analizi". *Toplumla Bütünleşme Sürecinde Özürlüler ve Sosyal Hizmet: Sosyal Hizmet Sempozyumu 97*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Yayını No: 003. (Yayına Hazırlayan: Isıl Bulut, Özcan Kars) Aydınlar Matbaası, 14-21.
- Özşenol, F., Işıkkhan, V., Ünay, B., Aydın, H. İ., Akın, R., & Gökçay, E. (2003). Engelli çocuğa sahip ailelerin aile işlevlerinin değerlendirilmesi. *Gülhane Tıp Dergisi*, 45(2), 156-164.
- Öztürk, M., & Çetin, B. I. (2009). Dünyada Ve Türkiye'de Yoksulluk Ve Kadınlar. *Journal of Yasar University*, 4(16).
- Patton, M. Q. (2005). *Qualitative Research*. New York: John Wiley & Sons, Ltd.
- Pfister, T (2012). Citizenship and capability? Amartya Sen's capabilities approach from a citizenship perspective. *Citizenship Studies*. 16 (2), 241-254

- Putnam, R. (1993). The prosperous community: Social capital and public life. The American Prospect, 13(Spring), Vol. 4. Available online: <http://www.prospect.org/print/vol/13> (accessed 7 April 2003).
- Putnam, R. (2000). *Bowling Alone: the Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.
- Qizilbash, M. (1997). Pluralism and well-being indices. *World Development*, 25(12), 2009-2026.
- Rawls, J. (1971). *A Theory of Justice*, Cambridge: Harvard University Press, Mass.
- Ravallion, M. (2008). On the Welfarist Rationale for Relative Poverty Lines in Kaushik Basu and Ravi Kanbur (Eds). *Social Welfare, Moral Philosophy and 124 Development: Essays in Honour of Amartya Sen's Seventy Fifth Birthday*, Oxford: Oxford University Press.
- Reamer, F.G. (2018). *Sosyal Hizmet Etiği ve Değerleri* (H, Acar, Çev.). Ankara: Nika.
- Robeyns, I. (2003) 'Sen's Capability Approach and Gender Inequality: Selecting Relevant Capabilities. *Feminist Economics*, 9(2/3), 61–92.
- Robeyns, I. (2005) The Capability Approach: a theoretical survey, *Journal of Human Development*, 6(1) 93-117.
- Robeyns, I. (2006). The capability approach in practice. *Journal of political philosophy*, 14(3), 351-376.
- Robeyns, I. (2008), "Sen's capability approach and feminist concerns", in Alkire, S; Comim, F; Qizilbash, M. (Eds) *The capability approach: concepts, measures and applications*, Cambridge, Cambridgeshire: Cambridge University Press, pp. 82–104.
- Rodriguez, C.M. ve Murphy, L.E. (1997) "Parenting Stress and Abuse Potential in Mothers of Children with Developmental Disabilities", *Child Maltreatment*, 2 (3) 245-252.
- Saito, M. (2003). Amartya Sen's capability approach to education: A critical exploration. *Journal of philosophy of education*, 37(1), 17-33.

- Sampson, R. J., Morenoff, J. D., & Gannon-Rowley, T. (2002). Assessing “neighborhood effects”: Social processes and new directions in research. *Annual review of sociology*, 28(1), 443-478.
- Sarazin, M. M. (2012). *Vulnerability and Agency: Reframing Disability Through the Capabilities Approach. A case study of women with physical disabilities in Lusaka, Zambia*. University of Ottawa (Canada).
- Sen, A. (1979). Personal utilities and public judgements: or what’s wrong with welfare economics? *The Economic Journal*, 89, 537–558.
- Sen, A. (1985) *Commodities and Capabilities*, Amsterdam: North Holland
- Sen, A. (1987). The standard of living in G. Hawthorn (Ed.), *The Standard of Living*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Sen, A. (1989). Development as Capability Expansion. *Journal of Development Planning* 19, 41–58.
- Sen, A. (1992) *Inequality Re-examined*, Oxford: Clarendon Press.
- Sen, A. (1993) Capability and well-being in M. Nussbaum and A. Sen (Eds.), *The Quality of Life*, Clarendon Press, Oxford.
- Sen, A. (1999). *Development as Freedom*. New York: Knopf
- Sen, A. (2005). Human Rights and Capabilities. *Journal of Human Development*, 6(2): 151–66.
- Stewart, F. (2005). Groups and Capabilities. *Journal of Human Development*. 6 (2), 185-204
- SPF (Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Politika Forumu), (2011), “Eşi Vefat Etmiş Kadınlar İçin Bir Nakit Sosyal Yardım Programı Geliştirilmesine Yönelik Araştırma Projesi Final Raporu”
- SYGM (2019). Sosyal Yardım Programlarımız. <https://www.ailevecalisma.gov.tr/sygm/programlarimiz/sosyal-yaritim-programlarimiz/>

- Swanson, K.M., (1991). Empirical Development Of A Middle Range Theory Of Caring. *Nursing Research* 40 (3), 161–166. Cited In Karaöz S. (2005). *Turkish Nursing Students' Perception Of Caring, Nurse Education Today*, 25: 31–40
- Şavlı, Z. T. (2017). *Poverty and capabilities: the case of Samsun* (Master's thesis, Middle East Technical University).
- Şener, Ü. (2012). Kadın Yoksulluğu. *Mülkiye Dergisi* 36(4), 51-67.
- Şenses, F. (2002). *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Thorbecke, E. (2004). Conceptual and measurement issues in poverty analysis. UNU/WIDER Working Paper Series Retrieved from Thorbecke, E. (2004). Conceptual and measurement issues in poverty analysis on 02.05.2016
- Thorp, R., Stewart, F., & Heyer, A. (2005). When and How Far is Group Formation a Route out of Chronic Poverty? *World Development*.33 (6),907-920.
- Tomanbay, İ., & Gökçek Karaca, N. (2013). *Engelli ve Yaşlılara Yönelik Sosyal Hizmet Kuruluşları. Sosya Hizmet Kuruluşları*.
- Townsend, P. (1979) *Poverty in the United Kingdom*. Middlesex: Penguin Books.
- TÜİK, 2016, Yoksulluk İstatistikleri. Retrieved from http://www.tuik.gov.tr/VeriTabanlari.do?ust_id=8&vt_id=19. Erişim: 4 Kasım 2021.
- Türk Dil Kurumu [TDK]. (2018). *Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim: 4 Haziran 2022. <http://tdk.org.tr/tdksozluk/sozbul>.
- Özkırımlı, U., & Uyan-Semerci, P. (2011). Pater familias and homo nationalis: Understanding nationalism in the case of Turkey. *Ethnicities*, 11(1), 59-79.
- Uzunoğlu, E. (2019). *Engelli bireye sahip ailelerin sorunları ve sosyal dışlanması üzerine nitel bir inceleme* (Master's thesis, Sakarya Üniversitesi).
- Yavuzer, H. (2003). *Evlilik Okulu*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Yıldız, S., & Gürler, S. (2018). Görme Engelli Bireylerin Engelli Haklarına Dair Bilgi Düzeylerinin Ölçülmesi-Ankara Örneği. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (KÜSBD), 8(1), 241-268.

Yusufoğlu, Ö.Ş. ve Kızmaz, Z. (2016). Social Sciences (NWSASOS), 3C0136, 11(1), 27-40.

Welch, V., Hatton, C., Wells, E., Collins, M., Langer, S., Robertson, J., & Emerson, E. (2010). The impact of short breaks on families with a disabled child: report one of the quantitative phase.

World Bank (2015). Retrieved from <http://www.worldbank.org/en/topic/poverty> on 12.06.2016

World Bank, (1999). Voices of the Poor: Crying Out for Change by Narayan D, Chambers R, Shah, & Petesch, P, New York: Oxford University Press

World Health Organization. (2011). World report on disability 2011. World Health Organization.

EKLER

EK 1. ETİK KURUL/KOMİSYON İZİNİ

T.C.
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Rektörlük

Sayı : E-35853172-300-00002019654
Konu : Merve YILDIZ (Etik Komisyon İzni)

5.02.2022

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İlgi: 11.01.2022 tarihli ve E-12908312-300-00001967200 sayılı yazımız.

Enstitünüz Sosyal Hizmet Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencilerinden **Merve YILDIZ**'ın **Doç. Dr. Aslıhan AYKARA** danışmanlığında hazırladığı "**Engelli Çocuğa Sahip Kadınların Yoksulluk Deneyimleri ve Yapabilirlikleri Üzerine Nitel Bir Araştırma**" başlıklı tez çalışması Üniversitemiz Senatosu Etik Komisyonunun **25 Ocak 2022** tarihinde yapmış olduğu toplantıda incelenmiş olup, etik açıdan uygun bulunmuştur.

Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

Prof. Dr. Vural GÖKMEN
Rektör Yardımcısı

Bu belge güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu: B9C28098-C945-4B26-81E5-00D0EACAE165

Belge Doğrulama Adresi: <https://www.turkiye.gov.tr/hu-ebys>

Adres: Hacettepe Üniversitesi Rektörlük 06100 Sıhhiye-Ankara

Bilgi için: Çağla Handan GÜL

E-posta: yuzimdu@hacettepe.edu.tr İnternet Adresi: www.hacettepe.edu.tr Elektronik

Memur

Ağ: www.hacettepe.edu.tr

Telefon: 0 (312) 305 3001-3002 Faks:0 (312) 311 9992

Telefon: 03123051008

Keş: hacettepeuniversitesi@hs01.kep.tr

EK 2. KATILIMCILAR İÇİN BİLGİLENDİRİLMİŞ ONAM METNİ/GÖNÜLLÜ KATILIM FORMU

Araştırmanın adı: Engelli Çocuğa Sahip Kadınların Yoksulluk Deneyimleri ve Yapabilirlikleri Üzerine Nitel Bir Araştırma

Sayın gönüllü,

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı bireysel yüksek lisans tezi kapsamında planlanmış olan yukarıda adı yazılı araştırmaya katılmak üzere davet edilmiş bulunuyorsunuz. Bu çalışmanın yapılabilmesi için Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonundan onay alınmıştır. Bu araştırmada yer almayı kabul etmeden önce aşağıdaki bilgileri lütfen dikkatlice okuyunuz.

Mevcut araştırma Doç.Dr. Aslıhan AYKARA danışmanlığında araştırmacı yüksek lisans öğrencisi Merve Yıldız tarafından yürütülmektedir. Bu çalışmanın amacı, sosyo-ekonomik düzeyi düşük olan ve engelli çocuğa sahip olan kadınların aile içinde nasıl konumlandıklarını ve psiko-sosyal durumlarını incelemektir. Bu amaç bağlamında, Sosyal Yardımlaşma Vakıfları'nın yardım sunma pratiğinin etkinliğini de yapabilirlikler yaklaşımı bağlamında değerlendirmek ve bu pratiğe eleştirel bir perspektifle yaklaşmak hedeflenmiştir. Araştırmaya dahil edilecek gönüllülerin sosyal yardım alan engelli çocuğa sahip kadınlar olması gerekmektedir. Araştırmaya minimum 20 gönüllü katılımcı dahil edilmesi planlanmaktadır. Araştırmada sosyo-demografik bilgileri içeren kişisel bilgi formu ile yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırmada gönüllülerin kendilerine yöneltilen soruları içtenlikle yanıtlamaları yeterli olacaktır. Bu kapsamda bize harcayacağınız süre her bir görüşme ortalama 45 dakikadır. Görüşme sonrasında yapılan tüm görüşmeler onayınıza bağlı olarak ya sesli kayıt ya da araştırmacıların notlarına dayalı olarak yazılı biçimde kayıt altına alınacaktır. Araştırmaya katılım gösterilmesi herhangi bir risk içermemekte olup araştırmaya katılmayı kabul etmeme veya araştırmadan ayrılma durumunda herhangi bir olumsuz sonuçla karşılaşmayacaktır.

Bu araştırmada yer almak tümüyle isteğinize bağlıdır. Araştırmada yer almayı reddedebilirsiniz. Bu çalışma bilimsel bir araştırma olup araştırmanın güvenilirliği ve katılımcıların gizliliği esas alınmaktadır. Araştırmadan çekilmeniz halinde sizinle ilgili veriler kullanılmayacaktır. Ancak veriler bir kez anonimleştikten sonra araştırmadan çekilmeniz mümkün olmayacaktır. Bu bağlamda kimlik bilgileriniz gizli tutulacak ve katılımcıların her birine takma ad verilecektir. Size yöneltilen sorulara özenle cevap vermeniz araştırmanın güvenilirliği ve geçerliği açısından önem taşımaktadır.

Araştırmada, veri toplama araçları katılımcılara sesli ve görüntülü arama aracılığıyla uygulanacaktır. Veri toplama araçlarının uygulanması sürecinde gönüllülere bir ödeme

yapılmayacak ve gönüllülerden herhangi bir ücret istenmeyecektir. Araştırma sürecinde sormak ya da bilgi almak istediğiniz herhangi bir durumda aşağıda bilgileri bulunan Merve Yıldız'la iletişime geçebilirsiniz.

“Yukarıda yer alan ve araştırmaya başlamadan önce gönüllülere verilmesi gereken bilgileri içeren metni okudum. Yazılı ve sözlü olarak tarafıma sunulan tüm açıklamaları ayrıntılarıyla anladım. Bu araştırma kapsamında elde edilen şahsıma ait bilgilerin bilimsel amaçlarla kullanılmasını, gizlilik kurallarına uyulmak kaydıyla sunulmasını ve yayınlanmasını, hiçbir baskı ve zorlama altında kalmaksızın kendi özgür irademle kabul ettiğimi beyan ederim.”

Katılımcının adı soyadı:.....

E-mail:.....
soyadı: Merve YILDIZ

Araştırmacının adı

Tarih:/....../....
merve.schr@hotmail.com

E-mail:

05535006050

Telefon no.:

İmza:

Kabul ediyorum.

Kabul etmiyorum.

EK 3. YARI-YAPILANDIRILMIŞ REHBER GÖRÜŞME FORMU

Bu araştırma sosyo-ekonomik düzeyi düşük olan ve engelli çocuğa sahip olan kadınların aile içinde nasıl konumlandıklarını ve psiko-sosyal durumlarını incelemek amacıyla planlanmıştır. Aşağıda bulunan görüşme formu bu amaçla hazırlanmıştır. Bu form kapsamındaki sorular bilimsel amaçlarla hazırlanmıştır ve yanıtlarınız deşifre edilmeyecektir. Araştırmamıza katılım gösterdiğiniz için şimdiden teşekkür ederiz.

Görüşme Soruları

1. Görüşmecinin ve çalışmanın tanıtımı yapılır ardından Aydınlatılmış

Onam Formu okunur ve katılımcının imzası ya da onayı alınır.

2. Sizin hayat hikayenizi öğrenmek istiyorum, sizin için de uygunsa çocukluk döneminizden biraz bahsedebilir misiniz? (yani yaşadığınız yer, kardeşleriniz, aileniz gibi...) Sizin için önemli olan tüm bu olaylardan, insanlardan ve yerlerden bahsedebilir misiniz?

*Büyüdükleri hane, kardeşler, eşler ve diğer hane üyelerinin engellilik ve sosyal yardım öncesi ve sonrasındaki etkileşimlerinin tanımı. Kendisinin ve kardeşlerinin arasındaki farklılıklar.

*kırsal mı kentsel mi?

*Çocukluğunun, öğrenim durumunun ve okulu bırakmanın/devam etmenin öyküsü

*birlikte yaşama, evlenme, boşanma

*çocuğun engel durumu

*engellilik durumu ve sosyal yardım öncesi ve sonrası farklılıklar

*çalışma geçmişi

*çocuk için rehabilitasyon, sunulan hizmetler, hastaneler, klinikler

3. Evlilik ve aile yaşamınızdan biraz bahsedebilir misiniz?

*aile ve eş ile alakalı genel bilgiler

*evlenme yaşı

4. Anneliğe uyum sağlama sürecinizden bahseder misiniz, çocuk sahibi olduktan sonra hayatınızda neler değişti?

*Destek mekanizmaları, aile, arkadaşlar, topluluk, devlet (hastaneler, bakımevleri), yerel klinikler, engelli çocuğa sahip diğer kadınlar

5. Sosyal yaşamınızdan bahseder misiniz?

*Şuan hangi işte çalışıyorsunuz?

*Dini ve toplumsal etkinliklerde yer alabiliyor musunuz?

*Yerel siyasette veya kuruluşlarda aktif misiniz? (oy kullanma)

6. Nasıl bir yaşantıya sahip olmak isterdiniz, şu anki yaşamınızda eksik olduğunu düşündüğünüz bir şeyler var mı, varsa bunlardan bahsedebilir misiniz?

*gelir düzeyi

*zaman yönetimi

*haklar ve yasal koruma

*hizmetlere ulaşım

7. Aldığınız sosyal yardımlardan biraz bahseder misiniz, bu yardımların bir kadın ve anne olarak size nasıl bir katkısı oluyor, yaşamınızı kolaylaştıran ya da zorlaştıran yanları varsa bunlardan bahsedebilir misiniz?

*spesifik hizmetler (engelli yardımı, bakım veren yardımı, sağlık hizmetleri), destek grupları, belediyeler

*devlet, devlet değil

*tam miktar

*biyopsikososyal anlamda etkileri

*sağlık açısından etkiler

8. Engelli çocuğa sahip kadınlar için neler yapılabileceğini düşünüyorsunuz? Size daha önce yardımcı olan veya şu anda size yardımcı olan kişi ya da sosyal yardımlardan hangisi daha yararlı olur?

*spesifik hizmetler (engelli yardımı, bakım veren yardımı, sağlık hizmetleri), destek grupları, belediyeler

- *devlet, devlet değil
- *eğitimler, seminerler
- *sosyal açıdan yapılabilecekler

9. Hayatının geri kalanını nasıl hayal ediyorsun? Gerçekten ne olsun istersiniz?

- *iş, evlilik, ev, aile, yaşlılık, çocuk, eşitlik
- *gelecek beklentisi

Sonda kontrol edilecek bilgiler :

Yaş, evlilik durumu, kaç çocuk sahibi, öğrenim durumu, çocuğun engel durumu, çocuk sahibi olma yaşı